

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
BALTISTIKOS KATEDRA

Mindaugas Karaciejus

**Frydricho Kuršaičio kirčio bei priegaidės samprata XIX a. II p.
prozodijos tyrimų kontekste**

Magistro darbas

Darbo vadovas prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia

Vilnius, 2016

Mindaugas Karaciejus, *Frydricho Kuršaičio kirčio bei priegaidės samprata XIX a. II p. prozodijos tyrimų kontekste*, magistro darbas, vadovas prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia, Vilniaus universitetas, Baltistikos katedra, 2016, 89 p.

Raktiniai žodžiai: Frydrichas Kuršaitis, kalbotyros istorija, lietuvių kalbotyros istorija, kirčio bei priegaidės samprata, serbų ir kroatų kalbos, prozodijos ir akcentologijos tyrimai, XVII–XVIII Mažosios Lietuvos gramatikos.

Anotacija

Šiame darbe aptariama F. Kuršaičio teoriniuose veikaluose – *Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache* (1843 ir 1849) ir *Grammatik der littauischen Sprache* (1876) išdėstyta lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės samprata, ieškoma galimų jos sąsajų su ankstesnėse (XVII–XVIII a.) Mažojoje Lietuvoje parengtose Lietuvių kalbos gramatikose esančiomis teorinėmis prielaidomis. Taip pat aptariami ir šią sampratą galėję paveikti XIX a. antrosios pusės Vakarų Europos lingvistinės minties raida bei žinomiausi XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės fonetikos, akcentologijos tyrimai. F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio bei priegaidės aprašo svarbai, išsamumui ir nuoseklumui pagrįsti pasitelkiamas ir lyginamasis kontekstas – prozodiniu požiūriu artimų serbų ir kroatų kalbų XIX a. prozodijos tyrimų istorijos apžvalga.

Turiny

Turiny	3
Santrumpų sąrašas	4
Lentelių ir iliustracijų sąrašas	5
Įvadas	6
1. Pagrindinės XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės lingvistikos kryptys. Prozodijos bei akcentologijos tyrimų metodika	14
1.1. Apie XIX a. kalbotyrą apskritai.....	14
1.2. Pagrindinių XIX a. lingvistikos kryptių svarbiausios teorinės prielaidos	14
1.3. XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės prozodijos bei akcentologijos tyrimai	20
2. Ankstesni lietuvių kalbai skirti darbai. Galima jų įtaka F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratai	25
2.1. KB II ir Kgr minimi ankstesnių Mažosios Lietuvos autorių darbai.....	25
2.2. Apie F. Kuršaičio galimybę susipažinti su <i>Universitas Lingvarum Litvaniae</i>	33
2.3. Apie A. Schleicherio 1856 m. lietuvių kalbos gramatikos kirčio aprašą.....	36
3. F. Kuršaičio parengti lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašai. Lyginamasis kontekstas	39
3.1. Pastabos apie kirtį 1843 m. „Lietuvių kalbos tyrimų“ I dalyje	39
3.2. Kirčio ir priegaidės aprašas 1849 m. „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio moksle“	40
3.3. Kirčio ir priegaidės aprašas 1876 m. „Lietuvių kalbos gramatikoje“	48
3.4. F. Kuršaičio akcentologinių darbų vertinimas (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia).....	54
3.5. Lyginamasis kontekstas: serbų ir kroatų kalbų prozodijos tyrimai.....	56
3.5.1. Apie naujaštokaviškąją akcentuaciją.....	57
3.5.2. Svarbiausi XIX a. pirmosios pusės serbų ir kroatų kalbų prozodijos aprašai.....	58
3.5.3. Svarbiausi XIX a. antrosios pusės serbų ir kroatų kalbų prozodijos aprašai (iki XIX a. 9-ojo dešimtmečio)	61
3.5.4. Serbų ir kroatų kalbų XIX a. prozodinių tyrimų apibendrinimas	74
Išvados	77
Literatūra ir šaltiniai	79
Summary	88

Santrumpų sąrašas

acc. – akuzatyvas

ap – akcentinė paradigma

BLK – bendrinė lietuvių kalba

dat. – datyvas

du. – *dualis*, dviskaita

gen. – genityvas

instr. – instrumentalis

it – italų kalba

KGr – Frydricho Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatika“, 1876 m. (*Grammatik der littauischen Sprache*)

la. – latvių kalba

lot. – lotynų kalba

KB II – Frydricho Kuršaičio „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“, 1849 m. (*Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache*)

nom. – nominatyvas

pl. – *pluralis*, daugiskaita

sg. – *singularis*, vienaskaita

sl. – slovėnų kalba

sr. ir kr. – serbų kroatų kalbos

vok. – vokiečių kalba

neut. – bevardės giminės, arba negimininė, forma

Lentelių ir iliustracijų sąrašas

1 lentelė. Fonetikos raida XVII a. – XIX a. viduryje.....	21
1 lentelė. Fonetikos raida XVII–XIX a. viduryje (tęsinys)	22
2 lentelė. D. Kleino vartoti kirčio ženklai bei jų funkcijos	27
2 lentelė. D. Kleino vartoti kirčio ženklai bei jų funkcijos (tęsinys)	28
3 lentelė. Kirčio ir priegaidės žymėjimas 1737 m. <i>Universitas Lingvarus Litvaniae</i>	34
3 lentelė. Kirčio ir priegaidės žymėjimas 1737 m. <i>Universitas Lingvarus Litvaniae</i> (tęsinys)	35
1 pav. A. Schleicherio lietuvių kalbos balsių ir sudėtinių dvigarsių klasifikacija (kriterijai: ilgumas ir santykis su kirčiu)	37
4 lentelė. Akcentografijos naujovės 1849 m. „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio moksle“	41
2 pav. KB II stumtinių balsių tarimo vaizdavimas natomis	42
3 pav. KB II tęstinių balsių tarimo vaizdavimas natomis	43
4 pav. KB II mišriųjų dvigarsių tęstino tarimo vaizdavimas natomis	44
5 pav. KB II mišriųjų dvigarsių staiginio tarimo vaizdavimas natomis.....	44
6 pav. KGr stumtinio tono vaizdavimas natomis	50
7 pav. KGr tęstinio tono vaizdavimas natomis.....	51
5 lentelė. Serbų ir kroatų kalbų priegaidžių opozicijos pagal S. Kolarovičiaus pateiktus kriterijus.....	60
8 pav. M. Šunjičiaus sr. ir kr. priegaidžių žymėjimo natomis pavyzdys	63
9 pav. A. T. Brličiaus sr. ir kr. priegaidžių žymėjimo natomis pavyzdžiai	64
10 pav. L. Masingo vartota muzikinė transkripcija.....	71

Ivadas

F. Kuršaitis ir jo nuopelnai lietuvių kalbai. Frydrichas Kuršaitis¹ (vok. Friedrich Kurschat; 1806–1884) – XIX a. vidurio bei antrosios pusės Mažosios Lietuvos kunigas bei kalbininkas, kuris pelnytai gali būti vadinamas lietuvių kalbos mokslinės akcentologijos pradininku. F. Kuršaičio darbai, skirti lietuvių kalbos ir ypač jos akcentologijos tyrimams, buvo parašyti jam esant Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro vadovu ir dėstytoju (Citavičiūtė 2004 190; 259–262). Siekiant parodyti svarų paties F. Kuršaičio ir kitų ankstesnių Mažosios Lietuvos kalbininkų indėlį į lietuvių kalbotyros istoriją, būtų naudinga bent keliomis eilutėmis trumpai apžvelgti šio seminaro veiklą, ypač vadovaujant F. Kuršaičiui.

Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. F. Kuršaitis ir šio seminaro veikla. Kadangi Mažosios Lietuvos teritorijoje XVIII a. tebebuvo nemažai lietuviškų parapijų, o jas aptarnaujantys kunigai labai prastai mokėjo lietuvių kalbą, tuo netgi piktydami savo parapijiečius, tokią padėtį pastebėjo ir 1718 m. į Karaliaučių atvykęs Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas I. Šis valdovas numatė, jog vietinės gyventojų kalbos (be vokiečių kalbos tuo metu Karaliaučiuje buvo nemažai parapijų, kurių gyventojų daugumą sudarė lietuviai arba lenkai, suprantama, kalbėję savo gimtąja kalba) buvo svarbus įrankis įtvirtinant protestantiškąją krikščionybę ir pavaldinių atsidavimą valdžiai (Citavičiūtė 2004: 35–36). Norint tą pasiekti, buvo pravartu, kad į lietuviškas parapijas skiriami kunigai, tiek vietinės kilmės, tiek vokiečiai, pramoktų lietuvių kalbos, o tokia galimybė jiems buvo galima sudaryti universitete studijuojant teologiją. Taigi, tai ir lėmė, kad 1718 m. žiemos semestrą Karaliaučiaus universitete, vadovaujant H. Lysijui, ėmė veikti Lietuvių kalbos seminaras (Citavičiūtė 2004: 45). Nesigilinant į šio seminaro istoriją, kurią, savaime, suprantama, sudarė tiek pakilimo, tiek nuosmukių laikotarpiai (žr. *ten pat*: 45–104), galima pasakyti, kad XIX a. Seminaras ypač suklestėjo vadovaujant dviem vadovams: istoriografui, poetui ir lietuvybės gynėjui Martynui Liudvikui Rėzai (jis Lietuvių kalbos seminarui vadovavo 1810–1840 m.) ir vienam geriausių jo mokinių – dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių aprašų į baltų, lietuvių ir net į indoeuropiečių kalbotyros istoriją patekusiam F. Kuršaičiui (*ten pat*, 260–261, dar plg. Zinkevičius 2008: 224–225). F. Kuršaitis Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarui vadovavo 1841–1883 m.; čia dirbdamas ir norėdamas geriau iširti lietuvių kalbą, jis buvo

¹ Dauguma nelietuviškų asmenvardžių šiame magistro darbe rašomi autentiška forma. Atsižvelgiant į nusistovėjusią tradiciją, adapuota forma rašomi lietuvių raštijos veikėjų bei Prūsijos karalių ir kitų žymių istorinių asmenybių vardai ir pavardės.

išvykęs ir į Didžiąją Lietuvą (1872, ir, tikriausia, 1874 ir 1875 m., plg. Citavičiūtė: 2004: 194–196). Be to, jis pakėlė seminaro lygį ir parašė svarbiausius toliau aptariamus veikalus, skirtus lietuvių kalbai. Taigi, toliau naudinga paminėti pagrindinius F. Kuršaičio kalbinius darbus, kuriais šiame magistro darbe bus remiamasi aptariant šio kalbininko kirčio ir priegaidės sampratą bei siekiant ją palyginti su to paties laikmečio Europos kalbininkų prozodiniais tyrimais².

„Lietuvių kalbos tyrinėjimai“ (*Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache I–II*, Königsberg, 1843–1849 m.) yra skirti lietuvių kalbos seminaro klausytojams, būsimiems lietuviškų parapijų kunigams. Pirmoje šio veikalo dalyje F. Kuršaitis pateikė būdingiausias vokiečių kalbos prielinksninius žodžių junginius bei jų lietuviškuosius atitikmenis. Antroji veikalo dalis – „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“ (*Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache*; šio veikalo vertimas į lietuvių kalbą pasirodė visai neseniai, tik 2013 m.) – pirmas detalus lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių³ aprašas. F. Kuršaitis šiame savo darbe iškėlė priegaidės reikšmę tiek lietuviškai tarčiai, tiek žodžio reikšmei⁴ – esą bažnyčiose vokiečių tautybės kunigai, nemokėdami skirti lietuvių kalbos priegaidžių ir taisyklingai kirčiuoti, painioją žodžius ir jų reikšmes⁵ (Jonikas 1987: 406). Minėtame darbe pirmą kartą nustatytos keturios daiktavardžių kirčiuotės (dvi staiginės (tvirtapradės) bei dvi tęstinės (tvirtagalės) priegaidės paradigmos). Dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai lietuvių kalbos daiktavardžiai kirčiavimo atžvilgiu ir dabar skirstomi į keturias kirčiuotes, tik K. Būgos⁶ laikais buvo pakeista kirčiuočių eilė ir pavadinimai (Zinkevičius 1990 t.4: 320, dar žr. Zinkevičius 2008: 224). F. Kuršaičio kirčio⁷ ir priegaidžių aprašymo svarba BLK akcentologijai akcentuojama ir lietuvių akcentologų darbuose, plg. Pakerys A. 1994: 5; Stundžia 2009: 37.

² Nemažai dėmesio bus skiriama serbų ir kroatų kalbų prozodiją bei akcentologiją aptariantiems darbams, mat ši kalba, kaip ir lietuvių, yra politoninė, o dabartinei jos kirčio ir priegaidžių sampratai daugiausia įtakos padarė XIX a. prozodiniai tyrimai, ypač Vuko Stefanovičiaus Karadžičiaus (1787–1864) – bene žymiausio serbų kalbos reformuotojo – darbai (Alexander 2006: 382–383). Dėl prozodijos ir šiame darbe aptariamų jos reiškinių apibrėžimų žr. *Ivado* p. 11–12.

³ J. Jablonskis dar 1906 m. skaitytame pranešime yra teigęs, kad F. Kuršaitis savo „Lietuvių kalbos tyrinėjimuose“ pateikė daug svarbių žinių (ypač savo amžininkui ir mokslinės lietuvių kalbos gramatikos autoriui A. Schleicheriui) apie lietuvių kalbos priegaidę (Jablonskis 1932: 138).

⁴ Lietuvių kalbos kirčio semantinė funkcija ir šiomis dienomis išlieka tyrinėtojų akiratyje. Iš dabartinių lietuvių tyrinėtojų trumpai ir suprantamai kirčio semantinė funkcija ir jos vaidmuo leksikoje bei žodžių daryboje gana gausiai iliustruojant pavyzdžiais yra aptarta B. Stundžios (Stundžia 1986: 52–62).

⁵ Minėtina, kad šis reiškinys buvo pastebėtas ir iliustruotas pavyzdžiais P. Ruigio lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyno pratarėje, rašytoje 1744 m. (Zubaitienė 2000: 19).

⁶ Dera pažymėti, kad jaunystėje K. Būga taip pat mokėsi iš F. Kuršaičio veikalų, tiksliau tariant – žodyno: „Vienatijas priegaidės mokytojas man tebuvo Kuršaičio žodynas. Gyvu žodžiu nebuvo kam mane pamokyti, nes tuomet (1900–1901 m., – M. K.) dar Jauniaus nepažinau.“ (Būga 1961 t.3: 12)

⁷ Kad Kuršaičiui lietuvių kalbos žodžius suskirsčius į kirčiuotes, galima kalbėti apie lietuvių akcentologiją, yra teigiama ne tik akcentologų darbuose plg., Drotvinas 1977: 136.

Teigiama, kad F. Kuršaitis priegaides atrado pats, nes nebuvo susipažinęs su 1737 m. anonimine gramatika *Universitas lingvarum Litvaniae*, kurioje taip pat buvo aptartos priegaidės (dar plg. Zinkevičius 2008: 223–224; dėl to plačiau dar žr. šio magistro darbo 2.2. poskyrį).

„**Lietuvių kalbos gramatika**“ (*Grammatik der littauischen Sprache*, Halle, 1876; šio darbo vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 2013 m.). Tai kapitalinis F. Kuršaičio veikalas (LKE 2008: 292), kurio atsiradimą paskatino ir tai, jog neseniai pasirodžiusi A. Schleicherio gramatika buvo daugiau mokslinio pobūdžio, tiko specialioms lingvistinėms studijoms (plg. Zinkevičius 2008: 224), be to, joje nebuvo skiriamos priegaidės (plačiau žr. šio magistro darbo 2.4. poskyrį) ir buvo šiokių tokių netikslumų. Teigiama, kad F. Kuršaitis rašė gramatiką galvodamas apie praktinį tokio darbo tikslą – lietuvių kalbos mokymąsi (Drotvinas 1977: 139; dar plg. Balčikonis 1978: 237). Savo gramatikoje F. Kuršaitis apibūdino lietuvių kalbos fonetiką, pateikė priegaidžių ženklus, tebevartojamus ir mūsų dienomis – akūtą (´), gravį (`), cirkumfleksą (~), plačiai aprašė lietuvių kalbos dvibalsius ir ilguosius balsius, kurių ištarimui būdinga dvejopa priegaidė – staiginė, arba tvirtapradė (vok. *gestossene Betonung*) ir tęstinė, arba tvirtagalė (vok. *geschliffene Betonung*) (Kurschat 1876: 58 §190). Taip pat šioje gramatikoje F. Kuršaitis pirmasis užsiminė apie žodžius, kurie turi pagrindinį (vok. *Hauptton*) ir šalutinį (vok. *Nebenton*) kirtį. Šios pastabos yra svarbios sudurtinių žodžių akcentuacijos tyrimams. Minėtina, jog ši gramatika iki J. Jablonskio gramatikų pasirodymo buvo visų išsamiausias lietuvių kalbos sandaros aprašas ir turėjo nemažos įtakos 1901 m. P. Kriaušaičio vardu išleistai J. Jablonskio lietuvių kalbos gramatikai. (LKE 2008: 292; dar plg. Jonikas 1987: 407; apie gramatikos įtaką kitiems to meto kultūros veikėjams, siekusiems kurti bei norminti bendrinę rašomąją lietuvių kalbą žr. Palionis 1995: 190).

„**Lietuvių kalbos žodynas**“ (*Wörterbuch der littauischen Sprache*). Kaip teisingai pastebi Z. Zinkevičius, iš tikrųjų tai yra du žodynai: vokiečių–lietuvių (*Deutsch–littauisches Wörterbuch*), pasirodęs 1870 m. (t.1) ir 1874 m. (t.2) Halėje. Ši žodyną sudaro daugiau kaip 1000 puslapių. Antrasis žodynas – lietuvių–vokiečių kalbų (*Littauisch–deutsches Wörterbuch*) – išleistas Halėje 1883 m. Šiame žodyne yra apie 20 000 žodžių (leksikografiniu požiūriu pagal apimtį šis žodynas – vidutinio tipo). Žodyno lietuviškosios dalies pratarmėje F. Kuršaitis taip pat aprašo savo mokslinę ir tarnybinę veiklą, įvardija save kaip lietuvių tautos atstovą (Kurschat 1883: VIII; XII). Reikia pažymėti, kad lietuvių–vokiečių kalbų žodynui būdinga unikali leksikografinė naujovė: žodžius, kurių autentiškumo ar teisingumo autorius pats negali garantuoti, pateikia laužtiniuose skliaustuose (plačiau dėl to žr. Karaciejus M. 2012).

Pažymima, kad visas žodyno tekstas yra kirčiuotas (Balčikonis 1978: 240; Sabaliauskas 1979: 158; Zinkevičius 1990 t.4: 323; 1996: 276; Jakaitienė 2006: 87; 2009: 323; Zubaitienė 2000: 98; dar plg. MLE II 2003: 387). Medžiagos kiekis ir jos pateikimo būdas rodo, jog F. Kuršaitis buvo puikus leksikografas, nuveikęs milžinišką darbą ir XIX a. vidurio lietuvių leksikografijoje, ne tik tvarkingu abėcėliniu žodžių pateikimu, bet ir iki smulkmenų sutvarkytu kirčiavimu (Zubaitienė 2000: 99).

Galiausia, reikia pasakyti, kad visi F. Kuršaičio moksliniai veikalai turėjo didelę įtaką vėlesniems lietuvių kalbos tyrinėjimams, taip pat ir BLK susiformavimui, o „Lietuvių kalbos gramatika“ bei žodynai savo mokslinę vertę yra išlaikę dar ir šiomis dienomis.

Kaip jau galima numanyti, aukščiau trumpai apžvelgti pagrindiniai F. Kuršaičio lituanistiniai veikalai⁸, tiksliau tariant, „Lietuvių kalbos tyrimų“ (*Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache* I–II, 1843 ir 1849 m.), „Lietuvių kalbos gramatikos“ (*Grammatik der littauischen Sprache*), XVII–XVIII a. pabaigos Mažojoje Lietuvoje išleistų lietuvių kalbos gramatikų vietas, kuriose aprašomas lietuvių kalbos kirtis ir priegaidė, taip pat XIX a. antrosios pusės serbų ir kroatų kalbos gramatikos ar darbai, kuriuose aptariama šios kalbos porozodija, ir yra **darbo objektas**.

Šio **darbo tikslas** yra detaliau paanalizuoti F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratą, pagrįsti jos svarbą XIX a. antrosios pusės lietuvių ir apskritai – baltų – kalbų tyrimams to meto Vakarų Europos kalbotyros kontekste. Šis darbo tikslas, savaime suprantama, yra pagrindinis. Be jokios abejonės, siekiant jo, bus pamėginta nustatyti galimą ankstesnių Mažosios bei Didžiosios Lietuvos kalbos tyrinėtojų įtaką F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratai. Taip pat bus atsižvelgta ir į naujausius bandymus tirti F. Kuršaičio lietuvių kalbos priegaidžių aprašą. Taigi, norint pasiekti išsikeltą darbo tikslą, būtina įvykdyti šiuos uždavinius.

Darbo uždaviniai:

1. Išryškinti pagrindines XIX a. antrosios pusės kalbotyros kryptis, aptarti jų įtaką to meto prozodiniams tyrimams ir pačiam F. Kuršaičiui, taip pat trumpai aptarti XIX a. antrosios pusės prozodinių tyrimų metodiką.

2. Aptarti iki F. Kuršaičio parašytus ir jo galimai studijuotus Mažosios Lietuvos autorių darbus (atsižvelgti ir į Didžiojoje Lietuvoje išleistą 1737 m. anoniminę gramatiką

⁸ Reikalui esant, bus atsižvelgiama ir į „Vokiečių–lietuvių kalbos žodyno“ ir „Lietuvių–vokiečių kalbos žodyno“ pratarmėse esančius F. Kuršaičio teiginius, jei jie galėtų kaip nors papildyti ar patikslinti jo kirčio ir priegaidės aprašus.

Universitas Lingvarum Litvaniae), kuriuose aprašomi anuometinės lietuvių kalbos akcentologijos ir prozodijos dalykai.

3. Išryškinti F. Kuršaičio teoriniuose darbuose esančių lietuvių kalbos prozodijos aprašų būdinguosius bruožus, pagrįsti kirčio ir priegaidės akustinių bei artikuliacinių požymių išsamumą ir nuoseklumą. Manytina, kad tą padaryti padės lyginamasis kontekstas: trumpai bus pažvelgta į XIX a. bandymus tirti kitų besiformavusių bei neturėjusių valstybinės kalbos statuso – t. y. serbų ir kroatų kalbų (kurios, kaip ir lietuvių kalba yra politoninės) – prozodiją.

4. Aprašyti, kaip F. Kuršaičio prozodijos aprašus vertino amžininkai ir vėlesni kalbininkai.

Siekiant darbo tikslo ir bandant nuosekliai įgyvendinti tam reikalingus uždavinius, buvo iškeltos tokios **hipotezės**:

1. F. Kuršaitis, KB II aprašydamas lietuvių kalbos kirtį ir priegaidę, galėjo remtis visomis ankstesnėmis (XVII–XVIII a.) Mažosios Lietuvos filologų parengtomis lietuvių kalbos gramatikomis; daugiausia tomis, kuriose plačiausiai aptariama lietuvių kalbos prozodija bei akcentologija.
2. Nesant jokių duomenų, iš kur F. Kuršaitis perėmė priegaidžių žymėjimą natomis, peržvelgus svarbiausius XVIII – XIX a. fonetikos mokslui skirtus darbus, pavyks rasti galimus tokio žymėjimo šaltinius.

Darbo metodai. Siekiant darbo tikslo ir vykdant aukščiau aprašytus darbo uždavinius, bus taikomi šie metodai:

1. **deskriptyvinis analitinis** (apibūdinamos ir XIX a. antrosios pusės akcentologijos bei prozodijos tyrimų kontekste analizuojamos ir vertinamos F. Kuršaičio teoriniuose darbuose aprašytos priegaidės bei kirčio ypatybės);
2. **filologinis** (trumpai apžvelgiami ir palyginami iki F. Kuršaičio gyvenusių Mažosios Lietuvos kalbininkų darbuose, pradedant 1653 m. pasirodžiusia D. Kleino gramatika, esantys lietuvių kalbos kirčio bei priegaidės aprašai);
3. **lyginamasis** (siekiama įrodyti bei pagrįsti F. Kuršaičio kirčio bei priegaidės aprašų nuoseklumą bei išsamumą, apibūdinami bandymai tirti bei aprašyti kitų XIX a. Vakarų Europoje besiformuojančių bendrinių kalbų – serbų ir kroatų – priegaides).

Darbo struktūra. Darbas pradedamas teorine dalimi – įvadu (p. 6–13), kuriame aptariama F. Kuršaičio mokslinė ir pedagoginė veikla, nuopelnai lietuvių kalbai ir akcentologijai, paminimi svarbiausi jo lietuvių kalbai skirti darbai. (Darbe vartojamų

santrumpų ir teikiamų lentelių bei iliustracijų sąrašas teikiamas prieš darbo įvadą, p. 5) Toliau nurodomas darbo objektas, tikslas, uždaviniai bei metodai ir aktualumas, aptariama klausimo tyrimo istorija, pristatomos ir apibrėžiamos pagrindinės darbe vartojamos sąvokos. Tiriamoji darbo dalis (p. 14–78) skirstoma į tris skyrius. Pirmajame skyriuje (p. 14–24) aptariamos pagrindinių XIX a. vidurio – antrosios lingvistikos krypčių teorinės prielaidos ir galima jų įtaka F. Kuršaičiui, taip pat aptariama ir XIX a. pradžios – XIX a. antrosios pusės fonetikos mokslo istorija (pabrėžiant, kad akcentologija ir prozodija dar laikomos šio mokslo dalimis), bandoma atsakyti į klausimą, ar bendrajai fonetikai skirti darbai galėjo būti žinomi F. Kuršaičiui. Antrajame skyriuje (p. 25–38) aptariami ankstesni Lietuvių kalbai skirti darbai, kuriais rėmėsi ar galėjo remtis F. Kuršaitis, aprašydamas lietuvių kalbos kirtį ir priegaidę; aptariama jo diskusija dėl lietuvių kalbos priegaidžių su kitos XIX a. antrosios pusės lietuvių kalbos gramatikos autoriumi A. Schleicheriu; siekiama atsakyti į klausimą, ar tikrai F. Kuršaitis nesinaudojo anonimine 1737 m. lietuvių kalbos gramatika. Trečiajame skyriuje (p. 39–76) aptariami ir įvertinami būdingiausi F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratos bruožai; naujausi bandymai tirti F. Kuršaičio priegaidžių aprašą. Galiausia, F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašų mokslininkams, sisteminiams ir svarbai pagrįsti pasitelkiamas lyginamasis kontekstas – prozodiniu požiūriu giminiškų serbų ir kroatų kalbų XIX a. pr. – XIX a. antrosios pusės prozodijos tyrimų istorija. Darbo pabaigoje teikiamos išvados (p. 77–78), literatūros ir šaltinių sąrašas (p. 79–87) bei santrauka anglų kalba (p. 88–89).

Darbo aktualumas ir naujumas. Mokslinėje literatūroje nuolat akcentuojama F. Kuršaičio darbų svarba lietuvių kalbos ir ypač akcentologijos mokslui, tačiau, kaip teisingai pastebi A. Vidžiūnas, F. Kuršaičio veikalai iki šiol nesulaukė savo akcentologijos tyrėjų. Be pavienių straipsnių (pvz., A. Girdenio atlikta F. Kuršaičio priegaidžių akustinė rekonstrukcija, M. Strockio išsamiau nagrinėtas F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės žymėjimas (Strockis 2015) bei E. Švagerio bandymas apskaičiuoti F. Kuršaičio ilgųjų balsių, turinčių, F. Kuršaičio terminais kalbant, stumtinę ar tęstinę priegaidę, trukmę, remiantis pačių priegaidžių akustiniais požymiais, plg. Švageris 2016) nėra išsamiau tirti ir F. Kuršaičio prozodijos aprašai. Vadinasi, lietuvių ir baltų kalbotyros istorijai būtų labai svarbu bent jau pamėginti nustatyti, kokią įtaką F. Kuršaičiui galėjo padaryti jo laikų kalbotyros moksle vyravusios akcentologijos ir prozodijos teorijos bei ankstesnių lietuvių kalbos gramatikų autorių darbai. Be to, toks darbas būtų svarbus ir mėginant parodyti F. Kuršaičio pateikto lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių aprašo svarbą remiantis prozodiniu atžvilgiu artimų, tik XIX a. šiuo

atžvilgiu daugiau mėgintų tirti kalbų – serbų ir kroatų – prozodinių tyrimų lyginamuoju kontekstu. Kita vertus, tokio pobūdžio darbas, manytina, galėtų būti šio atspirties taškas išsamesniems F. Kuršaičio akcentologijos, taigi – ir bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos – tyrimams. Galiausia, tokio pobūdžio darbas, kaip pradinis atspirties taškas, būtų pravartus ir būsimiems baltų (suprantama – ir lietuvių) kalbos bei kalbotyros istorijos tyrėjams.

Dėl darbe vartojamų terminų. Prieš trumpai aptariant XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės kalbotyros kryptis ir prozodijos bei akcentologijos tyrimus, būtų tikslinga atkreipti dėmesį, kad šiame magistro darbe daugiau dėmesio skiriama šio laikmečio kalbotyros kryptių teorinėms prielaidoms aptarti, nes manoma, kad jos daugiausia ir lėmė tuo metu vykdytų prozodinių tyrimų pobūdį, o kai kurios – turėjo įtakos F. Kuršaičiui. Todėl nebus gilinamasi į įvairius prozodijos tipus, jų skirtumus, prozodijos vieneto apibrėžimus, kirčio ir priegaidės kaip tokių funkcijas pasaulio kalbose (dabartinės fonologijos požiūriu šiuos dalykus yra aptaręs A. Girdenis, plg. Girdenis 2003: 248–280), taip pat šių supersegmentinių elementų fonetines ypatybes. Taip elgiamasi todėl, kad tai – jau XIX a. pabaigos – XX a. eksperimentinės fonetikos, taip pat fonologijos tyrimų problematika, kurią yra aptaręs A. Pakerys (plačiau žr. Pakerys A. 1982: 6–15; 17; 25–26). Toliau, remiantis Lietuvos ir užsienio tyrėjų darbais, būtų tikslinga pateikti prozodijos bei šiame darbe aptariamų jos reiškinių apibrėžimus.

Akcentuacija (kirčiavimas) – ryškesnį ir blankesnį centrą turinčių skiemenų kontrastas (plg., Girdenis 2003: 250; Crystal 2008: 3;)

Kirtis – vieno skiemens išryškinimas kitų skiemenų atžvilgiu. Išryškintasis skiemo vadinamas kirčiuotu skiemeniu (plg., Girdenis 2003: 250; Crystal 2008: 3; Stundžia 2009: 18).

Priegaidė – ilgojo arba trumpojo skiemens tarimo būdas, kuris padeda skirti tos pačios garsinės sandaros žodžius bei formas. Fonologiniu požiūriu priegaidės kalbose atlieka distinktyvinę funkciją (plg. Girdenis 2003: 277; Crystal 2008: 486; Stundžia 2009: 18).

Prozodija – tam tikri fonetiniai žodžių ir skiemenų požymiai: kirtis priegaidė ir tonas, kuriems būdingos pagrindinio tono, garsumo, ir tarimo trukmės moduliacijos. Vis dėlto, kartais šias moduliacijas lydi ir tam tikri garsų kokybės pokyčiai (plg., Pakerys A. 1982: 182–185; Girdenis 2003: 240–241; Crystal 2008: 393–394; Stundžia 2009: 18).

Staiginė (tvirtapradė) priegaidė – ilgojo balsio ar balsinio dvigarsio tarimo būdas, kuriam būdingas nežymus pagrindinio tono kilimas bei įtemptesnė ir ryškesnė dvigarsio pirmojo dėmens artikuliacija (plg. Stundžia 2009: 33; Girdenis 2003: 273).

Tęstinė (tvirtagalė) priegaidė – ilgojo balsio ar balsinio dvigarsio tarimo būdas, kuriam būdingas nežymus tono kilimas ir laipsniškas kritimas, palyginti nekontrastiška balsinių dvigarsio dėmens artikuliacija bei ilgesnė balsio trukmė (plg. Stundžia 2009: 33; Girdenis 2003: 273).

Pateikus pagrindinių šiame darbe vartojamų terminų apibrėžtis, toliau bus aptartos XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės pagrindinės kalbotyros kryptys ir to laikmečio Vakarų Europos prozodinių bei akcentologinių tyrimų (kaip fonetikos aprašų dalies) pobūdis.

1. Pagrindinės XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės lingvistikos kryptys. Prozodijos bei akcentologijos tyrimų metodika

1.1. Apie XIX a. kalbotyrą apskritai

XIX a., kaip teisingai pastebi M. Ivičius, buvo nutraukta dar antikos laikais užsimezgusi ir iki pat XVIII a.⁹ vyravusi kalbos tyrinėjimų¹⁰ tradicija, kuria siekta kalboje ieškoti universalių, loginių struktūrų. XIX a. kalbos reiškinių tyrimams tampa labai svarbus istorizmas – metodologinis principas, kuriuo remiantis įvairias kalbas, jų reiškinius imta tirti jų atsiradimo ir vystymosi požiūriu. Nors, apskritai imant, šį laikmetį daugiausia tyrinėta indoeuropiečių kalbų giminystė, amžiaus pabaigoje imta aktyviai bei nuosekliai studijuoti neindoeuropiečių kalbų problemas. XIX a. kalbotyra pirmenybę ilgainiui pradėjo teikti psichologiniams kalbos reiškinio tyrimo kriterijams (Ivič 1973: 35–37, Pedersen 1962: 13, Murray 2001: 2430–2431). Manytina, kad, siekiant geriau suprasti, kokiomis teorinėmis prielaidomis galėjo remtis XIX a. akcentologijos bei prozodijos tyrimai, toliau būtų pravartu labai glaustai apžvelgti pagrindines šio laikmečio lingvistikos kryptis bei svarbiausias jų teorines prielaidas.

1.2. Pagrindinių XIX a. lingvistikos krypčių svarbiausios teorinės prielaidos

Komparatyvizmas. Laikoma, kad komparatyvistinė epocha kalbotyroje prasidėjo 1816 m., kai Franzas Boppas savo knygoje *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* pateikė sanskrito kalbos veiksmažodžių asmenavimo pavyzdžių, palygintų su kitomis indoeuropiečių kalbomis. M. Ivičius teigia, kad taip pat nuo šių metų pati kalbotyra laikytina organizuota ir savarankiška mokslo disciplina (Ivič 1973: 37). Maždaug panašiu metu danų kalbininkas Rasmusas Christianas Raskas ima reikalauti tyrinėjant kalbą taikyti istorinius kriterijus, taigi, tai duoda pradžią vystytis dar vienai kalbotyros kryptiai – istorinei, arba diachroninei, lingvistikai (Ivič 1973: 38; Pedersen 1962: 241–242). 1822 m. pasirodo Jacobo Grimmo „Vokiečių gramatikos“ (*Deutsche Grammatik*) antrasis leidimas, kur šis kalbininkas

⁹ Vis dėlto reikia pasakyti, kad jau XVIII a. pradėta domėtis kalbos kilme, sanskritu, germanų, finougrų kalbomis, mėginta kelti prokalbės klausimą (plg. Ivič 1973: 28–29).

¹⁰ Plačiau apie kalbotyros istoriją nuo antikos laikų iki XIX a. žr. Bloomfield 1935: 3–21.

apžvelgė germanų kalbų priebalsių santykius, sistemingai juos palygindamas su kitu indoeuropiečių kalbų atitinkamais priebalsiais – taip jis nustatė esant tam tikrą tų santykių dėsningumą. Savo darbe apie graikų kalbos etimologijos pagrindus (*Grundzüge der griechischen Etymologie*; 1858–1862) Georgas Curtius **lyginamąjį istorinį metodą**¹¹ įvedė į klasikinę filologiją. 1833–1836 m. pasirodo etimologiniai Augusto Friedricho Potto darbai, kurie pagrįstai leidžia šį kalbininką laikyti moksliskai pagrįstų etimologinių studijų pradininku (Pedersen 1962: 262–264). Sparčiai ima vystytis ir istorinės keltų, romanų bei slavų kalbų grupių studijos (plačiau žr. Ivič 1973: 39).

Taigi, apibendrinant komparatyvizmo epochą kalbotyroje, galima pasakyti, kad jos metu imama domėtis daugelio indoeuropiečių šeimos kalbų grupėmis, mėginama lyginti jų garsinę sandarą ir rekonstruoti senąsias prokalbei būdingas formas. Be to, reikia pasakyti, kad KGr rankraštį recenzavo ir palankiai įvertino F. A. Pottas (Kurschat 1876: VI, Kuršaitis 2013b: 31; dar žr. Stundžia 2013b: 18).

Natūralizmas. Ch. Darwinui XIX a. šeštajame dešimtmetyje paskelbus savo garsųjį veikalą apie rūšių evoliucijos teoriją *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (1859 m.), Europos inteligentai ėmė manyti, kad Ch. Darwino nustatyti ir gyvų būtybių evoliucijai paaiškinti taikytini evoliucijos principai tinka ir kitiems tikrovės reiškiniams aiškinti – kitaip tariant, manyta, kad šie principai yra universalūs. Tirdamas kalbas, tokios pažiūros ėmė laikytis žymusis Jėnos universiteto kalbininkas Augustas Schleicheris (plg. Schleicher 1869: 16–17).

A. Schleicheris, savo darbuose taikęs ir komparatyvizmo metodus, manė, kad kalbos raidą lemia bendri biologiniai evoliucijos dėsniai, taigi, pati kalba esą yra gyvas organizmas, kuris nepriklauso nuo žmogaus (Schleicher 1869: 20–21). Taigi, kaip pastebi M. Ivičius, kad kalba esanti natūralus organizmas, o jos raidai būdingos tos pačios formos, kurios randamos ir kitur gamtoje (Ivič 1873: 42). Tai, jog kalbos dėsniai yra nulemti bendrų biologinių evoliucijos dėsnų, galima apibūdinti taip: kalba gimsta, kurią laiką gyvuoja, tada suteikia gyvybę kitai – jaunajai – kalbai. Tokia jaunoji kalba, laikui bėgant, užima pirmosios vietą, tačiau ilgainiui pačią jaunąją kalbą pakeičia kokia nors jos „atžala“. Indoeuropiečių kalbų raidą A. Schleicheris pavaizdavo nupiešdamas kalbų genealoginį medį. A. Schleicherio manymu, kalba yra išreikšta garsais mintis, o žodžio reikšmė glūdi šaknyje, tad tai suteikia

¹¹ Taikant šį metodą, yra lyginami giminiškų kalbų faktai, nustatomi reguliarūs fonemų atitikmenys – tokiu būdu siekiama atkurti (t. y. rekonstruoti) tų kalbų praeitį, siekiančią labai tolimus laikus, netgi epochą iki rašto atsiradimo. Plačiau apie šį metodą ir jo taikymą žr. Campbell 2013: 107–144, kur pateikiami ir konkretūs bei nuoseklūs šio metodo taikymo pavyzdžiai.

galimybę ją visada atskleisti (Ivič 1973: 41–42). Laikydamas kalbą natūraliu organizmu, A. Schleicheris išskyrė tris pagrindinius kalbų tipus: 1) šaknines kalbas (jose žodžių santykiai reiškiami tam tikra tvarka sudėjus žodžių šaknis); 2) agliutinacines kalbas (jose gramatiniai santykiai reiškiami prie pagrindinės žodžio formos pridėdant nesavarankiškas formas – afiksus, reikalingus bet kuriai naujai reikšmei perteikti) ir 3) fleksines kalbas (tokiose kalbose gramatiniams santykiams reikšti pasinaudojama fleksijų, arba kitaip – galūnių, sistema).

A. Schleicherio teoriją¹², kuria remiantis kalbos inovacijos į kitą aplinką plintančios taisyklingo šakojimosi pavidalu, kritikavo jo mokinys Johannesas Schmidtas. Pasak jo, kalbos inovacijų plitimas panašus į bangų dūžius – bangos vienais atvejais gali apimti mažesnius – kitais – didesnius kalbos plotus (Ivič 1973: 43). Iš to seka, kad gretimos kalbinės sritys niekada neturės visiškai skirtingo kalbinių ypatybių inventoriaus. Svarbu tai, kad, siekdamas iliustruoti savo pažiūras, J. Schmidtas rėmėsi izoglosomis – t. y tam tikros kalbinės ypatybės paplitimo ribomis (plg. *ten pat*).

Apskritai imant, natūralistai nusipelnė kalbotyrai tuo, kad išskėlė stichinio kalbos evoliucijos pobūdžio idėją, kuria remiantis kalba evoliucionuoja veikiant žmogui nepavaldiems gamtos dėsniams; taip pat tuo, kad ėmė kreipti dėmesį į šnekamąją kalbą.

„**Humboltizmas**“. Kaip glaustai užsiminta aukščiau, tirdami kalbą, komparatyvistai ir natūralistai faktus interpretuodavo istoriniu požiūriu; daugiausia buvo tirtos Europos kalbos, mėginta rekonstruoti pirmines indoeuropiečių prokalbės formas. Taigi, akivaizdu, kad į pirmą vietą buvo keliami diachronija. Wilhelmas von Humboldtas, XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje ištyręs ir aprašęs Javos salos gyventojų kalbą, vadinamą kavi, į kalbą žvelgė iš sinchronijos perspektyvos – kitaip tariant, siekė atskleisti kalbos ypatybes, būdingas tam tikram laikotarpiui (plg. Pedersen 1962: 130; Ivič 1973: 45). Per daug nesigilinant į W. von Humboldto kalbos koncepciją, dar galima pasakyti, kad šis kalbininkas ypač akcentavo kalbos ir mąstymo sąsają. M. Ivičius teisingai pastebi, kad centrinę vietą W. von Humboldto kalbos teorijoje užima kalbos struktūros ir tautos mentaliteto santykio problema: W. von Humboldto manymu, kalba esą yra specifinė kurios nors tautos dvasios emanacija – „išorinis pasireiškimas“ vidinės formos, kuri atskleidžia tam tikrą požiūrį į pasaulį (vok. *Weltanschauung*), plg. Ivič 1973: 46. Tad W. von Humboldtui ir jo pasekėjams atrodė, kad kalbos istoriją reikia nagrinėti kartu su nacionalinės kultūros istorija; ir bet kokie pokyčiai kalboje esą vyksta kartu su žmogaus dvasios pokyčiu. Taigi, apskritai imant, būtų galima

¹² A. Schleicherio teorijai pritarė ir žymus XIX a. vokiečių filologas Maxas Mülleris. Skirtingai nuo A. Schleicherio, kalbai jis nepriskyrė gyvo organizmo ypatybių, o kalbą kaip tokią laikė neatsiejama nuo žmonių šnekamosios veiklos (plačiau apie M. Müllerio požiūrį į kalbą žr. Ivič 1973: 43–44; Sztajer 2012: 254–255).

pasakyti, kad W. von Humboldtas XIX a. kalbotyrai svarbus tuo, kad akcentavo sinchroninių kalbos tyrimų svarbą ir ėmė nagrinėti aktualius kalbos filosofijos klausimus.

Deja, ką nors konkrečiau pasakyti apie W. von Humboldto įtaką F. Kuršaičio požiūriui į kalbą nėra galimybės, nes bent KGr apie W. von Humboldto kalbos tyrimus ar kalbos koncepciją neužsimenama. Tokios įtakos ar fakto, kad F. Kuršaitis buvo susipažinęs su W. von Humboldto kalbos koncepcija, galbūt, būtų galima ieškoti tiriant išlikusią F. Kuršaičio korespondenciją.

Psichologizmas. XIX a. antroje pusėje į kalbos reiškinius imama žvelgti iš psichologijos¹³ perspektyvos. 1855 m. pasirodė Heymanno Steinthalio psichologinė gramatika (*Grammatik, Logik, und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander*), tais pat metais pasirodė ir kito H. Steinthalio amžininko – Moritzo Lazaruso – darbas *Das Leben der Seele*, kuriame kalbos reiškiniai taip pat vertinami žvelgiant per psichologijos prizmę. Abu minėtieji kalbos tyrėjai labai daug prisidėjo įsteigiant lingvistinio psichologizmo idėjas aptariantį ir populiarinantį žurnalą *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, ėjusį 1860–1890 m., plg. Ivič 1973: 49–50, Levelt 2013: 42–50.

Trumpai apie H. Steinthalio kalbos teoriją galima pasakyti tiek, kad jis priėmė pagrindinę W. von Humboldto idėją, esą kalba yra specifinė kurios nors tautos dvasios emanacija, tik ją išplėtojo – iškėlė ir individo kalbos svarbą. Individo kalba esanti svarbi todėl, kad ji yra individualios psichikos išraiška. Tuo remiantis, buvo iškelta idėja, kad žodžiai įgyjantys konkrečią reikšmę tik jų ištarimo momentu – vadinasi, reikšmės niuansus lemia savitas kiekvieno individo psichinis pasaulis (išsamiau tai aiškinama Levelt 2013: 44, 48). Anot H. Steinthalio, kalbos tyrinėjimai turi apimti ne tik įvairių kalbų istoriją, bet ir jų kilmę, giminybę ir įvairių tipų kalbinių struktūrų bendrybes.

Ar galėjo lingvistinio psichologizmo idėjos turėti įtakos F. Kuršaičiui rašant KGr, taip pat sunku pasakyti ką nors konkrečiau. Manytina, kad galimos jų, kaip ir „humboltizmo“, įtakos būtų galima ieškoti tiriant išlikusią F. Kuršaičio korespondenciją.

Jaunagramatikiai¹⁴. Pagrindinis jaunagramatikų nuopelnas tas, kad jie padarė jau minėtąjį lyginamąjį istorinį metodą visiškai tikslų, vertinant jį moksliniu požiūriu. Jaunagramatikiai itin daug dėmesio skyrė fonetinių reiškinų evoliucijai ir teigė, kad esą garsai kinta pagal tam tikrus **be išimčių** veikiančius dėsnius. Jei tiriant fonetinius kitimus

¹³ Apie kalbos reiškinų psichologinį pagrindą XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje rašė ir žymus vokiečių psichologas Wilhelmus Wundtas. Tačiau kadangi šis tyrėjas savo darbus paskelbė jau po F. Kuršaičio mirties, jo teorija šiame magistro darbe neaptariama (plačiau apie ją žr. Levelt 2013: 169–208).

¹⁴ Iš pradžių jaunagramatikiai vadinti Leipcigo mokykla.

pastebimos kokios nors išimtys, jos atsirandančios dėl analogijų (analogijos iš esmės yra psichologinės priežastys, t. y. dėl sąsajai būdingos kalbos konkrečios formos asociacijos su kitomis formomis, kuriose garsų kitimai vykti negalėjo, kitimo dėsnis esą pažeidžiamas ir toje konkrečioje formoje), plg., Pedersen 1962: 293–294. Apie tai daugiausia rašė Augustas Leskienas (darbe *Die Lautgesetzte kennen kaine Ausnahme*, 1876), taip pat Karlas Brugmannas ir Hermannas Osthoffas (studija *Morphologische Untersuchungen*, 1878). Vadinasi, jaunagramatikiai daugiausia dėmesio skyrė diachroniniams kalbų tyrimams. Kaip tiksliai pastebi M. Ivičius, svarbiausiu metodologiniu principu jaunagramatikiai laikė istorizmą, kuris, jų manymu, geriausiai atitinkąs mokslinio pažinimo tikslus (Ivič 1973: 56–57). Reikia pasakyti, kad jaunagramatikiai vėlesnių kalbininkų buvo kaltinami „atomizmu“, ir, manytina, visai pagrįstai: žvelgdami ir tyrinėdami kiekvieną, kad ir menkiausią ir kartais gal netgi nereikšmingą detalę, jaunagramatikiai pamiršdavo, kad į kalbos raidą reikėtų žiūrėti daug plačiau – atsižvelgti į tai, kad joje niekas nevyksta izoliuotai.

Istorizmo principo taikymą kalbotyroje labiausiai gynė Hermannas Paulis. Jis buvo įsitikinęs, kad kalbotyra laikytina vienu iš mokslų, nagrinėjančių žmonių kultūrą. Anot H. Paulio, mokslas apie kultūrą iš esmės yra mokslas apie visuomenę, taigi kalba esanti visuomenės nuosavybė. Vis dėlto, plačiau nesigilinant į H. Paulio kalbines pažiūras, dar reikia pasakyti, kad, jo manymu, visuomenės kalba nėra reali kalba, tai tik sąvoka. Realia kalba laikytina tik individuali kalba, konkreti jos išraiška šnekos metu. Prozodijos ir akcentologijos tyrimams svarbu tai, kad H. Paulis akcentavo fiziologinių aplinkybių reikšmę – esą žmogus siekia patogesnių artikuliacinių judesių, o tokio siekio tenkinimą reguliuojanti sąsajonė (Ivič 1973: 57–59).

Apibendrinant galima pasakyti, kad jaunagramatikiai svarbūs dėl lyginamojo istorinio metodo patobulinimo, leidusio rekonstruoti indoeuropiečių kalbų seniausias fazes ir daug geriau ištirti šių kalbų fonetikos bei morfologijos problemas.

Dar reikia paminėti tai, kad nors KGr apie A. Leskieno tyrimus neužsimenama, tačiau šis F. Kuršaičio darbas turėjo įtakos A. Leskienai – jis pasinaudojo KGr (plg. Pedersen 1962: 66) nustatydamas ir aprašydamas lietuvių kalbos akūtinių galūnių trumpėjimą, dabar vadinamą Leskieno dėsniu. Manytina, kad tai įrodo, jog F. Kuršaičio lietuvių kalbos gramatikos, kurioje prozodiniai ir akcentuacijos aprašai daug remiasi ankstesniu jo darbu – KB II, – sukirčiuotų žodžių ir frazeologizmų akcentuacijos schemas ir prozodijos aprašai (kaip, beje, ir jo vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne) buvo išties tikslūs, jei

jais daug remdamasis A. Leskianas galėjo suformuluoti tokį lietuvių kalbai svarbų fonetinį dėsni.

Jaunagramatikių kritika. Jaunagramatikams ėmus tyrinėti tarmes, šie tyrimai privertė suabejoti jų metodu, nes esą jis tinkamai neatsižvelgia į geografinių, socialinių bei istorinių veiksnių įtaką formuojantis dialektologinei įvairovei (Ivič 1973: 59). Tokios kritikos nevengė išsakyti XIX a. aštuntajame dešimtmetyje susiformavusios dar vienos kalbotyros krypties – lingvistinės geografijos atstovai (plačiau žr. Ivič 1973: 77–79). Tame pat dešimtmetyje naujas pažiūras į kalbą ėmė skelbti lenkų kilmės kalbininkas Baudouinas de Courtenay, taip pat jo mokinys Mikolajus Kruszewskis, dirbę Kazanėje (iš čia ir pavadinimas Kazanės mokykla, vartojamas aptariant šių dviejų ir jiems pritarusių to laikotarpio kalbininkų pažiūras). B. de Courtenay ragino aprašinėti dabartinę kalbos būklę (vadinasi, skirti daugiau dėmesio sinchroniniams kalbos tyrimams), suformulavo fonemos koncepciją¹⁵ (esą garsų vertės padedančios skirti reikšmes), ragino skirti evoliucinį kalbos faktų vertinimą nuo šių faktų vertinimo konkrečiu laikotarpiu. Plačiau nesigilinant į šių dviejų kalbininkų kalbos sampratą (plačiau apie tai žr. Anderson 1985: 56–57; 61–64) bei jų diskusijas, galima pasakyti, kad tokios pažiūros į kalbą, ypač raginimas daugiau dėmesio skirti sinchronijai, manytina, pagrįstai leidžia teigti, kad Kazanės mokykla irgi priskirtina prie jaunagramatikių kritikų (dar. plg. Ivič 1973: 60).

Dar vienas žymus jaunagramatikių teorijos kritikas buvo Hugo Schuchardtas¹⁶. Jis vienas pirmųjų iškele geografinio faktoriaus svarbą kalbos raidai, taip pat – individo reikšmę kalbos kitimams. Dar šis kalbininkas ėmė domėtis vadinamųjų mišriųjų kalbų – pidžinų ir kreolinių kalbų – problemomis. Be to, jis daug domėjosi ir žodžio reikšmės problema (tiksliau – žodžių semantika) – toks dalykas jaunagramatikams buvo nebūdingas (Ivič 1973: 60–61).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad aptartos šešios XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės kalbotyros kryptys buvo gana įvairios, tačiau net pusė iš jų – komparatyvizmas, natūralizmas ir jaunagramatikiai – daugiausia dėmesio skyrė diachroniniams kalbos tyrimams: bandė paaiškinti kalbos evoliuciją ar, taikydamos lyginamąjį istorinį metodą, siekė rekonstruoti pirmines prokalbės formas. Į tautos ir kalbos bei į individo bei kalbos santykius atkreipė dėmesį ir mėgino juos aiškinti „humboltizmo“ ir psychologizmo atstovai. Šios dvi kryptys, kaip ir jaunagramatikių kritikai, ėmė kelti sinchroninių kalbos tyrimų svarbą.

¹⁵ Deja, XIX a. devintajame dešimtmetyje šios koncepcijos B. de Courtenay išsižadėjo (Ivič 1973: 135–136)

¹⁶ Apie jo nuopelnus tiriant baskų kalbą žr. Pedersen 1962: 124–125.

Remiantis tuo, kas išdėstyta aukščiau ir išstudijavus KGr, būtų galima teigti, kad F. Kuršaitis, rašydamas lietuvių kalbos gramatiką, greičiausia, buvo gerai išstudijavęs tik komparatyvistų bei natūralistų (ypač A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką – apie A. Schleicherį ir šį jo darbą KGr užsimenama daugiau nei šimte vietų, plg. KGr 2013 m. leidimo *Asmenvardžių rodyklę*, p. 496) požiūrį į kalbą.

Apžvelgus pagrindines XIX a. vidurio – antrosios pusės kalbotyros kryptis ir galimą jų įtaką F. Kuršaičiui, manytina, galima susidaryti aiškesnį vaizdą, kokios teorinės prielaidos galėjo lemti šio laikmečio prozodijos bei akcentologijos tyrimų kryptis

1.3. XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės prozodijos bei akcentologijos tyrimai

Apžvelgus pagrindines XIX a. antrosios pusės kalbotyros kryptis, galima susidaryti vaizdą, kad fonetika daugiausiai domėjosi komparatyvistai, natūralistai ir jaunagramatikiai. Vis dėlto, žinant šių kryptų atstovų požiūrį į kalbos tyrimus, akivaizdu, kad jų tyrinėtoms fonetikos problemoms – istorinio pobūdžio, be to, daugumos tų atstovų darbai F. Kuršaičio KB II pateiktam kirčio ir priegaidės aprašo modeliui negalėjo turėti įtakos dėl vėlesnio savo pasirodymo. Galbūt būtų galima ieškoti tokių darbų įtakos KGr, kur lietuvių kalbos priegaidžių aprašas yra kiek pakoreguotas, tačiau tai jau nėra šio magistro darbo tikslas.

Suprantama, atskirų, vien tik prozodijai ir akcentologijai plačiąja prasme (t. y. šių kalbos lygmenų aprašų teorines problemas nagrinėjančių) darbų F. Kuršaičiui gyvenant ir dirbant dar nebuvo – jų būtų galima ieškoti tik XIX a. fonetikai skirtuose darbuose. Tik tą padarius, būtų imanoma ką nors pasakyti apie galimą tokių darbų įtaką F. Kuršaičiui, ypač jo priegaidžių vaizdavimui muzikos ženklais. Prieš tai būtų naudinga šį tą trumpai pasakyti apie mokslinės¹⁷ fonetikos raidą XVII–XIX a. antroje pusėje, iki pasirodant vadinamųjų ekperimentinės fonetikos tėvų – Nicolaas'o van Wijko, Otto Jesperseno, E. Sieverso ir G. Panconcelli-Calzia'os – darbams, mat šie tyrėjai gyveno ir dirbo tada, kai F. Kuršaitis jau buvo parašęs lietuvių kalbos kirčiavimą aptariančius darbus (KB II ir KGr), taigi, suprantama, kad šie tyrėjai jo kirčio ir priegaidės sampratai negalėjo padaryti jokios įtakos. Siekiant mokslinės

¹⁷ Šiame darbe, remiantis J. J. Ohala, mokslinė fonetika laikomi garsų akustikos ir artikuliacijos tyrimai, prasidėję XVII a., plačiau žr. Ohala 1991: 3–7.

fonetikos raidos faktus pateikti kuo glausčiau ir aiškiau, jie išdėstomi žemiau teikiamoje lentelėje¹⁸.

1 lentelė. Fonetikos raida XVII a. – XIX a. viduryje

Amžius	Tyrėjai	Būdingi fonetinių tyrimų bei aprašų bruožai
XVII a.	Johanas Conradas Ammanas; Fransicusas van Helmontas, Williamas Holderis; Johnas Wallisas	<ul style="list-style-type: none"> • Domėtasi, kaip galima išmokyti kalbos nuo gimimo kurčius žmones, ieškota galimų tarimo patologijų (fiziologiniu požiūriu). • Nustatyta, kokie artikuliacinio aparato organai dalyvauja tariant vadinamuosius lateralinius priebalsius; ieškota, kas lemia prieš nosinius priebalsius einančių kitų priebalsių asimiliaciją. • J. Walliso darbuose pateiktas mokslinis kalbos garsų apibūdinimas.
XVIII a.	Wolfgangas von Kempelenas, Erasmusas Darwinas	<ul style="list-style-type: none"> • W. von Kempelenas sukūrė mechaninį kalbos sintezatorių, kurio aprašą išleido 1791 m. Pirmieji keli šio aprašo skyriai skirti literatūrai apie garsinės kalbos produkavimą apžvelgti, taip pat juose aptariama kai kurių Europos kalbų (pvz., vengrų) fonetika. • E. Darwinas. Sukonstravo daug paprastesnį kalbos sintezatorių, kurį pasitelkęs tyrė velsiečių kalbos garsus. Taip pat, naudodamas specialius aliumininius cilindrus, mėgino nustatyti liežuvio padėtį artikuliuojant įvairius garsus.

¹⁸ Lentelė sudaryta remiantis Brücke 1856: 2–6; Ohala 1991: 2–7; Koerner 1994: ix–xiii; Heselwood 2013: 62–65; Levelt 2013: 129–130 pateiktais faktais.

1 lentelė. Fonetikos raida XVII–XIX a. viduryje (tęsinys)

<p>XIX a.</p>	<p>Robertas Willisas, T. Hewittas Keyus, Hermannas Grassmannas, Hermannas von Helmholtzas, Ernstas Florensas Friedrichas Chladni, Ernstas Vilhelmas von Brückė, Johannas N. Chermakas, Karlas Verneris</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Toliau tęsiami balsių tarimo tyrimai (t. y. tarimo mechanizmo, rezonavimo, pvz., R. Willisas), paaiškinama aspiruotųjų priebalsių disimiliacija sanskrito ir graikų kalbose (H. Grassmano tyrimai). • Karlas Verneris tyrė kirčiavimo pokyčius Vedose, germanų ir baltų-slavų prokalbėse, vėliau ėmė domėtis ir kirčio prigimtimi apskritai – tyrė kirčiavimą pasitelkęs ir vadinamąjį cilindrinį Edisono fonografą. • E. F. F. Chladni amžiaus pradžioje nagrinėjo garso bangas, žmogaus klausą muzikiniu bei fizikiniu ir matematiniu požiūriu (Chladni 1809: 5–6; 329–343). • E. W. von Brückė, aprašydamas fonetinę transkripciją, skyrė dėmesį ir kirčiui. Jo teigimu, kirčiuotas skiemuo tariamas stipriau, o ilgesniuose nei trijų skiemenų žodžiuose gali būti išryškinami keli 2 skiemenys. Tokiu atveju, esą skirtinas pagrindinis (vok. <i>Hauptaccent</i>) ir šalutinis (vok. <i>Nebenaccent</i>) kirčiai, plg. Brücke 1856: 128–131. • Kad kirčiuotų lotynų kalbos žodžių tono aukštį ar pokyčius galima vaizduoti natomis ir lyginti su muzikos tonika, yra pastebėjęs H. von Helmholtzas (plg., Helmholtz 1913: 390–399).
----------------------	--	--

Kaip matyti iš aukščiau pateiktos lentelės, XVII–XIX a. antrojoje pusėje (iki minėtųjų eksperimentinės fonetikos kūrėjų darbų) fonetikai, kaip savarankiškai disciplinai skirtų darbų dar nebuvo. XVII a. aprašinėti kalbos padargai ir jų įtaka tariant konkrečius priebalsius, bandyta aprašyti bei moksliai apibūdinti kalbos garsus ir kai kuriuos fonetinius procesus (nosinių priebalsių įtaką prieš juos einančių priebalsių asimiliacijai). XVIII a. mėginta kurti mechaninius kalbos sintezatorius, kad, jais naudojantis, būtų galima imituoti kalbos garsus ar netgi nustatyti žmogaus kalbos padargų padėtį artikuluojant konkrečius garsus; imta skirti dėmesio ir kai kurių Vakarų Europos kalbų garsų sistemoms – mėginta jas aprašyti. XIX a. galima laikyti istorinės fonetikos tyrimų pradžia – daug dėmesio garsų kaitoms įvairiose indoeuropiečių prokalbės kalbų grupėse skirta komparatyvistų, natūralistų ir jaunagramatikų darbuose; formuluoti ir tikslinti garsų kaitų fonetiniai dėsniai (J. Grimmas, K. Verneris, A. Leskienas ir kt.), Svarbu ir tai, kad imama skirti dėmesio ir akcentuacijai, tiek istorinei, tiek ir plačiąja prasme (F. Boppas K. Verneris, E. W. von Brückė ir kt.). Čia svarbu ir tai, kad pasirodo ir užuominų, jog kirčiuotų žodžių tono aukščio pokyčius, priegaides, galima aiškinti remiantis muzikos mokslu¹⁹ (H. von Helmholtzas). Taigi, remiantis šiais faktais, būtų galima teigti, kad F. Kuršaičio gyvenamuoju laikotarpiu prozodija ir akcentuacija buvo sparčiai besivystančio fonetikos mokslo dalis, o atskirų užuominų apie šiuos kalbos posistemius, tiek plačiąja prasme, tiek ir konkrečių kalbų atžvilgiu, reikėtų ieškoti įvairiuose XIX a. vidurio – XIX a. antrosios pusės kalbotyros darbuose.

Kadangi galima XIX a. lingvistikos krypties įtaka F. Kuršaičio kalbinėms pažiūroms trumpai aptarta ankstesniame šio darbo poskyryje (žr. 1.3.), apie XIX a. fonetikai skirtų darbų įtaką jo pažiūroms būtų galima pasakyti tiek, kad, peržvelgus H. Grassmanno, E. F. F. Chladni, E. W. von Brücke'ės, J. N. Chermako, darbus, kelti prielaidos, kad kurie nors iš jų F. Kuršaičiui galėjo būti žinomi nėra pagrindo. Taip teigiama todėl, kad, visų pirma, F. Kuršaitis KGr nemini nė vieno iš šių autorių pavardės ar tyrimų, o antra, todėl, kad, išstudijavus KGr lietuvių kalbos garsų ir kirčiavimo aprašą (plg. Kurschat 1876: 12–71; t. p. Kuršaitis 2013b: 51–100), nepavyko rasti bent jau akivaizdžių panašumų (su minėtųjų autorių darbais) aptariant kirtį, priegaidę ar vokiečių kalbos garsų ypatybes. Tad belieka konstatuoti, F. Kuršaičio kalbinėms pažiūroms, ir, suprantama, lietuvių kalbos posisteminių aprašui KGr – tarp jų ir fonetikos bei prozodijos – daugiausia įtakos turėjo tik komparatyvistų bei natūralistų (F. Boppo, A. Potto, A. Schleicherio; kiek ir kurių, būtų galima pasakyti atlikus tyrimą, kurio metų būtų peržvelgti ir

¹⁹ Apie tokius bandymus tiriant politoninių serbų ir kroatų kalbų kirtį ir priegaidę žr. šio magistro darbo 3.5.3. poskyryje.

su KGr palyginti įvairių kalbų fonetikai, prozodijai ir akcentuacijai skirti šių autorių darbai) veikalai ir šio darbo *Įvade* minimos ekspedicijos į Didžiąją Lietuvą. Rašant KB II, daugiausia įtakos F. Kuršaičiui galėjo turėti jo minimų ankstesnių kalbininkų ir (filologų) darbai, kuriuose kiek nors aptariama lietuvių kalbos prozodija bei akcentuacija. Jie trumpai aptariami kitame – 2-ajame – šio darbo skyriuje.

Galiausia, reikia pasakyti, kad šio darbo *Įvade* iškelta antroji hipotezė, jog, peržvelgus svarbiausius XVIII – XIX a. fonetikos mokslui skirtus darbus, pavyks rasti galimus F. Kuršaičio priegaidžių žymėjimo natomis šaltinius, nepasitvirtino.

2. Ankstesni lietuvių kalbai skirti darbai. Galima jų įtaka F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratai

2.1. KB II ir Kgr minimi ankstesnių Mažosios Lietuvos autorių darbai

KB II pratarmėje F. Kuršaitis teigia orientavęsis į Ruigio–Milkaus gramatiką²⁰ kaip žinomiausią (Kurschat 1849: VI; Kuršaitis 2013a: 27), tad nereikėtų stebėtis, kad šis darbas KB II minimas daugiausiai, ir F. Kuršaitis su juo neretai polemizuoja dėl įvairių rašybos nenuoseklumų, tačiau taip pat – juo remiasi (plg. Kurschat 1849: 14, 18 tt, 39 tt, 43–44²¹., Kuršaitis 2013a: 38, 41tt, 54 tt, 56, 57...). Įdomu tai, kad skyriaus „Apie kalbos garsus“ (*Von den Sprachlauten*) § 3 Kuršaitis mini kitas ankstesnes ir jam žinomas lietuvių kalbos gramatikas: Sapūno–Šulco, F. V. Hako, G. Ostermejerio, P. F. Ruigio ir K. G. Milkaus, bet nemini D. Kleino 1653 m. parašytos pirmosios lietuvių kalbos gramatikos (Kurschat 1849: 3–4: Kuršaitis 2013a: 29–30); nepavyko užuominų apie D. Kleiną aptikti ir išstudijavus visą KB II. Todėl, kalbant apie šį darbą, vargu ar būtų galima teigti, kad jį rašydamas F. Kuršaitis neabejotinai naudojosi D. Kleino 1653 m. gramatikomis *Grammatica Litvanica* ir 1654 m. *Compendium Litvanico–Germanicum*. Dar galima pasakyti, kad KB II užsimenama ir apie K. Donelaičio „Metus“ ir dvibalsio **au** priegaidės žymėjimą juose (Kurschat 1849: 44: Kuršaitis 2013a: 57).

1876 m. pasirodžiusioje KGr F. Kuršaitis, rašydamas apie cirkumflekso funkcijas, skirtingų kirčių žymėjimą ir lietuvių kalbos priesagų kilmę, jau mini ir D. Kleiną (Kurschat 1876: 61, 136; Kuršaitis 2013b: 92, 161). Tačiau šiame savo darbe, aptardamas visą lietuvių kalbos gramatinę sistemą, F. Kuršaitis daugiausia mini mokslinę A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką (*Litauische Grammatik*, 1856), plg. šio darbo 1.3 poskyrį. Vis dėlto kadangi KGr Pirmojoje dalyje, kurioje aptariama tiek kirčio ir priegaidės samprata, tiek vardažodžių bei veiksmažodžių kaityba, skirstomų į akcentuacijos schemas (dabartiniais terminais – ap) vardažodžių kirčiavimas nelyginamas su A. Schleicherio gramatika, todėl ji šiame darbe irgi

²⁰ Christian Gottlieb Mielcke, *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (1800). Ši knyga parašyta remiantis ankstesniu P. F. Ruigio darbu – *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747).

²¹ Šiame magistro darbe nesiekama pateikti visų vietų, kuriuose KB II minima Ruigio–Milkaus gramatika; teiginiui pagrįsti nurodoma tik dalis būdingų puslapių.

nebus išsamiai nagrinėjama – šiek tiek bus užsiminta tik apie pagrindinius A. Schleicherio ir F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės sampratos skirtumus.

Vis dėlto, grįžtant prie ankstesnių Mažosios Lietuvos gramatikų, kuriose aptariamas lietuvių kalbos kirtis ir (ar) yra užuominų apie priegaides, ir kuriais naudojosi F. Kuršaitis, rašydamas tiek KB II, tiek KGr, reikia pasakyti, kad F. Kuršaitis naudojosi visomis žinomomis XVII–XIX a. Mažojoje Lietuvoje pasirodžiusiomis Lietuvių kalbos gramatikomis ir kitais Lietuvių kalbai skirtais darbais (jau minėta K. Donelaičio poema „Metai“ ir 1800 m. pasirodžiusiu K. G. Milkaus lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynu²²). Dėl ribotos šio magistro darbo apimties, analizuoti K. Donelaičio²³ ir K. G. Milkaus Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbos žodyno²⁴ čia nebus imamas. Tačiau reikėtų trumpai apžvelgti visų šiame poskyryje minimų XVII–XIX lietuvių kalbos gramatikų kirčio ir (ar) priegaidės aprašus, kaip turėjusius įtakos F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio bei priegaidės sampratai.

Danieliaus Kleino 1653 m. *Grammatica Litvanica* ir 1654 m. *Compendium Litvanico-Germanicum*. Abi šios gramatikos (nors „Kompendumą“ pagal jo apimtį iš esmės būtų galima laikyti 1653 m. gramatikos santrauka) parašytos laikantis anuometinės lotynų kalbos gramatikų tradicijos. Kaip teigiama, rašydamas²⁵ savo 1653 m. lietuvių kalbos gramatiką, D. Kleinas galėjo bendradarbiauti su K. Sapūnu (1651 m. parašiusiu *Compendium Grammaticae Lithvanicae*), dalyvavusiu kolegijoje, kuri peržiūrėjo D. Kleino gramatiką. Tuo aiškinami šių gramatikų tam tikrų vietų panašumai (Buchienė, Palionis 1957: 25–26). Suprantama, kad abi šios D. Kleino gramatikos turėjo labai didelę įtaką visiems vėlesniems Mažosios Lietuvos XVIII a. lietuvių kalbos gramatikų autoriams; o vienas 1653 m. gramatikos konspektas rodo, jog ji buvo žinoma ir Didžiojoje Lietuvoje (*ten pat*: 42–47, ypač atkreiptinas dėmesys į p. 45).

Iš to, kas pasakyta aukščiau, ir žinant, kad, bent jau rašydamas KGr, F. Kuršaitis buvo susipažinęs su D. Kleino 1653 m. gramatika (taip teigiama todėl, kad D. Kleiną F.

²² F. Kuršaitis šį žodyną mini KB II ir KGr: plg., Kurschat 1849: 3–4.; Kuršaitis 2013a: 30; Kurschat 1876: 61.; Kuršaitis 2013b: 92,

²³ V. Vitkausko teigimu, galima išvelgti panašumą tarp M. Daukšos, anoniminės 1737 m. gramatikos ir K. Donelaičio vartotų kirčio ženklų (Vitkauskas 1988: 23–24). Išsamiau K. Donelaičio kirčiavimas aptartas T. Buch knygoje *Die Akzentuierung des Christian Donelaitis*, Wrocław – Warszawa – Krakow, Zakład Narodowy imienia Ossolinskich (1961). Ši tą apie K. Donelaičio „Metų“ kirčio žymėjimą, tikrųjų kirčių ir iktų sutapimą yra užsiminęs A. Girdeinis (plg. Girdeinis 2001: 88–89). Jo teigimu, „Metuose“ iktai sutampa su tikraisiais kirčiais.

²⁴ K. G. Milkaus redaguoto (pasirodžiusio 1800 m.) P. Ruigio žodyno panašumus bei skirtumus – įvairius ortografijos aspektus, tarp jų ir diakritikų žymėjimą, yra aptarusi V. Zubaitienė, plg. ZUBAITIENĖ, VILMA, „Kristijono Milkaus (1800) pakeitimai Pilypo Ruigio (1947) žodyne“ in *Archivum Lithuanicum* 5, 2003, ypač žr. p. 127 –147. Suprantama, norint ką nors tikriau pasakyti apie kirčio žymėjimo skirtumus, abu minėtus žodyno variantus reikėtų lyginti akcentuacijos požiūriu.

²⁵ Kokiomis kitų kalbų gramatikomis galėjo naudotis D. Kleinas, žr. Buchienė, Palionis 1957: 27–38.

Kuršaitis mini ir aptardamas cirkumflekso žymėjimą), būtų galima teigti, kad D. Kleino gramatikos akcentografija F. Kuršaičiui buvo žinoma, jis ja rėmėsi, greičiausia, ir rašydamas KB II. Tačiau M. Strockis teisingai pastebi, kad F. Kuršaitis, panaikinęs vadinamuosius eksplikatyvinius diakritikus nekirčiuotame skiemenyje, sutvarkė lietuvių kalbos kirčiavimą (plg. Strockis 2007: 85). Kadangi „Kompendiume“ D. Kleinas kirčiavimo klausimų neaptaria, toliau pateikiami būdingiausi D. Kleino 1653 m. gramatikos kirčiavimo bruožai ir kelios pastabos dėl anuometinio diakritikų vartojimo.

Pasak T. Buchienės ir J. Palionio, aprašydamas lietuvių kalbos kirčiavimo sistemą, D. Kleinas naudojo anuometinėmis graikų kalbos gramatikomis (Buchienė, Palionis 1957: 47–48; Šinkūnas 2010: 63). Dėl tam tikrų panašumų būtų galima teigti, kad iš ankstesnių veikalų, kuriuose lietuvių kalbos žodžiai buvo kirčiuojami, įtakos jam galėjo turėti 1625 m. J. Rėzos „Psalmynas“ (plg. Vidžiūnas 1991: 33; Strockis 2007: 92–93). Rašydamas apie lietuvių kalbos kirtį, D. Kleinas teigia, kad jis esą yra trejopas: „akūtas, gravis ir cirkumfleksas“ (Klein 1653: 21). Tad atitinkamai D. Kleino gramatikoje vartojami kirčio ženklai yra tokie: ´, ` , ^ . Trumpai jų funkcijas – mat D. Kleino gramatikoje šie ženklai rodo ne tik kirtį, – remiantis D. Kleino gramatika (Klein 1653: 21–23), T. Buchienės ir J. Palionio (1957: 47–51), A. Vidžiūno (1991: 32–33), M. Strockio (2007: 91–93) bei M. Šinkūno (2010: 63–68) tyrimais, trumpumo dėlei verta pateikti lentelėje.

2 lentelė. D. Kleino vartoti kirčio ženklai bei jų funkcijos

Kirčio ženklas	Funkcijos
´ (akūtas)	Dažniausiai D. Kleino gramatikoje pasitaikantis ženklas. Žymi: <ul style="list-style-type: none"> tik kirčio vietą, kai dedamas ant <i>o</i> ir <i>u</i>; kirčio vietą ir balsio ilgumą bei atvirumą, kai dedamas ant <i>a</i> ir <i>e</i>.
` (gravis)	Pasitaiko tik žodžio gale (kaip, beje, ir senojoje graikų kalboje). Žymi: <ul style="list-style-type: none"> kirčio vietą (ypač veiksmažodžių I ir II asmenų), plg., <i>regi</i>, <i>regiù</i>, <i>rég</i>; <i>žadù</i>, <i>zadi</i>, <i>záda</i>...

2 lentelė. D. Kleino vartoti kirčio ženklai bei jų funkcijos (tęsinys)

<p>^ (cirkumfleksas)</p>	<p>Pasitaiko būdvardžiuose (gana retai), daiktavardžiuose ir veiksmažodžiuose. Žymi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • daiktavardžiuose – gen sg. Skiria nuo nom. pl.; plg., <i>dienôs, giefmês, motês</i> (= gen. sg.); • būdvardžiuose – kirčiuotą priesagą <i>-ôkas</i>, plg., <i>gerôkas, faldôkus.</i>; • veiksmažodžiuose – vadinamąjį jungiamąjį balsį (skiriantį kamieną nuo atitinkamos priesagos), plg., <i>girdêti, mylêjo, zinnôtu...</i>
--------------------------	---

Vis dėlto, priegaidžių D. Kleinas savo gramatikose nežymėjo, nors galbūt ir galėjo jas neblogai jausti, ypač dvibalsiuose *ái, áu* ir *aĩ, aũ*, galbūt ir mišriuosiuose dvigarsiuose, kurių pirmasis sandas yra **a** ar **e** (Buchienė, Palionis 1957: 51–59). Staiginę priegaidę D. Kleino akcentografijoje atitiktų akūtas ant pirmojo iš tokių dvigarsių dėmenų, o tęstinę priegaidę – jokių kirčio ženklu nepažymėtas nė vienas iš dvibalsio dėmenų, pvz., *káulas, dáiktas, gélbmi, kálnus*, (Klein 1653: 2, 157, 167); *aušta, kaip, artimas, walgijdawau* (Klein 1653: 68, 85, 127, 129). Tačiau D. Kleinas priegaidžių skirtumus aukščiau nurodytais atvejais aiškina balsio **a** kiekybe ir kokybe (pvz., didesniu ar mažesniu burnos pravėrimu tariant šį balsį), plg. Klein 1653: 2–4.

Apibendrinus D. Kleino akcentografiją, galima pasakyti, kad kirtis jo gramatikose buvo žymimas trimis ženklais, tačiau akūtas ir cirkumfleksas tam tikrais atvejais atlikdavo dar ir morfologinę funkciją – skirdavo homonimines formas ar žymėdavo ribą tarp šaknies ir sufikso. Atsižvelgus į atvejus, kai D. Kleinas galėjo skirti lietuvių kalbos priegaides, taip pat jo akcentografiją, galima pasakyti, kad priegaides jis galėjo jausti, tačiau jų dar tikrai nežymėjo.

Sapūno–Šulco gramatika *Compendium Grammaticae Lithvanicae*. Šią lietuvių kalbos gramatiką Kristupas Sapūnas, manoma, parašė **1643 m.**, o 1673 m. Karaliaučiuje ją savo vardu išspausdino Teofilis Gotlibas Šulcas, kuris pratarmėje nurodė ir K. Sapūną kaip tikrąjį autorių (plačiau žr. Sabaliauskas 1979: 16–17). Kaip jau buvo užsiminta anksčiau, K. Sapūnas buvo D. Kleino gramatikos recenzentas (Buchienė, Palionis 1957: 26), taigi, kaip, beje pastebi ir M. Strockis, logiška, kad D. Kleino gramatika ir Sapūno–Šulco *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, turėjo įtakos viena kitai. M. Strockis, atidžiai išnagrinėjęs Sapūno–Šulco gramatikoje vartojamus diakritinius ženklus, nustatė, kad kirčiavimo skyrius šioje

gramatikoje yra perimtas iš D. Kleino, tačiau Sapūno–Šulco gramatikoje siekta sukurti savą fonetinių ir eksplikatyvinių (skirtų morfologinėms formoms žymėti) diakritikų sistemą, kuri nebuvo suderinta su D. Kleino akcentografijos sistema (Strockis 2007: 93–99). M. Strockio teiginį, kad kirčiavimo skyrius Sapūno–Šulco gramatikoje perimtas iš D. Kleino, galima patvirtinti dar kartą palyginus šio gramatikos skyrių apie kirčiavimą *De Voce Constitutâ* (Schultzens 1673: 12–14) ir D. Kleino gramatikos (1653 m.) kirčio aprašą. Taigi, akcentuacijos aprašas Sapūno–Šulco gramatikoje neabejotinai remiasi D. Kleinu, o ne atvirkščiai, tad vargu ar būtų galima teigti, kad F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratai Sapūno–Šulco gramatika būtų galėjusi padaryti didelę įtaką.

Frydricho Vilhelmo Hako gramatika *Anhang einer kurtzgefassten littauischen Grammatic* (1730). Ši gramatika – trumpas priedas prie tais pat 1730 m. F. V. Hako Halėje išleisto „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno“ (*Vocabularium litthvanico-germanicum et germanico-litthvanicum*) (Sabaliauskas 1979: 17; plačiau apie F. V. Haką ir jo darbų pasirodymo istorines aplinkybes žr. Zubaitienė 2012: 7tt). Šioje gramatikoje galima aptikti kiek kitokią nei D. Kleino žodžių klasių klasifikaciją, bet linkstama teigti, kad kartais ji laikoma tiesiog D. Kleino gramatikos santrauka (Sabaliauskas 1979: 17).

F. V. Hakas, kaip ir D. Kleinas taip pat vartoja tris kirčio ženklus: akūtą, gravį ir stogelio formos cirkumfleksą. Cirkumfleksas ir gravis vartojamas beveik taip pat, kaip ir D. Kleino gramatikoje, tačiau akūtas – kiek kitaip: akūtas F. V. Hako gramatikoje žymi ilgai tariamus balsius **a, e, o, u** (pvz., *gátawas, déginti, Mótina, dúriau...*) bei vartojamas sudurtiniuose (dabartiniais terminais kalbant – priešdėliniuose) veiksmažodžiuose, ypač su priešdėliu **pér**, pvz., *pérmaintyti, pérrašyti...* (Haack 1730: 236–237).

Vis dėlto A. Vidžiūnas teisingai pastebi, kad apie kirčiavimą apskritai F. V. Hako gramatikoje kalbama galbūt netgi siauriau nei D. Kleino (taigi, ir Sapūno–Šulco – *M. K.*) gramatikoje (Vidžiūnas 1991: 42). Tačiau, F. V. Hakas aptaria ir kelis D. Kleino neaptartus dalykus: pastebi, kad išvestinių formų kirčiavimas priklauso nuo pamatinių (nom. sg. *akis, awis* → acc. sg. *áki, áwi*); plačiau aptariama lietuvių kalbos kirčio vieta (tiek daiktavardžiuose, tiek veiksmažodžių išvestinėse foruose). plg. Haack 1730: 236–237; Hakas 2012: 709–710. Šios pastabos, manytina, galėjo būti aktualios F. Kuršaičiui. Tačiau F. V. Hako gramatikoje nesant lietuvių kalbos priegaidžių aprašo ar net aiškių užuominų apie jų buvimą, sunku pasakyti, kiek ši gramatika galėjo F. Kuršaičiui būti naudinga aprašant lietuvių kalbos priegaides.

Povilo Frydricho Ruigo gramatika *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick*²⁶ (1747). Rašydamas šią gramatiką, P. F. Ruigys naudojosi D. Kleino, Sapūno–Šulco ir F. V. Hako lietuvių kalbos gramatikomis, taip pat savo tėvo – Pilypo Ruigo – tais pat metais 1747 m. išleistu ir lietuvių kalbai skirtu darbu *Betrachtung der littauischen Sprache in ihrem Ursprung, Wesen und Eigenschaften* („Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrimas“) (Sabaliauskas 1979: 18, Zinkevičius 2008: 168–169).

Pilypo Ruigio darbas lietuvių kalbos ir prozodijos istorijai svarbus todėl, kad jame XVIII a. pirmą kartą užsiminta apie lietuvių kalbos priegaides ne tik skiemenyse su dvibalsiais (ką jau buvo pastebėjęs D. Kleinas), bet ir su ilgaisiais balsiais (plg. Scholz 1980: VIII–IX). P. Ruigio darbe lietuvių kalbos priegaidė dar nėra aiškiai atskirta nuo kirčio, tačiau, kad autorius suprato ją egzistuojant, rodo ir minimaliųjų porų pateikimas, ir akcentografija, plg.: *fûdĥt* ('teisti') : *fûdĥt* ('dėti druskos'); *rûkĥta* ('eina dūmai') : *rûkĥta* ('darosi rūgštus (-i)'). Kaip galima spręsti iš pateiktų pavyzdžių, P. Ruigio darbe tęstinę priegaidę žymi stogelio formos cirkumfleksas, o staiginę – gravis (plg. Ruhig P. 1980: 80–81. Deja, priegaidžių P. Ruigys plačiau neaprašė (Zinkevičius 2008: 167), todėl toliau reikėtų pereiti prie P. Ruigio sūnaus – P. F. Ruigio – lietuvių kalbos gramatikoje esančio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašo.

Peržvelgus visą P. F. Ruigio gramatiką, galima pritarti Z. Zinkevičiui, kuris teigia, jog ji savo apimtimi yra platesnė už F. V. Hako gramatiką (plg. Zinkevičius 2008: 168) – P. F. Ruigio gramatikos tekstas sudaro 156 puslapius, o F. V. Hako – 112 puslapių. Suprantama, kad P. F. Ruigys naudojosi ir D. Kleino bei kitomis jau minėtomis lietuvių kalbos gramatikomis – tą jis pats pripažįsta knygos pratarinėje (žr. Ruhig P. F. 1747: IV; beje, šiame puslapyje teigiama, kad, be kitų gramatikos dalykų, naudinga išmanyti ir lietuvių kalbos kirčiavimo pagrindus). Taigi, dėl to pasidaro suprantama, kad P. F. Ruigys buvo pirmasis Mažosios Lietuvos autorius, rašęs apie lietuvių kalbos priegaides (plg. Zinkevičius 2008: 170). Dar reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad P. F. Ruigys lietuvių kalbos garsų akustines bei artikuliacines ypatybes mėgina parodyti pasitelkdamas būdingus vokiečių kalbos žodžius (žr. Ruhig P. F. 1747: 11–12). Įdomu, kad toks dalykas būdingas ir F. Kuršaičio KB II (plg. Kurschat 1849: 1–16; Kuršaitis 2013a: 28–39). Tikėtina, kad tokį lietuvių kalbos garsų skambesio ir tarimo aiškinimo būdą – tik šiuos dalykus aiškindamas plačiau ir vokiečių kalbos žodžius

²⁶ Beje, reikia pasakyti, kad po 1740 m. P. F. Ruigys dėstė kelerius metus dėstė Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminare (Zinkevičius 2008: 169).

pasitelkdamas tik tada, kai jie atitinka lietuvių kalbos garsų akustines bei artikuliacines ypatybes – F. Kuršaitis galėjo perimti iš P. F. Ruigio gramatikos.

P. F. Ruigys kirčiui žymėti vartoja taip pat aukščiau minėtus tris kirčio ženklus: akūtą, gravį ir stogelio formos cirkumfleksą (´, ` , ^, kiti du diakritikai – ´ ° – skirti žymėti vidutinio pakilimo balsiui **é** (pvz., *Lélé, Žélék...*) ir kintamojo pakilimo balsiui **uo** (pvz., *lúju, úla...*), plg. Ruhig P. F. 1747: 10). Jau aptardamas akūto vartojimą. P. F. Ruigys užsimena apie skiemens, kuriame yra šiuo ženklu žymimas balsis (pvz., *élnis, árti...*), priegaidę: esą akūtu žymimas skiemuo turi tam tikrą toną, kaip ir graikų kalboje. Graviu P. F. Ruigys linkęs žymėti dažniausiai paskutinį kirčiuotą žodžio skiemenį (pvz., *Awis, Rankà...*; bet plg. *Pàrwežu*) ir teigia, kad tokio skiemens balsio tonas yra „ramus“ (vok. *ruhig*; dabartiniais terminais tariant, greičiausiai tai atitiktų žemą skiemens toną), o pats skiemuo tariamas trumpiau nei tas, kuriame balsis žymimas akūtu (Ruhig P. F. 1747: 9). Cirkumfleksas, anot P. F. Ruigio, be savo morfologinės funkcijos (gen. sg ir gen. du. žymėti) vartotinas kirčiuotai penultimai žymėti, kai paskutinis žodžio skiemuo yra trumpas²⁷ (pvz., *Silpnôkas, úkis*)..., taip pat – kirčiuotam paskutiniam žodžio skiemeniui (ultimai) žymėti, pvz., *Kowôk, Kowôs, Smirdêk, Smirdês...* Apskritai tokių skiemenų kokybę P. F. Ruigys linkęs lyginti su kirčiuotų graikų kalbos skiemenų kokybe (plg. Ruhig P. F. 1747: 9–10). Toliau P. F. Ruigys skiria paprastuosius (lot. *syllaba simplici*) ir sudėtinius (lot. *syllaba composita*) skiemenis: paprastasis skiemuo esą yra neišplėstas po balsio einančiu priebalsiu, o sudėtinis – išplėstas vienu ar daugiau priebalsių. Paprastąjį skiemenį sudarantis balsis dėl to yra tariamas ilgai, o sudėtinį – trumpai, plg P. F. Ruigio teikiamus pavyzdžius: *tikkiníújú, Wargonai* (**o** ir **u** tariami ilgai) ir *Kurfai, Wortinklùs* (**o** ir **u** tariami trumpai). Aptaręs šiuos dalykus, P. F. Ruigys konstatuoja faktą, kad lietuvių kalboje ilgiau tariamas skiemens garsas vadinamas skiemens tonu (vok. *wird der Ton desselben genannt*) – akivaizdu, kad omenyje turimos būtent priegaidės, mat toliau P. F. Ruigys mėgina aprašyti, kurie skiemenys lietuvių kalboje gali turėti toną. Anot jo, skiemens toną gali turėti paskutinis (ultima), priešpaskutinis (penultima) ir trečias nuo galo skiemuo (antepenultima), ilgesniuose žodžiuose – priešdėliai (P. F. Ruigio terminais – dalelytės), plg., *pérfimainyti, priešstarauti...*, taip pat pastebi, kad toną gali turėti tiek paprastasis, tiek sudėtinis skiemuo. Konkretūs toną turintys garsai yra šie: dvibalsiai **ai, ei, au, iui** ir kiti, esantys prieš nosinius balsius (pvz., *Kuiną, Teifų...*), ilgieji balsiai **é, ie, o, io, ū, u, iu, y** (pvz., *Tėwai, Wienai, Swėsei, Dūną, Rožę, Kokį, Kudikiei, Pafulau...*), taip pat ilgai tariami (t. y. kirčiuoti – *M. K.*) ir akūtu žymimi balsiai **a, e** (pvz., *Rágai, Pirágû, Wélinu, Kélio...*). P. F. Ruigys užsimena ir apie tai, kad,

²⁷ Jei paskutinis žodžio skiemuo ilgas, kirčiuotą penultimą P. F. Ruigys nurodo žymėti akūtu, pvz., *Póros* (gen. sg.).

kaitant tą patį žodį, paradigmoje gali kisti jo skiemens tonas, taip pat – kirčio vieta, nom. sg. *Akis*, dat. sg. *ákiui* (dėl visų šių teiginių plg. Ruhig P. F. 1747: 12–16). Žinoma, tai tik būdingiausieji P. F. Ruigio pateikto lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašo bruožai. Norint išsamiai apibūdinti jo akcentologiją, manytina, reikėtų tirti visos gramatikos (kaip ir šio autoriaus parengtą lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno) kirčiuotų lietuvių kalbos žodžių akcentuaciją.

Apibendrinant P. F. Ruigio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės, arba, jo terminais tariant, skiemens tono aprašą, reikia pasakyti, kad jis, palyginti su ankstesnių Mažosios Lietuvos gramatikų aprašais, yra žingsnis į priekį, nes jame konstatuotas priegaidžių egzistavimas, meginta jas aprašyti, atsižvelgiant į skiemenų tipus. Kadangi, kaip jau buvo minėta, F. Kuršaičiui P. F. Ruigio gramatika buvo žinoma, būtų galima teigti, kad joje esantis toks kirčio ir priegaidės aprašas galėjo būti vienas iš atspirties taškų išsamiai aprašant lietuvių kalbos priegaides ir kirtį.

Gotfrydo Ostermejerio gramatika *Neue Littauische Grammatik* (1791). Ši lietuvių kalbos gramatika savo apimtimi – ją sudaro 194 puslapiai – lenkia F. V. Hako ir P. F. Ruigio lietuvių kalbos gramatikas. Vis dėlto joje išsamiausias yra sintaksės skyrius, kuriuo, beje, rėmėsi ir A. Schleicheris, rašydamas savo 1856 m. lietuvių kalbos gramatiką (Sabaliauskas 1979: 18–19). Nors joje aptinkamas skyrius „Apie Prozodiją“ (vok. *Von der Prosodie*), jis yra skirtas poetikos bei eilėdaros klausimams (šiam skyriuje galima rasti informacijos apie metrinio ir šnekamosios kalbos kirčio nesutapimus, taip pat atvejus, kada jie sutampa, plg. Girdzijauskas 1966: 95–97, 105tt, 208; tačiau į tokius atvejus žvelgiama iš poetikos bei eilėdaros, bet ne iš gramatikos perspektyvos). Vis dėlto, peržvelgus lietuvių kalbos garsams aprašyti skirtą skyrelį (Ostermeyer 1791: 3–16), būtų galima atsargiai teigti, kad akcentologijos bei prozodijos požiūriu G. Ostermejerio gramatika daugiau laikosi D. Kleino tradicijos, nors reikia pasakyti, kad morfologijos skyriuje galima rasti ir šiokių tokių pastabų apie kirčiavimą (pvz., kad veiksmažodžių išvestinių formų kirčiavimas priklauso nuo pamatinių, plg. Ostermeyer 1791: 98). Be to, minėtame skyrelyje apie lietuvių kalbos garsus G. Ostermejeris dar teigia, kad atskirų lietuvių kalbos žodžių kirčio vietą galima nustatyti taisyklėmis, tačiau tą darant atsirastų be galo daug taisyklių, kurios greičiau tik painiotų žmogų, besimokantį lietuvių kalbos, negu palengvintų išmokti taisyklingai kirčiuoti. Todėl, anot G. Ostermejerio, geriausias mokytojas – vartosena (plg. Vidžiūnas 1991: 43–44) Taigi, nesant išsamesnių G. Ostermejerio gramatikos akcentuacijos tyrimų, kol kas galima tik

konstatuoti faktą, kad su šios, anuomet nepopuliarios gramatikos (plg. Zinkevičius 2008: 171) lietuvių kalbos kirčio aprašu F. Kuršaitis buvo susipažinęs.

Kristijono Gotlybo Milkaus gramatika *Anfangs-Gründe einer Littauischer Sprach-Lehre (1800)*. Tai paskutinė Mažojoje Lietuvoje išleista lietuvių kalbos gramatika, kurią F. Kuršaitis mini KB II. Kaip matyti iš antraštinio K. G. Milkaus gramatikos puslapio (*Worinn Zwar Die Von Dem Jungern Ruhig Ehemals Herausgegebene Grammatik Zum Grunde Gelegt, Aber Mit Starken Zusätzen Und Neuen Ausarbeitungen Verbessert Und Vermehrt Worden*), jio yra naujas ir papildytas P. F. Ruigio 1747 m. lietuvių kalbos gramatikos leidimas. Be to, tai paskutinė gramatika, kuri, kaip teigiama, baigia D. Kleino pradėtą ir pusanthro šimtmečio trukusį Mažojoje Lietuvoje leistų lietuvių kalbos gramatikų periodą (Sabaliauskas 1979: 19–20; Zinkevičius 2008: 175–177).

Ieškant galimos įtakos F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės sampratai, toliau naudinga palyginti P. F. Ruigio ir K. G. Milkaus gramatikų vietas, kuriuose aptariamas lietuvių kalbos kirtis, jo žymėjimas, taip pat užsimenama apie priegaides. Peržvelgus K. G. Milkaus gramatikos paragrafus ir jų dalis, kur aptariami minėtieji lietuvių kalbos reiškiniai, būtų galima konstatuoti faktą, kad skyrius apie kirčiavimą (P. F. Ruigio ir K. G. Milkaus terminais tariant, žodžių ištarimą), K. G. Milkaus gramatikoje perimtas iš P. Ruigio visai nepakeistas (plg. Mielcke 1800: 8–17 ir Ruhig P. F. 1747: 9–16). Vadinas, tai leistų teigti, kad šios gramatikos įtaka F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės sampratai yra tokia, kokia ir P. F. Ruigio 1747 m. gramatikos.

2.2. Apie F. Kuršaičio galimybę susipažinti su *Universitas Lingvarum Litvaniae*

Aprašydama Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro veiklą XIX a. antrojoje pusėje, kai šiam seminarui vadovavo F. Kuršaitis, L. Citavičiūtė teigia, kad ypač paskutiniiais XIX a. dešimtmečiais seminarą garsino F. Kuršaičio ryšiai ne tik su Europos mokslininkais, bet ir su Didžiosios Lietuvos „literatūros ir mokslo atstovais“. F. Kuršaitis bendravo ir susirašinėjo ne tik su lietuvių kalba besidomėjusiu vyskupu A. Baranausku, bet ir su kitais žymiais ano meto mokslininkais – Simonu Daukantu, Jurgiu Gyliumi, susirašinėjo ir su lietuvybės gynėju vyskupu Motiejumi Valančiumi, o Karaliaučiuje F. Kuršaitį buvo aplankęs poetas bei vertėjas Petras Arminas-Trupinėlis (plg. Citavičiūtė 2004: 193–194). Be to, prieš 1872 m. vykdamas į ekspediciją po Didžiąją Lietuvą, F. Kuršaitis kreipėsi į M. Valančių ir prašė nurodyti regionus,

kuriuos galėtų patyrinti, o šiame kreipimesi užsiminė, kad Didžiojoje Lietuvoje išleista nedaug knygų, kuriose būtų aptariami jam rūpimi klausimai – lietuvių kalbos fonetika ir morfologija (Citavičiūtė 2004: 194, t. p. žr. autorės nurodomą literatūrą). Taigi, nors F. Kuršaičio korespondencijoje ir KB II, KGr, ar žodynų pratarmėse anoniminė 1737 m. *Universitas Lingvarum Litvaniae* neminima, kaip nėra minimas ir S. Stanevičiaus parengtas antrasis šio grmataikos leidimas (pasirodęs 1829 m.), negalima kategoriškai atmesti prielaidos, kad, bendraudamas su minėtaisiais Didžiosios Lietuvos mokslininkais bei švietėjais, F. Kuršaitis galėjo žinoti apie tokios gramatikos egzistavimą ar netgi galėjo būti ją vartęs. Žinoma, kadangi tokios prielaidos, remiantis bent jau dabartiniu metu žinomais šaltiniais, negalima nei patvirtinti, nei paneigti, todėl, suprantama, šiame magistro darbe ji ir neiškeliamą iki hipotezės lygmens.

1737 m. *Universitas...* kirtį ir priegaidę yra aptaręs K. Eigminas (žr. Eigminas 1981: 44–49). Šis tyrėjas teisingai pastebi, kad visa šios gramatikos akcentologija išdėstyta viename puslapyje, ir kad jos autorius lietuvių kalbos preigaidės girdėjo, bet dar nemokėjo jų tinkamai paaiškinti (plg. Eigminas 1981: 44–45). Pats gramatikos autorius teigia, kad lietuvių kalbos „kirtis yra įvairus, bet jo būtinai reikia paisyti, nes nesilaikant kirčio, kaip paaiškės iš praktikos, kalbančiojo beveik negalima suprasti <...>“ (*Universitas...* 1981, žr. vertimo p. 61–62). Trumpumo dėlei žemiau teikiamoje lentelėje apibūdinamas *Universitas...* kirčio ir preigaidės žymėjimas (sudarant lentelę, remtasi fotografuotiniu šios gramatikos 1981 m. leidimu, jo vertimu, taip pat šiais tryrimais: Eigminas 1981: 44–49 ir Strockis 2007: 106–107).

3 lentelė. Kirčio ir priegaidės žymėjimas 1737 m. *Universitas Lingvarum Litvaniae*

Kirčio ženklas	Funkcija (ir vieta ²⁸)	Pavyzdžiai
„litera antiqua“ ²⁹	<ul style="list-style-type: none"> Žymi dabartiniais terminais įvardijamą staiginę priegaidę, plg. „žymi ilgą skiemenį, bet tartiną kitokiu ilgumu, negu skiemuo, pažymėtas cirkumfleksu <...>“ (<i>Universitas...</i> 1981, vertimo p. 61). 	<i>antis, begu, briedis, kalwis, dirbu, pofunis, fmaugiu, tingiu...</i>

²⁸ Jeigu *Universitas...* ji apibrėžiama.

²⁹ Tai statmenoji raidė, įterpta kursyvu atspausdintame žodyje. Taigi, manytina, kad M. Strockio išsakyta nuomonė, jog tokia raidė atitinka akūtą, kuris nevertotas, greičiausia, todėl, kad gramatiką spausdinusi spaustuvė galėjo neturėti šriftų su *Universitas...* autoriaus rankraštyje vartotu diakritiku, todėl staiginei priegaidei žymėti teko pasirinkti kitokį būdą – t. y. statmenąją raidę (plg. Strockis 2007: 107–108).

3 lentelė. Kirčio ir priegaidės žymėjimas 1737 m. *Universitas Lingvarus Litvaniae* (tęsinys)

<p>˘ (gravis)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Paskutiniame skiemenyje – žymi trumpą kirčiuotą galūnę. • Nepaskutiniame skiemenyje – žymi dabartiniais terminais įvardijamą tęstinę skiemens priegaidę (kai skiemens centras yra dvibasis ir mišrusis dvigarsis). 	<p><i>abù, awìs, aufè, mùs, naktis...</i></p> <p><i>àntis, kàrfzis, mìrdawaw, pàukfztis, pèylis...</i></p>
<p>^ (cirkumfleksas)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Žymi dabartiniais terminais įvardijamą tęstinę priegaidę (kai skiemns centras yra ilgasis balsis) 	<p><i>arklìs, diêmedis, kalbôs</i> (gen. sg.), <i>mâfinu, wiêfzpatim</i> (instr. sg.)...</p>

Kaip matyti iš aukščiau pateiktos lentelės, *Universitas...* autorius tikrai skyrė lietuvių kalbos priegaides, o jo kirčio žymėjimo tradicija nedaug tesiskiria nuo vartotos Mažojoje Lietuvoje. Skirtumas tik tas, kad vietoj akūto vartota statmenoji raidė.

Svarbu pastebėti, kad labai panašus yra *Universitas...* ir F. Kuršaičio KB II pateiktas tęstinės lietuvių kalbos priegaidės apibūdinimas, plg., „Cirkumfleksas žymi ilgą skiemenį, kurį reikia tarti tarsi dvigubinant balsį <...>“ (*Universitas...* 1981: 61) ir „<...> jis pradedamas žemesniu tonu, kuris paskui šuoliu kyla aukštyn: esą dėl to toks balsis atrodo lyg būtų sudarytas iš dviejų balsių“ (pabraukta šio magistro darbo autoriaus – M. K.) (*Kurschat* 1849: 39; vertimą žr. *Kuršaitis* 2013a: 54). Vis dėlto toks sutapimas dar neįrodo, kad F. Kuršaitis galėjo pasinaudoti *Universitas...*, nes, kaip bus matyti iš F. Kuršaičio pateikto tęstinės priegaidės apibūdinimo, pirmiausia jis linkęs akcentuoti kitokią nei stumtinio skiemens tono judėjimo kryptį. Tokia, galima sakyti, morinė tęstinės priegaidės interpretacija galėjo sutapti atsitiktinai, pavyzdžiui, dėl puikios abiejų darbų autorių muzikinės klausos.

Vis dėlto reikia pastebėti, kad kirčio ir priegaidės aprašas, esantis *Universitas...*, palyginti su P. F. Ruigio gramatikos (suprantama, ir K. G. Milkaus gramatikos) aprašu, yra labai trumpas, tad net jei ir būtų laikomasi prielaidos, kad F. Kuršaitis galėjo žinojęs apie šios gramatikos egzistavimą ar netgi ją vartęs, vargu ar toks neišsamus aprašas galėjo itin patraukti jo dėmesį. Kita vertus, be A. Baranausko, S. Daukanto ir S. Stanevičiaus, savo

teoriniuose darbuose ankstesnių Didžiosios Lietuvos autorių F. Kuršaitis nemini (žr. Kuršaitis 2013b: 495–497), taigi, neaišku, ir kurie ankstesni lietuvių kalbai skirti ir Didžiojoje Lietuvoje išleisti darbai jam buvo žinomi. Taigi, apskritai imant, konkrečių faktų, kuriais remiantis būtų galima pagrįsti prielaidą, jog F. Kuršaitis buvo susipažinęs su 1737 m. *Universitas Lingvarum Litvaniae* ir joje esančiu kirčio ir priegaidės aprašu, nėra. Tuo remiantis, manytina, būtų galima sutikti su teiginiu, kad F. Kuršaitis su šia gramatika nebuvo susipažinęs (Sabaliauskas 1979: 155; Zinkevičius 2008: 223–224). Tik manytina, jį reikėtų kiek pakoreguoti ir teigti, kad su minimąja gramatika F. Kuršaitis **tikriausiai** nebuvo susipažinęs.

2.3. Apie A. Schleicherio 1856 m. lietuvių kalbos gramatikos kirčio aprašą

KGr V skyriuje, kur aptariamas lietuvių kalbos kirčiavimas ir F. Kuršaitis pateikia lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių būdingųjų bruožų aprašą, teigiama, kad A. Schleicheriui ir kitiems jo nuomonę palaikantiems tyrėjams žinotina, jog visose lietuvių kalbos žodžių klasėse ir visose kaitomosiose žodžių formose esąs aiškus ir ryškus skirtumas tarp dviejų kirčiavimo būdų (Kurschat 1876: 57–58; Kuršaitis 2013b: 89). Kalbant dabartiniais terminais, F. Kuršaitis šioje vietoje konstatuoja dviejų lietuvių kalbos priegaidžių – staiginės (F. Kuršaičio vadinamos „stumtiniu“ kirčiavimo būdu, arba vok. *gestoßene Betonung*) ir tęstinės (F. Kuršaičio vadinamos „tęstiniu“ kirčiavimo būdu, arba vok. *geschliffene Betonung*) egzistavimą. Anot F. Kuršaičio, šios dvi priegaidės būdingos ilgiesiems balsiams, diftongams, semidiftongams (mišriesiems dvigarsiams) ir semitriftongams (t. y. tokioms trigarsinėms samplaikoms, kurias sudaro balsis ir du sonantai, pvz., *durñdagis, pirñgalis, wárnkiaußis...*) (plg. *ten pat*; t. p. dar žr. Kurschat 1870: XIII). Taigi, išsakydamas tokią nuomonę, F. Kuršaitis netiesiogiai sukritikuoja A. Schleicherio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės sampratą, išdėstyta A. Schleicherio *Handbuch der Litauischen Sprache. I Grammatik* (1856) – pirmojoje mokslinėje lietuvių kalbos gramatikoje. Dėl to būtų pravartu šį tą pasakyti ir apie ją.

Teigiama, kad vienas iš didžiausių A. Schleicherio gramatikos trūkumų – lietuvių kalbos priegaidžių neskyrimas, nors pats A. Schleicheris teigia, kad F. Kuršaičio 1849 m. KB II buvo neįkanojamos vertės darbas, kurį jis esą buvo beveik išmokęs atmintinai (Schleicher 1856: IX; dar plg. Sabaliauskas 1979: 69–70). A. Schleicheris lietuvių kalbos kirtį, jo žymėjimą aprašo savo gramatikos I skyriuje *Lautlehre*, aptardamas lietuvių kalbos garsus (žr. Schleicher 1856: 10–12; 13–16). Pasak A. Schleicherio, lietuvių kalbos balsių kiekybė yra dvejopa:

skirtini ilgieji ir trumpieji balsiai, kurių ilgumas priklauso ir nuo kirčio. Lietuvių kalbos sudėtiniai dvigarsiai skirstomi į ilguosius ir trumpuosius. Aiškumo dėlei naudinga pateikti paties A. Schleicherio sudarytą lentelę, kurioje vaizduojama lietuvių kalbos balsių ir sudėtinių dvigarsių klasifikacija (pagal Schleicher 1856: 16).

1 pav. A. Schleicherio lietuvių kalbos balsių ir sudėtinių dvigarsių klasifikacija (kriterijai: ilgumas ir santykis su kirčiu)

§. 9. Übersichtliche Zusammenstellung der litauischen vocale und diphthonge mit bezeichnung der quantität und betonung.

V o c a l e						Diphthonge		
l a n g e		geltung	k u r z e		geltung	betonte	unbetonte	geltung
betonte	unbetonte		betonte	unbetonte				
á á̇	ā ā̇*)	ā	à	ǎ ǎ̇	ǎ	ái		ā̇
é é̇	ē ē̇	ē	è è̇	ě ě̇	ě	aí	ai	ai
(é é̇)	ē ē̇	ē ^a	è	ě ě̇*)	ě ^a)	ei	ei	eí
ë	ē	ē				áu		ā ^u
ö	o	ō				au	au	au
ó	o	ō ^a				ù	ui	ui
ý ý̇	y ý̇	ȳ	ì	ǐ ǐ̇	ǐ			
ú ú̇	ū ū̇	ū	ù	ǘ ǘ̇	ǘ			

Remiantis aukščiau pateikta lentelė ir atsižvelgus į A. Schleicherio balsių ortografijos ypatybes bei nesigilinant į dalies lietuvių kalbos tarmių fonologines sistemas³⁰ matyti, kad šio autoriaus nuomone, lietuvių kalboje tiek kirčiuoti, tiek nekirčiuoti visada ilgi yra balsiai **á, á̇, é, é̇, ie³¹, ó, úo, ý, ý̇, ū** (iš jų **á** ir **é** pailgėja būtent tada, kai yra kirčiuoti). Kirčiuoti ir trumpi lietuvių kalboje yra balsiai **à, è, ì, ù**; šie balsiai trumpi gali būti ir būdami nekirčiuoti. Sudėtinus lietuvių kalbos dvigarsius A. Schleicheris skirsto į kirčiuotus **ái, aí, éi, eí, áu, au, ùi** ir nekirčiuotus **ai, ei, au, ui**.

Taigi, kaip matyti jau vien iš tokios A. Schleicherio lentelėje pateiktos balsių ir dvigarsių klasifikacijos, priegaidžių šis tyrėjas tikrai neskyrė. Be to, plačiau aptardamas tokią savo klasifikaciją, jis polemizavo su F. Kuršaičio nuomone, jau KB II išdėstyta nuomone, kad

³⁰ A. Schleicheris, aprašydamas lietuvių kalbos garsus, stengėsi atsižvelgti ir į Didžiosios Lietuvos tarmes bei kai kurių joje išleistų knygų ortografiją (plg. Schleicher 1856: 7–10).

³¹ Kadangi A. Schleicheris kintamojo pakilimo balsius **ie** ir **uo** žymi viena grafema – atitinkamai **ē** ir **ū** (kirčiuotus – **é** ir **ú**; pirmuoju atveju akūtas įsiterpia tarp dviejų taškelių formo diakritikų, antruoju – eina po balsį o žyminčio diakritiko), šiame magistro darbe, vartojant dabartinę rašybą, akūtu pasirinkta žymėti pirmoji šiuos sutaptinius balsius žyminti grafema. Ateityje, išsčiau aprašius A. Schleicherio akcentografiją ir akcentologiją, toks žymėjimas gali būti pakoreguotas.

lietuvių kalbos balsiams ir dvigarsiams (plačiaja prasme) būdingas dvejopas kirtis. A. Schleicheris, nors ir gerai žinodamas apie dvejopas serbų ir kroatų kalbų priegaides (remiasi V. Karadžičiumi), nemanė, kad ir lietuvių kalbos žodžių ilgiesiems kirčiuotiems skiemenims būdingos dvi priegaidės. Dėl priegaidžių skyrimo prieštaraudamas F. Kuršaičiui, A. Schleicheris teigia, kad lietuvių kalbos priegaidžių (A. Schleicheris priegaidei įvardyti vartoja terminą tonas, vok. *der Ton*) skyrimas yra pernelyg subtilus dalykas (Schleicher 1856: 11). Kaip matyti iš kirčio žymėjimo sudėtinuose dvigarsiuose, A. Schleicheris pastebėjo, kad lietuvių kalboje labiau pabrėžiamas gali būti pirmasis arba antrasis tokio dvigarsio dėmuo, tačiau, pasak jo, tokį tarimą lemia vieno iš dvigarsį sudarančių balsių silpnumas (Schleicher 1856: 13). Apibendrinti tolesnius A. Schleicherio teiginius būtų galima taip: pirmasis sudėtinio dvigarsio dėmuo yra žymimas akūtu tada, kai yra kirčiuotas ir tariamas stipriau už antrąjį; o antrasis dvigarsio dėmuo žymimas akūtu tada, kai yra kirčiuotas, ir pirmasis tokio dvigarsio dėmuo yra ištiriamas silpniau (plačiau žr. *ten pat*). Taigi, akivaizdu, kad net ir aptardamas lietuvių kalbos sudėtinius dvigarsius, kurių priegaidžių egzistavimas yra gana akivaizdus vien iš klausos, A. Schleicheris kalba apie skirtingą dvigarsių ištirimą ir jų dėmenų santykį su kirčiu, bet ne apie skirtingas lietuvių kalbos priegaides. Savaime suprantama, kad neskiriamos ir kirčiuotų ilgųjų balsių priegaidės, nes jų skirtis gali būti ne tokia akivaizdi net ir gimtakalbiui.

Apibendrinant A. Schleicherio lietuvių kalbos kirčio aprašą, kuriame priegaidės neskiriamos, belieka pritarti F. Kuršaičiui, kuris, atsakydamas į A. Schleicherio kritiką, labai vykusiai paaiškino, kodėl šis neskyrė priegaidžių. Pasak F. Kuršaičio priegaidė, arba, jo terminais kalbant, tono judėjimas (vok. *Tonbewegung*), išryškėja tik kalbant labai lėtai, ir jį iki smulkmenų skirti „įmanoma turbūt tik lietuviui ausiai“, tad dėl šios priežasties (t. y. nebūdamas gimtakalbis) A. Schleicheris ir neišgirdęs skirtumo tarp tęstinio ir stumtinio kirčio (Kurschat 1876: 59; Kuršaitis 2013b: 91; dar plg. Kurschat 1870: XIII–XV). Tad, tuo remiantis, būtų galima teigti, kad jau F. Kuršaičio KB II laikytinas pirmuoju moksliniu lietuvių kalbos kirčio ir – kas labai svarbu – priegaidės aprašu.

3. F. Kuršaičio parengti lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašai. Lyginamasis kontekstas

3.1. Pastabos apie kirtį 1843 m. „Lietuvių kalbos tyrimų“ I dalyje

Pirmosios F. Kuršaičio pastbos apie lietuvių kalbos kirtį ir priegaidę pateiktos jo 1843 m. pasirodžiusios knygelės, pavadintos „Lietuvių kalbos tyrimai. Vokiečių–lietuvių kalbos prielinksniniai frazeologizmai“ (*Beiträge zur Kunde der Littauischen Sprache. 1. Heft: Deutsch-littauische Phraseologie der Präposition*) pabaigoje (Palionis 1995: 189). Šios knygelės pabaigoje yra keturių puslapių skyrelis, pavadintas „Lietuvių kalbos kirčiai“ (vok. *Die Accente im Littauischen*, plg. Kurschat 1843: 59–62). Taigi, būtų pravertu glaustai apžvelgti F. Kuršaičio šiame skyrelyje išdėstytas pastabas apie lietuvių kalbos akcentologiją bei prozodiją.

Pirmiausia F. Kuršaitis akcentuoja kirčio vietos vietos ir priegaidės (vartojant F. Kuršaičio terminologiją, – tono) svarbą, siekiant, kad klausytojas būtų suprastas kalbėtojo, taip pat pabrėžia, kad kirtis (ir priegaidė) lietuvių kalboje svarbūs, nes tinkamas žodžio ištarimas padeda skirti morfologinių formų, pvz., nom. pl. *žólės* (arba *žóles*; Rytprūsių šiaurės vakarų – kitaip vadinamoje striukų – patarmėje) ir gen. sg. *žólės*; taip pat – žodžių reikšmes, pvz., *wérfu* ‘ich werde öffnen; atidarysiu’ ir *wèrfu* ‘ich werde umwerfen; sugriausiu’ (Kurschat 1843: 59–60; dar plg. Stundžia 2013a: 9–10). Toliau F. Kuršaitis užsimena ir apie ilgiesiems balsiams būdingą stumtinį (vok. *gestoßene*) ir tęstinį (vok. *geschliffene*) kirtį, o tam iliustruoti pasitelkia dviejų priešdėlinių veiksmažodžių – dabartine rašyba *priminti* ‘prispausti koja’ ir *primiñti* ‘paminėti, kad neužmirštų’ būsimąjo laiko I asmens formas *primĩfu* (dabar būtų rašoma *primĩnsiu*) ir *primĩsu* (primiñsiu). Taigi, pabrauktuose skiemenyse, pasak F. Kuršaičio, ilgasasis balsis pirmuoju atveju yra stumtinis, o antruoju – tęstinis. Tad ši vieta laikytina pirmuoju F. Kuršaičio pateiktu lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašu.

Anksčiau pateiktose formose *wérfu* ir *wèrfu* galima išvelgti pažymėtas mišriųjų dvigarsių priegaides. Pirmuoju atveju staiginės priegaidės žymėjimą atitiktų akūtas ant pirmojo dvigarsio dėmens – balsio *e*, – antruoju atveju tęstinės priegaidės ženklu galima laikyti gravį ant to paties balsio *e*.

Tolesniuose puslapiuose F. Kuršaitis mini L. Rėzos sudarytą lietuvių liaudies dainų rinkinį *Dainų oder Litauische Volkslieder* (1825), 1841 m. išleistą M. Liuterio „Mažąjį katekizmą“, ir lietuvių liaudies giesmyną (kokį ir kada leista, nenurodo), taip pat K. Donelaičio

„Metus“ bei P. F. Ruigio ir K. G. Milkaus lietuvių kalbos gramatikas, kuriuose žymimas ir aptariamas lietuvių kalbos kirtis (Kurschat 1843: 61–62). Plačiau aprašyti lietuvių kalbos kirčiavimą ir jo žymėjimą F. Kuršaitis žada kitoje „Lietuvių kalbos tyrimų“ dalyje (Kurschat 1843: 62), taigi, toliau bus pažvelgta į joje išdėstytą F. Kuršaičio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės sampratą.

3.2. Kirčio ir priegaidės aprašas 1849 m. „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio moksle“

Akcentografija. 1843 m. darbe, aptardamas lietuvių kalbos kirčio žymėjimą, F. Kuršaitis teigia perėmęs jį iš P. F. Ruigio ir K. G. Milkaus gramatikų (plg. Kurschat 1843: 62): t. y. akūtas (´) dedamas virš ilgojo stumtinio balsio (pvz., *Kója*; p. 10), stogelio formos cirkumfleksas (^) – virš ilgojo tęstinio balsio (pvz., *Kûdikiu*, instr. sg.; p. 33), gravis (`) – virš kirčiuoto trumpojo balsio (pvz., *kalbù*; p. 37). Mišriųjų dvigarsių kirčio ir priegaidės žymėjimas aptartas šio magistro darbo 3.1. poskyryje, tačiau reikia pasakyti, kad tokiu pačiu principu žymimi ir sudėtinių dvigarsių kirtis bei priegaidė: stumtinis kirtis – akūtu ant pirmojo sudėtinio dvigarsio dėmens (pvz., *iβgáuti*; p. 39), o tęstinis – graviu ant pirmojo tokio dvigarsio dėmens (pvz., *iβèiti*, p. 47). Kitus diakritikus, kurie nežymi kirčio (brūkšnelį ant švabachinės raidės <e> ar tildę primenančio diakritiko vartojimą kintamajam balsiui /iε/ užrašyti) yra aptaręs B. Stundžia (plačiau žr. Stundžia 2013a: 14). Kadangi šiame skyriuje siekiama aprašyti F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratą, o ne akcentografiją, reikia pasakyti, kad aukščiau minėtieji 3 diakritikai lietuvių kalbos kirčiui ir priegaidei žymėti yra perimti ir KB II.

1849 m. KB II F. Kuršaičio vartojama akcentografija yra jau šiek tiek kitokia nei 1843 m. veikale. Nors pagrindiniai diakritikai kirčiui ir priegaidei žymėti (t. y. akūtas, gravis ir stogelio formos cirkumfleksas) vartojami taip pat, kaip ir 1843 m. veikale, jei kalbama apie kirčiuotus ilguosius tęstinius ir ilguosius stumtinius balsius, taip pat – apie kirčiuotus trumpuosius balsius, vis dėlto KB II F. Kuršaitis savo akcentografinę sistemą atnaujina ir padaro sudėtingesnę (plg. Stundžia 2013a: 16). Šias F. Kuršaičio įvestas kelias naujoves, remiantis F. Kuršaičio KB II esančiais jų komentarais (Kurschat 1849: 5–6; 41–44; Kuršaitis 2013a: 31–32; 55–58) B. Stundžios ir M. Strockio išvalgomis (žr. Stundžia 2013a: 15–16; Strockis 2015: 1–2) naudinga pateikti lentelėje.

4 lentelė. Akcentografijos naujovės 1849 m. „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio moksle“

Akcentografijos naujovė	Apibūdinimas
<p>1. Naujas tęstinės priegaidės diakritikas (ˇ) virš <e> ir <ę></p>	<ul style="list-style-type: none"> F. Kuršaičiui balsis e dėl plataus fonetinio spektro kėlė daugiausia sunkumų (grafema <ę> gali žymėti platų žemutinio pakilimo balsį /æ:/, o grafema <e> – trumpąjį kirčiuotą ir dėl to pailgėjusį balsį /ɛ/ bei vidutinio pakilimo siaurąjį balsį /e:/). Tad /æ:/ ir /ɛ/ rašte = ė ir ě, pvz., <i>fkęsti; kėras, mėlas...</i> (Kurschat 1849: 50; 158; Kuršaitis 2013a: 62, 63, 152; dėl /e:/ žymėjimo žr. 3-įjį šios lentelės punktą).
<p>2. Pakeistas mišriųjų dvigarsių tęstinės priegaidės žymėjimas</p>	<ul style="list-style-type: none"> Sudėtinių dvibalsių tęstinę priegaidę žymintis gravis rašomas ant 2-ojo dvigarsio dėmens, pvz., <i>gaigalas, kuinas, žaibas...</i> (Kurschat 1849: 51, 52, 61; Kuršaitis 2013a: 64, 71). Mišriųjų dvigarsių tęsinei priegaidei žymėti, be ant pirmojo dėmens dedamo gravio, pasitelktas papildomas diakritikas – brūkšnys ant antrojo dvigarsio dėmens (jei antrasis dėmuo sonantas l, tokiu atveju jis perbraukiamas – rašoma ł); pvz., <i>giņklas, wārėgas, žwàłgas...</i> (Kurschat 1849: 51, 52; Kuršaitis 2013a: 64).
<p>3. Pakeistas siaurojo stumtinio balsio /e:/ žymėjimas.</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1843 m. veikale F. Kuršaitis šį kirčiuotą (ir ne tik) balsį žymi tildę primenančiu diakritiku (atitiktų <i>šėdėti</i> pabrauktąjį balsį, plg. Kurschat 1843: 53). 1849 m. darbe „tildę“ primenantis diakritikas yra suapvalintais galais, o jo dešinys kampas kyla į viršų, žr., pvz., Kurschat 1849: 160 esančio veiksmažodžio <i>dėti</i> grafemą <i>é</i>.

Lietuvių kalbos priegaidžių aprašas. Atsižvelgiant į KB II apimtį, F. Kuršaitis išties ištesė pirmojoje „Lietuvių kalbos tyrimų“ dalyje duotą pažadą aprašyti lietuvių kalbos kirčiavimą, tačiau, prieš jį aprašydamas pagal žodžių klases, jis mano esant reikalinga aptarti kokybinius kirčio skirtumus (vok. *Qualitative Tonverschiedenheiten*). Kitaip tariant, F. Kuršaitis, prieš aptardamas lietuvių kalbos kirčiavimą ir suskirstydamas vardažodžius bei veiksmo žodžius į vienodai kirčiuojamų žodžių grupes, gana išsamiai aptaria lietuvių kalbos priegaides (plg. Švageris 2016: 1–2). Priegaidėms aptarti „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio moksle“ F. Kuršaitis skiria 6 puslapius (plg. Kurschat 1849: 38–44; taip pat žr. Kuršaitis 2013a: 53–56).

Pirmiausia aptariamas kokybinis ilgųjų balsių tarimo skirtumas: F. Kuršaitis teigia, kad vienskiemenių žodžių ar kirčiuotų dviskiemenių žodžių ilgiesiems balsiams būdingas dvejopas tarimas. Toliau įvardijami du tokio tarimo tipai (vartojant F. Kuršaičio terminus, skiriamas dvejopas ilgųjų balsių tonas), kurie pavaizduojami ir natomis³² (žr. paveikslius, teikiamus po tarimo tipų apibūdinimų):

1. **Stumtinis.** Jam būdinga tai, kad, tariant balsį, tonas iš viršaus tolygiai krinta žemyn (vok. *der Ton gleichsam von oben herabsteigt*, plg. Kurschat 1849: 38; vertimą žr. Kuršaitis 2013a: 53). Kaip jau buvo minėta aptariant F. Kuršaičio akcentografiją, toks stumtinis balsio tarimas (dabartiniais terminais – staiginė, arba akūtinė, priegaidė) žymimas virš to balsio dedant akūtą.

2 pav. KB II stumtinių balsių tarimo vaizdavimas natomis

2. **Tęstinis.** Šiam tarimo tipui būdinga tai, kad, tariant balsį, jis pradamas žemesniu tonu, kuris paskui šuoliu kyla aukštyn: esą dėl to toks balsis atrodo lyg būtų sudarytas iš dviejų balsių, kurių pirmasis yra nekirčiuotas, o antrasis – kirčiuotas (vok. *der Ton Anfangs auf einen niedern Stufe schwebt und sich sodann*

³² Deja, rašant šį magistro darbą ir mėginant nustatyti konkretų tokio žymėjimo šaltinį, to padaryti nepavyko. Taigi, tokio šaltinio paieškoms reikalinga atlikti išsamesnį tyrimą.

mit einem Sprunge zu einer höhern Stufe erhebt, so dass ein solcher Vocal gleichsam aus zwei Vocalen zusammengesetzt erscheint, von denen erste tonlos, der andere dagegen betont ist; Kurschat 1849: 39; vertimą žr. Kuršaitis 2013a: 54). Tęstinis ilgojo balsio tarimas žymimas stogelio formos cirkumfleksu (dėl žymėjimo ant ilgųjų balsių /æ:/ ir /ε/ žr. 4 lentelę).

3 pav. KB II tęstinių balsių tarimo vaizdavimas natomis

Kaip matyti iš aukščiau pateiktų paveikslėlių, KB II kirčiuotą ilgąjį stumtinį balsį atitinka viena pusinė ir dvi ketvirtinės natos, sujungtos lyga (lankeliu virš natų). Laikant, kad sveikosios natos skaitinė vertė lygi 1, kirčiuoto ilgojo stumtinio balsio trukmės skaitinė išraiška būtų lygi: $\frac{1}{2} + (2 \times \frac{1}{4}) = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$. Kadangi kirčiuotą ilgąjį tęstinį balsį atitinka lyga sujungtos ketvirtinė ir pusinė natos, jo trukmės skaitinė išraiška būtų lygi: $\frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{3}{4} = 0,75$. Tokiu atveju skaitinė stumtinio ir tęstinio balsio skirtumo trukmės išraiška lygi: $1 - 0,75 = 0,25$. Taigi, galima teigti, kad E. Švageris, pagal ketvirtinės natos trukmę milisekundėmis apskaičiavęs kirčiuoto stumtinio ir kirčiuoto tęstinio balsio trukmę ir šos trukmės skirtumą ($\frac{1}{4}$), įrodė, kad F. Kuršaitis KB II stumtinius balsius pavaizdavo šiek tiek ilgesnius nei tęstinius (plg., Švageris 2016: 2–3).

F. Kuršaitis taip pat teigia, kad skiriasi ir trumpųjų balsių, esančių kirčiuotame skiemenyje, „ypač kai po jų eina pusbalsiai *l, m, n, r*“ stumtinis ir tęstinis tonas, ir iš esmės dėl to stumtinį ir tęstinį tokių balsių tarimą reikia žymėti, plg. Kurschat 1849: 41–42; Kuršaitis 2013a: 55–56 (stumtinis tarimas žymimas graviu ant mišrųjų dvigarsį sudarančio balsio; tęstinis – graviu ant tokį dvigarsį sudarančio balsio ir brūkšneliu ant sonanto; jei sonantas *l, j* perbraukus). Taigi, vartojant dabartinę terminologiją, galima pasakyti, jog F. Kuršaitis konstatuoja, kad lietuvių kalbos mišriesiems dvigarsiams taip pat būdinga staiginė (tvirtapradė) ir tęstinė (tvirtagalė) priegaidė. Stumtinį ir tęstinį mišriųjų dvigarsių tarimą F. Kuršaitis taip pat pavaizduoja natomis.

4 pav. KB II mišriųjų dvigarsių tęstinio tarimo vaizdavimas natomis

5 pav. KB II mišriųjų dvigarsių staiginio tarimo vaizdavimas natomis

Aukščiau pateikti paveikslėliai rodo, kad kirčiuotą trumpąjį stumtinį balsį (arba, vartojant dabartinę terminologiją, staiginę priegaidę), atitinka dvi šešioliktinės natos, o kirčiuotą trumpąjį tęstinį balsį – trys šešioliktinės natos. Skaitine išraiška tai atitiktų: kirčiuotas trumpasis stumtinis balsis = $(2 \times \frac{1}{16}) = \frac{1}{8} = 0,125$; kirčiuotas tęstinis balsis = $(3 \times \frac{1}{16}) = \frac{3}{16} = 0,1875$. Šiuo atveju kirčiuoto trumpojo tęstinio ir kirčiuoto trumpojo stumtinio balsio trukmės skaitinės išraiškos skirtumas yra $0,1875 - 0,125 = 0,0625$. Taigi, įdomu, kad staiginę priegaidę turinčio dvigarsio trukmė, net jei ji būtų apskaičiuota milisekundėmis, būtų ilgesnė nei tęstinę priegaidę turinčio dvigarsio.

Kalbant apie F. Kuršaičio pateiktas lietuvių kalbos priegaidžių kokybines charakteristikas, remiantis tuo, kas sakoma paties F. Kuršaičio, galima teigti, jog svarbiausias akustinis priegaidžių požymis KB II yra tonas³³. Tačiau toks teiginys dar reikalauja patikslinimo. Kadangi F. Kuršaitis ypač akcentuoja tono kilimo ir kritimo priešpriešą, būtų galima pritarti E. Švagerio teiginiui, jog KB II šis požymis tikriausiai buvo pats svarbiausias, o gal net ir vienintelis, kurį norėjo iliustruoti F. Kuršaitis (plg. Švageris 2016: 3).

Kirčio samprata ir būdingiausi kirčiavimo sistemos aprašo bruožai. Kadangi lietuvių kalbos sistemos aprašas sudaro didžiąją KB II dalį (plg., Kurschat 1849: 46–212; Kuršaitis 2013a: 59–193), suprantama, kad F. Kuršaičio kirčiavimo sistemos ištyrimas ir nuosklus aprašymas būtų nemažos apimties darbas. Šiame magistro darbe siekiama apibūdinti F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sampratą, tad didžiausias dėmesys kreipiamas

³³ Palyginimui galima pasakyti, kad BLK pradžios ypatybes aprašiusio A. Pakerio eksperimentais patvirtintais duomenimis, svarbiausias požymis, kuriuo realizuojamos monoftongų **ó** ir **õ** bei **ir**, **iř** priegaidės, yra pagrindinis tonas. Likę požymiai – intensyvumas, trukmė, spektras – jungdamiesi su pagrindiniu tonu, taip pat yra svarbūs ir gali palengvinti šių monoftongų ir dvigarsių priegaidės identifikavimą. Tačiau skiemens pagrindu einančių dvigarsių **ál** ir **ał** priegaidė, kaip rodo A. Pakerio eksperimentai, iš esmės yra kokybinio pobūdžio, tad prozodiniai požymiai ją realizuojant esą vaidina tik pagalbinį vaidmenį (plg. Pakerys A. 1982: 182–189).

būtent į lietuvių kalbos kirčio požymių aprašą, kuris ir yra atspirties taškas tolimesniems F. Kuršaičio darbų akcentuacijos tyrimams.

Aprašydamas lietuvių kalbos kirtį, F. Kuršaitis pirmiausia teigia, kad lietuvių kalbos kirtis dažnai šokinėja iš vieno skiemens į kitą, o šokinėdamas dažnai dar ir pakinta, todėl nustatyti kirčiavimo dėsningumus jam nebuvo lengva (Kurschat 1849: 46; Kuršaitis 2013a: 59). Toliau teigiama, kad, norint nustatyti, kuris iš kelių skiemenų yra kirčiuotas, reikia išsiaiškinti keleto skiemenų santykį su kirčiu. Taigi, suprantama, kad, kaip ir teigia pats F. Kuršaitis, dėmesio objektu gali būti tik dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai žodžiai (plg. *ten pat*) Svarbi yra tolesnė F. Kuršaičio pastaba apie vienskiemenių žodžių kirtį: vienskiemeniai lietuvių kalbos žodžiai, būdami enklitikai ir šliedamiesi prie kito žodžio, yra linę arba kirtį permesti tam kitam žodžiui, arba patys jį iš to žodžio perimti. Omenyje turimi veiksmažodžių priešdėliai *ne-*, *be-*, *te-* (dėl jų plačiau žr. Kurschat 1849: 141–145; Kuršaitis 2013a: 139–141, kur aiškinama, kad šios dalelytės linkusios atitraukti daiktavardžio kirtį). Toliau F. Kuršaitis konstatuoja būtinybę kaityboje pasireiškiančius kirčio pokyčius išdėstyti vardažodžių linksniavimo kr veiksmažodžių asmenavimo lentelėse (Kurschat 1849: 46; Kuršaitis 2013a: 59). Galima pridurti, kad po šių lentelių teikiamos pastabos dėl konkrečių žodžių ir jų formų kirčiavimo, aiškinamos pasitaikiančios išimtys ar netgi aiškinamos su konkrečiomis darybinėmis priesagomis sudarytų vedinių priklausymo konkrečioms kirčiavimo schemoms (dabartine terminologija – konkrečioms ap) tendencijos³⁴. Puikus pastarojo apibūdinimo pavyzdys gali būti § 48, kur aptariamas trečiosios linksniuotės daugiaskiemenių daiktavardžių (su galūne -ė) kirčiavimas. Šiame paragrafe teigiama, kad vediniai su priesagomis *-ẏbė*, *-ẏklė*, *-ẏnė*, *-ẏftė*, *-ônė*, *-inė*, *-ùwė*, *-ôklė*, *-ôtė*, *-ûjė* kirčiuojami pagal schemą Ib (atitinka dabartinę 2 ap), pvz., *dilg̃ynė*, *krūt̃inė*, *mėlẏnė*... (plg. Kurschat 1849: 93–96; Kuršaitis 2013a: 99–101; pavyzdžių su kitomis išvardytomis priesagomis nepateikiama). Po visų pastabų apie kirčiavimo tipo ar potipio kirčiavimo dėsningumus F. Kuršaitis pateikia žinomiausių tam kirčiavimo tipui ar potipiui priklausančių žodžių sąrašus (Kurschat 1849: 46; Kuršaitis 2013a: 59).

Apie kirčiavimo sistemos aprašą galima pasakyti tiek, kad, aptardamas visų žodžių klasių kirčiavimą, F. Kuršaitis teigia, kad kirčiavimo dėsningumams išryškinti pirmiausia naudinga skirti dviskiemenius ir daugiaskiemenius žodžius (Kurschat 1849: 47;

³⁴ Tačiau, peržvelgus visas panašias vietas, ir neradus platesnių paties F. Kuršaičio komentarų apie morfemų ir kirčio sąsajas, belieka sutikti su B. Stundžia, kad F. Kuršaitis dar nesuvokė, jog lietuvių kalbos kirtis ir priegaidė, kurie gali būti realizuojami bet kuriame žodžio skiemenyje, yra susiję su mažiausiais reikšminiais kalbos vienetais – morfemomis (Stundžia 1995: 1).

Kuršaitis 2013a: 60). Toliau seka gana išsamus daiktavardžių kirčiavimo aptarimas (Kurschat 1849: 49–111; Kuršaitis 2013a: 61–113): aptariamas kiekvienos iš F. Kuršaičio skiriamų 5 daiktavardžių linksniuočių³⁵ dviskiemenių ir daugiaskiemwinių žodžių kirčiavimas. Visi daiktavardžiai suskirstomi į kirčiavimo grupes (I ir II), kurioms skirtinos dvi kirčiavimo schemas (a ir b). Todėl galima teigti, kad F. Kuršaitis skiria 4 ap (kirčiuotes). Ia ir Ib schemoms, arba ap, priklauso žodžiai, turintys tęstinę arba trumpąją šaknį, pvz., *Diéwas* (Ia), *pônas* (Ib); Ila ir II b schemoms priskiriami žodžiai, turintys stumtinę šaknį (t. y. kurių kirčiuotai šakniai būdinga staiginė priegaidė), pvz., *kélmās* (IIa), *tiltas* (IIb), plg. Kurschat 1849: 47; Kuršaitis 2013a: 60). Kaip matyti, Ia ir I b kirčiavimo schemas atitiktų dabartinės 4 ir 2 ap, o Ila³⁶ ir IIb schemos – atitinkamai 3 ir 1 ap. Daugiaskiemenius daiktavardžius F. Kuršaitis skirsto į pastovaus (pvz., *ángélas*, *baudžiauninkas*, *kùrmraufis*) ir kintamojo (dabartiniais terminais – kilnojamojo) kirčio, pvz. *âwinas*, *dóbilas*, *kĩrminas* žodžius, plačiau žr. (Kurschat 1849: 49–111; Kuršaitis 2013a: 61–113).

Būdvardžių kirčiavimo aprašas gerokai trumpesnis (plg. Kurschat 1849: 111–125; Kuršaitis 2013a: 114–125) ir aprašomas nubrėžus skirtį tarp dviskiemenių ir daugiaskiemenių šiai klasei priskiriamų žodžių. B. Stundžia teisingai pastebi (plg. Stundžia 2013a: 17), kad vyriškosios giminės būdvardžių dvi kirčiavimo grupės (I ir II) skiriamos pagal linksniuotę – (*i*)a linksniuotės būdvardžiai skirtini I grupei, pvz., *gėras* (Ia schema), *mĩnkβtas* (Ib); o *u* linksniuotės – II grupei, pvz., *grázus* (IIa), *áiβkus* (IIb), plg. Kurschat 1849: 111; Kuršaitis 2013a: 114. Kaip matyti, kalbant dabartiniais terminais, dviskiemeniams būdvardžiams būdingos visos 4 ap. Daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimas aprašomas iš esmės pagal pavienius žodžius, randama ir gana nemažai nepakankamai aiškaus kirčiavimo žodių, pvz., *âtdaras*, *tólimas*, *mĩltinas*... (Kurschat 1849: 119–120; Kuršaitis 2013a: 120–121). Moteriškosios giminės būdvardžiai skiriami į dvi kirčiavimo grupes (I ir II), kurios atitiktų dabartinės BLK 4 ir 3 ap, plg., *gerà* (I), *mĩnkβtà* (II), žr. Kurschat 1849: 120; Kuršaitis 2013a: 121). Iš esmės šios dvi ap. būdingos ir trumpai aptariamoms įvardžiuotinėms būdvardžių formoms, F. Kuršaičio vadinamomis emfatinėmis, plg., *geràfis*, *geróji* (I), *mĩnkβtàfis*, *mĩnkβtóji*, plg. Kurschat 1849: 122–124; Kuršaitis 2013a: 123–124).

Skaitvardžių akcentuacijai aptarti F. Kuršaitis skiria vos keturis puslapius (plg. Kurschat 1849: 125–129; Kuršaitis 2013a: 125–127), mat, pasak jo, skaitvardžiai kirčiuotini

³⁵ Linksniuotės skiriamos pagal galūnes, t. y. I linksniuotė *-as, -is -ys*, II – *-a, -is* (moteriškosios giminės), III – *-ė, IV – -(i)us, V – -uo*.

³⁶ B. Stundžia teisingai pastebi, kad II, III ir IV linksniuotės daiktavardžiams ši schema, arba ap, nebūdinga, plg. Kurschat 1849: 83, 99, 105; Kuršaitis 2013a: 90, 103, 108.

panašiai kaip būdvardžiai (plg. *ten pat*). Panašios apimties ir įvardžių kirčiavimo aprašas (Kurschat 1849: 129–135; Kuršaitis 2013a: 128–132), kuriame apibūdinamas pavienių įvardžių kirčiavimas, greičiausia, dėl šios žodžių klasės kirčiavimo individualumo (plg. Stundžia 2013a: 18).

Gana išsamus ir veiksmožodžių akcentuacijos aprašas (Kurschat 1849: 135–201; Kuršaitis 2013a: 135–185). Apie jį galima pasakyti tiek, kad, apibūdinus asmenavimą ir lietuvių kalbos veiksmožodžių gramatines kategorijas, pagal asmenuotes aprašoma dviskiemenių (jiems F. Kuršaitis priskiria ir vadinamuosius mišriuosius veiksmožodžius) akcentuacija: aptariama priešdėlių ir sangrąžos dalelytės įtaka kirčio vietai, o dviskiemenių veiksmožodžių kirčiavimas aprašomas kirčio vietą siejant su skiemenų stiprumu. Labai apibendrintai apie skiemens stiprumą galima pasakyti tiek, kad stipriaisiais skiemenimis F. Kuršaitis laiko tokius, kurių pagrindas yra ilgasis balsis ar sudėtinis dvibalsis, o silpnaisiais – po kirčiu pailgėjusius balsius *a* ir *e* arba visose formose trumpą išliekantį balsį. Žinoma, skiemens stiprumą arba silpnumą lemia ir daugiau ypatybių (Kurschat 1849: 142–145; Kuršaitis 2013a: 140–141), kurių analizė dėl ribotos šio darbo apimties paliekama vėlesniems tyrimams. Taigi, apskritai imant, dviskiemenių ir mišriųjų veiksmožodžių kirčiavimas, vertinant iš dabartinės perspektyvos (t. y. veiksmožodžių kirčiavimo aprašą pagal morfologinės akcentologijos koncepciją, plg. Stundžia 1995: 118–143) aprašomas gana sudėtingai – pavyzdžiui, pirmojoje asmenuotėje skiriama:

- 1) veiksmožodžiai su stumtiniu šaknies kirčiu, pvz., *bliáuti, dùmti, dýgti..*, (Kurschat 1849: 145; Kuršaitis 2013a: 142);
- 2) veiksmožodžiai su stipriuotu tęstiniu šaknies skiemeniu ir suminkštinta aoristo (t. y. būtojo kartinio laiko) galūne, pvz., *baìgti, bìr̃bti, drêkti..*, (Kurschat 1849: 151; Kuršaitis 2013a: 146);
- 3) veiksmožodžiai su tęstiniu šaknies skiemeniu ir kietąja aoristo galūne, pvz., *dýkti dribti, gâfti..*, (Kurschat 1849: 155, 156; Kuršaitis 2013a: 150);
- 4) veiksmožodžiai su tęstiniu šaknies skiemeniu ir suminkštinta aoristo galūne, pvz., *árti, dègti, pûfti..*, (Kurschat 1849: 151, 152; Kuršaitis 2013a: 153, 155);
- 5) veiksmožodžiai su silpnuoju tęstiniu šaknies skiemeniu ir kietąja aoristo galūne, pvz., *brùkti, rìñkti, fúti..*, (Kurschat 1849: 163, 164; Kuršaitis 2013a: 156).

Likusių trijų asmenuočių veiksmožodžių kirčiavimo tipai aprašomi vadovaujantis panašia klasifikacija, tik, apskritai imant, pagal skiemens stiprumą skiriama mažiau veiksmožodžių

tipų (Kurschat 1849: 164–179; Kuršaitis 2013a: 157–168). Daugiaskiemsnius veiksmažodžius F.Kuršaitis aprašo atsižvelgdamas į tai, ar jiems būdingas šaknies (pvz., *báltinu, jòdinu, mìnđzioju...*), ar priesagos kirtis (*bėginėju, kilnóju, gaminù...*), plg. Kurschat 1849: 187–201; Kuršaitis 2013a: 174–185.

Toliau aprašoma dalyvių akcentuacija (parodoma, kad ji panaši į būdvardžių, o specifinės ypatybės aprašomos atskirai), trumpai užsimenama apie būdingiausias geidžiamosios nuosakos formų, bendraties ir padalyvių akcentuacijos ypatybes (t. y. kokios pamatinės formos lemia kirčio vietą), plg. Kurschat 1849: 179–187; Kuršaitis 2013a: 168–173.

Lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos aprašą KB II F. Kuršaitis baigia dviejų puslapių apimties skyreliu apierieveiksmių kirčiavimą. Jame trumpai aptariama iš dviskiemenių ir iš dv būdvardžių išvestųrieveiksmių akcentuacija. F. Kuršaičio teigimu, abiejų tipųrieveiksmių akcentuacija priklauso nuo pamatinių būdvardžių akcentuacijos, pvz., *lýgus – lýgiey, malonìngas – malonìngay...* (Kurschat 1849: 201–203; Kuršaitis 2013a: 185–187).

Apibendrinant KB II kirčio ir priegaidės aprašą, reikia pasakyti, kad F. Kuršaitis šiame savo darbe ne tik pirmąkart išsamiai aprašo lietuvių kalbos priegaides, bet ir, pasitelkęs vaizdavimą natomis, nurodo priegaidžių identifikavimo kriterijų, kuriuo laikytina tono kilimo ir kritimo priešprieša. Aprašydamas lietuvių kalbos kirčiavimo sistemą, F. Kuršaitis, daugiausia dėmesio skiria daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių kirčiavimui. Visų žodžių klasių akcentuacijos skirtumus jis išryškino pasitelkęs pirmiausia žodžių skirstymo į dviskiemenius ir daugiaskiemenius kriterijų.

3.3. Kirčio ir priegaidės aprašas 1876 m. „Lietuvių kalbos gramatikoje“

Akcentografija. KGr F. Kuršaitis patobulino KB II vartotą gana sudėtingą lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių žymėjimą, tad KGr akcentografija yra artimiausia dabartinei BLK (plg. Stundžia 2013b: 13). Be to, reikia pasakyti, kad tokia akcentografija, kokia aptinkama KGr, būdinga ir 1870, 1874 ir 1883 m. išleistiems F. Kuršaičio parengtiems žodynams (Strockis 2015: 1–7). Taigi, svarbiausios KGr akcentografijos ypatybės yra tokios:

1. Akūtas (´) dedamas virš kirčiuoto ilgojo stumtinio balsio ir dvigarsio pirmojo dėmens (pvz., *dárgana, ýla, kója, liépa, úga, palá:ma.*, Kurschat 1876: 179, 180; Kuršaitis 2013b: 202, 204), gravis (`) – virš kirčiuoto trumpojo balsio (pvz., *rankà, ùpé, gílė.*, Kurschat 1876: 182, 186; Kuršaitis 2013b: 205, 209). Tačiau stogelio formos cirkumfleksas pakeičiamas į riestinį cirkumfleksą (~), kuris dedamas ant kirčiuotų tęstinių balsių bei dvigarsių (pvz., *églė, lāpė, kiaūlė, fīlkė.*, Kurschat 1876: 186; Kuršaitis 2013b: 209).
2. Kaip matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių, atsisakoma apversto stogelio formos cirkumflekso pailgėjusiems kirčiuotiems balsiams /æ:/ ir /ε/ žymėti.
3. Siaurasis stumtinis balsis /e:/ žymimas grafema <è> – atsisakoma tildę primenančio diakritiko, vartoto 1843 ir 1849 m. „Lietuvių kalbos tyrimų dalyse“. Kirčiuotas šis balsis žymimas akūtu (pvz., *édzios, géda.*, Kurschat 1876: 179; Kuršaitis 2013b: 202).
4. Stumtinių dvibalsių antrasis dėmuo **u** bei **i** dėmuo užrašomas vartojant mažesnę raidę (pvz., *lá:ma, fá:ja.*, Kurschat 1876: 179; Kuršaitis 2013b: 202).
5. Daugiaskiemenių žodžių pagrindinis kirtis žymimas dvigubu, o šalutinis – paprastu kirčio ženklu (pvz., *pérwarýti, ìβkekβinis, waĩkpalaĩkis.*, Kurschat 1876: 64; Kuršaitis 2013b: 95).

Taigi, pagrindinės KGr akcentografijos ypatybės yra tokios. Apžvelgus jas, matyti, kad KGr akcentografija yra išties paprastesnė už tą, kuri vartota KB II. Vienas iš veiksmų, lėmusių perėjimą prie nuoseklesnės akcentografijos, pasak A. Vidžiūno, galėjo būti ir patobulėjusi spausdinimo technika (Vidžiūnas 1991: 38).

Lietuvių kalbos priegaidžių aprašas. KGr lietuvių kalbos priegaidėms aprašyti taip pat skiriami 6 puslapiai (plg. Kurschat 1876: 58–64; Kuršaitis 2013b: 89–95). Šiame savo darbe F. Kuršaitis aptaria dvejopą lietuvių kalbos kirčiavimą (vok. *zweierlei Betonung*), kaip buvo minėta 2-jame šio darbo skyriuje, oponuoja A. Schleicheriui ir jo šalininkams dėl lietuvių kalbos priegaidžių neskyrimo. Taigi, kaip ir KB II, KGr skiriamos dvi lietuvių kalbos ilgųjų balsių, dvigarsių ir trigarsių (apie trigarsinių samplaikų kirčiavimą šis tas bus pasakyta aptariant KGr išdėstytą lietuvių kalbos kirčio sampratą ir kirčiavimo sistemos aprašą) priegaidės, arba, kuršaitiškai tariant, du kirčiavimo būdai, o jiems būdingi tono pokyčiai natomis irgi yra pavaizduoti kiek kitaip nei KB II:

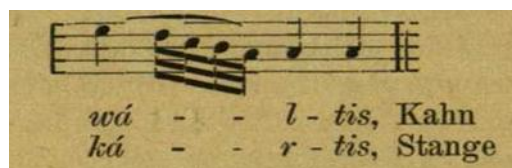
1. **Stumtinis (vok. *gestoßene Betonung*)**. Šiam kirčiavimo tipui³⁷ būdingas akustinių požymių aprašymas, kaip jau yra pastebėjęs E. Švageris (plg. Švageris 2016: 3), yra kiek pakoreguotas (t. y. skiriasi nuo pateikto KB II). Teigiama, kad, tariant stumtinius balsius ir dvigarsius (pasak F. Kuršaičio, stumtinių mišriųjų dvigarsių pirmuoju dėmeniu einantys balsiai **i** ir **u** yra trumpi, todėl žymimi graviu, pvz., *kùrti tiltas.*, plg. Kurschat 1876: 61–64; Kuršaitis 2013b: 93–94), tonas staigiai šuoliškai krinta iš viršaus žemyn (vok. *der Ton schießt dabei geradezu von oben herab*). Po šio apibūdinimo teikiamas stumtinio tono skambesio vaizdavimas natomis, kur ilgojo balsio ar mišriojo dvigarsio stumtinės priegaidės trukmę atitinka viena ketvirtinė ir keturios trisdešimtantrinės natos (Kurschat 1876: 59; Kuršaitis 2013b: 90).

6 pav. KGr stumtinio tono vaizdavimas natomis

A. Ilgųjų balsių

B. Mišriųjų dvigarsių

2. **Tęstinis (vok. *geschliffene Betonung*)**. Šio kirčiavimo būdo aprašas paliktas praktiškai toks pat, koks ir teiktas KB II – teigiama, kad, tariant tęstinį ilgąjį balsį, mišrųjį dvigarsį ar sudėtinį dvibalsį, tonas tarsi šuoliu kyla aukštyn, ir susidaro išpūdis, kad taip tariamas balsis tarsi susideda iš dviejų dalių (vok. *ruht der Ton anfangs auf einer niedern Tonstufe und erhebt sich dann wie mit einem Sprunge auf eine höhere, so dass bei einer solchen Betonung der Vocal wie aus zwei Theilen zusammengesetzt erscheint*). Toliau teikiamas tęstinio tono skambesio vaizdavimas natomis, kur ilgojo balsio ar sudėtinio dvibalsio priegaidės trukmę atitinka viena ketvirtinė ir viena pusinė nata, o mišriojo dvigarsio – viena ketvirtinė ir trys aštuntinės natos (Kurschat 1876: 59–63; Kuršaitis 2013b: 92–94).

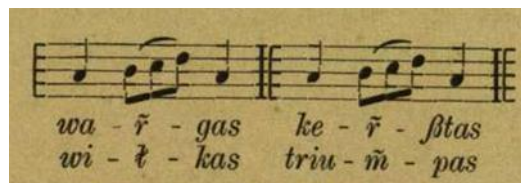
³⁷ Beje, po pagrindinio stumtinio tono apibūdinimo KGr F. Kuršaitis aptaria ir žemaičių tarmei būdingą staiginę priegaidės atmainą – laužtinę priegaidę, teigdamas, kad kai kuriose vietovėse, tariant stumtinį balsį, tarimo pabaigoje jo gabalėlis tarsi atlaužiamas ir vėl priduriamas <...>, plg. Kurschat 1876: 59; Kuršaitis 2013b: 90.

7 pav. KGr tęstinio tono vaizdavimas natomis

A. Ilgujų balsių

B. Mišriųjų dvigarsių

C. Sudėtinių dvibalsių

2008 m. A. Girdenis atliko KGr aprašytų lietuvių kalbos priegaidžių rekonstrukciją (žr. Girdenis 2008: 381–404). Plačiau neaprašinėjant visos šio proceso eigos ir natų vertimo fizikiniais dydžiais – hercais – formulių (Girdenis 2008: 383–386), galima pasakyti, kad, apskritai imant, šios rekonstrukcijos esmę sudaro vienu dydžių apytikslis keitimas kitais, atliktas Pasitelkus matematikos ir fizikos žinias ir balsiams sintezuoti tinkamą kompiuterinę programą PRAAT. Manytina, kad E. Švageris yra teisingas, teigdamas, kad tokio proceso metu neišvengiama bent jau dalinės aproksimacijos (Švageris 2016: 1): tą rodo ir pAties A. Girdenio atlikti skaičiavimai, plg. pradinio (a_1) dažnio 440 Hz snatykio su lyginamuoju dažniu (a_2) apskaičiavimą, kai randamas logaritmas $\lg_x = 2,61837$ (Girdenis 2008: 385). Kaip matyti, toliau skaičiavimuose naudojant šią reikšmę, neišvengiamas gautų rezultatų apvalinimas (vienur – iki šimtatūkstantųjų, kitur – iki vienetų, pvz., $440 \text{ Hz} \times 1,05946 \approx 466 \text{ Hz}$), kuris tikrai gali lemti netikslaus duomenų konvertavimo bei perteikimo riziką. Tad, tuo remiantis, pritariama E Švagerio išsakytai tokios akustinės rekonstrukcijos kritikai.

KGr pavaizduotų priegaidžių trukmę apskaičiuoti konkrečiais laiko vienetais yra bandęs E. Švageris (Švageris 2016: 3–6). Apie ją galima pasakyti tiek, kad tai gali būti vienas iš būdų, naudingų siekiant išryškinti KB II ir KGr priegaidžių žymėjimo natomis pokyčius. Kitas būdas tą padaryti yra remtis tik pavaizduotų natų skaitine verte, kuri savo ruožtu leistų apskaičiuoti stumtinių ir tęstinių balsių ir dvigarsių trukmės skaitinę išraišką. Taigi, remiantis

KGr priegaidžių vaizdavimu natomis ir laikant, kad sveikosios natos skaitinė vertė lygi 1, gaunamos tokios stumtinės ir tęstinės priegaidžių skaitinės išraiškos:

$$1) \text{ Stumtinio balsio ir mišriojo dvigarsio} = \frac{1}{4} + (3 \times \frac{1}{32}) = \frac{1}{4} + \frac{3}{32} = \frac{11}{32} = 0,34375.$$

$$2) \text{ Tęstinio ilgojo balsio ir sudėtinio dvibalsio} = \frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{3}{4} = 0,75.$$

$$3) \text{ Tęstinio mišriojo dvigarsio} = \frac{1}{4} + (3 \times \frac{1}{8}) = \frac{1}{4} + \frac{3}{8} = \frac{5}{8} = 0,625.$$

Kaip matyti iš skaičiavimų, KGr ilgiausiai trunkanti pavaizduota tęstinė ilgųjų balsių priegaidė, o trumpiausia – stumtinių balsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidė. Tęstinės ilgųjų balsių ir sudėtinių dvibalsių priegaidės ir tęstinės mišriųjų dvigarsių priegaidės (išreikštos skaitine išraiška) trukmės skirtumas yra $0,75 - 0,625 = 0,125$; tęstinės ilgųjų balsių ir sudėtinių dvibalsių priegaidės bei stumtinių balsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidės: $0,75 - 0,34375 = 0,40625$; tęstinių mišriųjų dvigarsių priegaidės ir stumtinių balsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidės: $0,625 - 0,34375 = 0,28125$.

Apibendrinant KGr lietuvių kalbos priegaidžių aprašo būdingiausius bruožus, reikia pasakyti, kad KGr yra pakeistas priegaidžių trukmės santykis – juo remiantis, tęstinė priegaidė trunka ilgiau nei stumtinė (KB II šis santykis buvo priešingas, žr. šio magistro darbo 3.2. poskyrį). Vis dėlto, kodėl iš tiesų KGr F. Kuršaitis keitė ilgųjų balsių priegaidę iliustruojančių natų kiekybę, sunku pasakyti. Kol kas, neturint kitokių argumentų, belieka pritarti E. Švageriui, parodžiusiam, kad tokį žymėjimo pokytį ir pakeistą stumtiniams balsiams ir dvigarsiams būdingą tono kitimo apibūdinimą galėjo lemti F. Kuršaičio siekis pavaizduoti stumtinių balsių tono kitimo staigumo ryškumą (plg. Švageris 2016: 4–6).

Kirčio samprata ir būdingiausi kirčiavimo sistemos aprašo bruožai. KGr kirčiosamprata aptariama atskirame I knygos dalies, pavadintos „Formų mokslas“ (vok. *Formenlehre*), V skyriuje³⁸ „Kirčiavimas“ (vok. *Die Betonung*), plg. Kurschat 1876: 57–70; Kuršaitis 2013b: 89–100. Jį atidžiau išstudijavus, galima pasakyti, kad lietuvių kirčio apibūdinimas yra toks, koks buvo ir KB II (žr. Kurschat 1849: 46; Kuršaitis 2013a: 59), kitaip tariant, iš ankstesniojo veikalo jis perimtas nepakeistas. Kita vertus, ir pats F. Kuršaitis teigia, kad toliau perteiks tokį lietuvių kalbos kirčio mokslą, koks yra išdėstytas KB II (Kurschat 1876: 58; Kuršaitis 2013b: 89). Vis dėlto, be jau aptartų akcentografijos naujovių, esama ir kitokių. Tai jau aukščiau aptarti priegaidės aprašo ir žymėjimo natomis pokyčiai bei pateikta išsamesnė kirčio samprata. Ji apima KB II neaptartą trigarsinių junginių – semitriftojų –

³⁸ Šis skyrius tiksliau turėtų būti laikomas poskyriu, plg. KGr originalo turinio struktūrą Kurschat 1876: XIII–XXIV.

kirčiavimo teoriją (F. Kuršaičio ši teorija išdėstyta jau „Vokiečių–lietuvių kalbos žodyno“ I tomo pratarmėje, plg. Kurschat 1870: XIV–XVI) ir pastabas apie pagrindinį bei šalutinį kirtį, F. Kuršaičio manymu, būdingus lietuvių kalbai (apie tai taip pat rašyta „Vokiečių–lietuvių kalbos žodyno“ I tomo pratarmėje, plg. Kurschat 1870: XVI). Taigi, toliau naudinga pasakyti keletą žodžių apie šias F. Kuršaičio pastabas.

Aptardamas trigarsinių junginių kirčiavimą, F. Kuršaitis teigia, kad, turėdami stumtinį kirtį, jie kirčiuojami taip pat, kaip ir mišrieji dvigarsiai (jo vadinami semidiftongais), pvz., *kùrmraufis, wárnkiauβis...* (plg. Kurschat 1876: 64; Kuršaitis 2013b: 94) ir *médas, wáltis...* (Kurschat 1876: 62; Kuršaitis 2013b: 93). Tačiau svarbu yra tai, kad tęstinio kirčio atveju priegaidę, arba, kuršaitiškai tariant, toną, turintis dėmuo yra paskutinis trigarsinį **VR + R** arba **VV + R** tipo juginį sudarantis dėmuo, plg. *durñdagis, kiauľbezis, pirmǵalis*. Tačiau, kaip ir konstatuoja pats F. Kuršaitis „<...> kirčiuotų semitriftongų pasitaiko retai, ir, ko gero, tik sudurtiniuose žodžiuose“ (Kurschat 1876: 74; Kuršaitis 2013b: 94).

Kalbant apie pagrindinį ir šalutinį kirtį, pasakytina, kad, F. Kuršaičio teigimu, neretai būna, jog lietuvių kalboje būna kirčiuojamas ne vienas, o du žodžio skiemenys. Tokiu atveju, kaip teisingai ir pastebi F. Kuršaitis, vienas kirčiuotas skiemuo turi pagrindinį, o kitas – šalutinį kirtį. Akcentuojama, kad šalutinį kirtį visuomet turi sudurtiniai (dabartiniais terminais tariant, – priešdėliniai) veiksmazodžiai su prielinksniu (t. y. priešdėliu) *pér-*, kuris igyja pagrindinį, o kirčiuotas veiksmazodžio skiemuo – šalutinį kirtį, plg. *pérálkēs, pėrgabėnti...* (Kurschat 1876: 65; Kuršaitis 2013b: 95). Toliau F. Kuršaitis teigia, kad pirmasis kirtis visada yra pagrindinis, o antrasis – šalutinis. Beje, svarbu, kad, tuo remiantis (esą tipografiškai žymėti pagrindinį ir šalutinį kirtį buvę sunku), KGr pagrindinis ir šalutinis kirčiai žymimi įpratais kirčio ženklais, plg. *pérwarýti, pėrbriřti, pėrlėkti...* (Kurschat 1876: 65, 127; Kuršaitis 2013b: 95; 153; pirmasis kirtis, remiantis tuo, kas išdėstyta aukščiau, laikytinas pagrindiniu, antrasis – šalutiniu).

Dėl kirčiavimo sistemos apibūdinimo galima paskyti tik tiek, kad, palyginus KB II ir KGr, matyti, jog be pakeisto tęstinės priegaidės žymėjimo (KB II stogelio formos cirkumfleksas ⇒ KGr riestinis, arba tildės formos, cirkumfleksas), kirčiavimo sistemos aprašas nuo KB II pateikto aprašo praktiškai nesiskiria (žinoma, galima rasti ne vieną kitaip kirčiuojamą vardažodį ar veiksmazodį, plg. 2013 m perleisto KB II išnašas, kur dauguma tokių skirtumų ir yra pateikti, pvz., Kuršaitis 2013a: 62, 64, 66, 67tt). Be to, KGr esantis kirčiavimo sistemos aprašas visada teikiamas aptarus konkrečios žodžių klasės kaitybą, taigi, jis netgi nėra atskiras, o yra pateiktas II knygos dalies 3-iajame skyriuje „Kaitymo mokslas“ (vok.

Flexionslehre), žr. Kurschat 1876: 131–355; Kuršaitis 2013: 157–372. Kirčiavimo sistemos aprašą iliustruojantys vardažodžių ir veiksmažodžių sąrašai, kaip pastebi B. Stundžia, perkelti beveik nepakeisti (Stundžia 2013a: 18). Kirčiavimo sistemos aprašas ir jį iliustruojantys žodžių sąrašai, greičiausia, nepakeisti todėl, kad F. Kuršaitis daugiausia dėmesio skyrė ne tik morfologijai, žodžių darybai ir sintaksei, kaip teigia B. Stundžia (plg. *ten pat*), bet ir siekė tiksliau aprašyti lietuvių kalbos priegaides ir dvigarsių bei trigarsių junginių kirčiavimą, o ne konkrečių žodžių klasių akcentuaciją. Kita vertus, galbūt tai lėmė ir tiesiog laiko stoka (plg. *ten pat*).

3.4. F. Kuršaičio akcentologinių darbų vertinimas (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia)

Apibūdinus XIX a. vidurio ir antrosios pusės kalbotyros mokslo kryptis, šio laikmečio fonetikos mokslo raidą ir parodymus, kad akcentologija ir prozodija buvo to meto fonetikos tyrimų dalis; aptarus F. Kuršaičio veikalų akcentografiją ir kirčio bei priegaidės sampratą, svarbu bent apžvelgti į tai, kaip jo akcentologijai ir prozodijai skirtus darbus vertino amžininkai ir kiek vėliau gyvenę kalbininkai.

Iš KB II pratarmės matyti, kad šį F. Kuršaičio darbą labai palankiai įvertino žymus to laikmečio indoeuropeistas **A. F. Pottas** (Kurschat 1849: IV; Kuršaitis 2013a: 26). Palankiai šį darbą įvertino ir jau minėtas **A. Schleicheris**, kuris teigia, jog netgi išmoko jį atmintinai (Pedersen 1962: 66) bei kad F. Kuršaitis laikytinas bene vieninteliu lietuvių gramatiku, kuris, neatsižvelgiant į tai, kad neskyrė *uo* ir *o* (dėl gimtajai jo tarmei būdingos šių fonemų neutralizacijos – *M. K.*), kalbą aprašė teisingai ir tiksliai (žr. Schleicher 1856: IX). Kaip buvo užsiminta šio magistro darbo 2.3. poskyryje, A. Schleicheris, nors ir vertino bei rėmėsi KB II (dar plg. Vidžiūnas 1991: 355), ilgujų balsių priegaidžių tikrai neskyrė. B. Stundžios teigimu, tai buvusi A. Schleicherio klaida, kurią įvardijo žymus danų kalbininkas **Holgeris Pedersenas**, XX a. pirmojoje pusėje iškėlęs F. Kuršaičio nuopelnus lietuvių kalbos akcentologijai ir juos palankiai įvertinęs (Stundžia 2013a: 19; Pedersen 1962: 65–66).

KB II akcentologijos aprašą yra išstudijavęs ir toliau 3.5.3 poskyryje minimas serbų ir kroatų kalbų priegaidžių tyrėjas **Leonhardas Masingas** (žr. Masing 1876: 7–18). Kaip teigiama, jam pasirodė įtartina, kad pagal keturias kirčiavimo schemas yra kirčiuojami tik (*i*)a linksniuotės žodžiai, todėl jis, vertindamas šį F. Kuršaičio lietuvių kalbos akcentologijai

skirtą darbą, peržiūrėjo „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyną“ ir 1865 m. pasirodžiusį Naujojo Testamento leidimą, kurį redagavo ir kirčiavo F. Kuršaitis (plg. Stundžia 2013a: 19–20). Peržiūrėjęs minėtuosius veikalus, L. Masingas aptiko konkrečių pavyzdžių, kurie neatitinka KB II išdėstytų teiginių. Pavyzdžiui, daiktavardžiai *burnà, galwà, naudà, oßkà*, L. Masingo teigimu, jo peržiūrėtuose darbuose kirčiuojami ne pagal F. Kuršaičio nurodomą Ia, bet pagal IIa kirčiavimo schemą (žr. Masing 1876: 11–13; dar plg. Stundžia 2013a: 19–20). Todėl suprantama, kad tokie KB II išdėstytų teiginių neatitikimai sukėlė L. Masingui įtarimą, kad ir kitas kirčiavimo schemas iliustruojančių žodžių sąrašuose gali būti ne vietoje pateiktų žodžių (deja, šio teiginio L. Masingas nebesiėmė pagrįsti, plg. Stundžia 2013a: 20). Apskritai imant, L. Masingo KB II išsakyta kritika yra argumentuota: akcentuojama būtent tai, kad teorinę medžiagą iliustruojantys pavyzdžiai tam tikrais atvejais ne visada yra pateikti reikiamoje vietoje.

KGr gana palankiai vertino žinomas XIX a. antrosios pusės kalbininkas **Hugo Weberis**, kuris, kaip teigia F. Kuršaitis, netgi padėjo jam skaityti gramatikos korektūras (Kurschat 1876: IX; Kuršaitis 2013b: 37). Palankiai F. Kuršaičio gramatiką įvertino ir jo kolega ir konsultantas – žinomas vokiečių leksikografas **Oscaras Schadė** (Citavičiūtė 2004: 261; Stundžia 2013b: 19).

Kalbant apie KGr akcentologijos vertinimus, reikia paminėti **A. Baranauską**, kuris 1876 m. spalio 6 d. rašytame laiške Baudouinui de Courtenay teigia, kad kirčiavimo ir pateiktos kalbos požiūriu KGr esą stipresnė už 1856 m. A. Schleicherio parengtą lietuvių kalbos gramatiką³⁹ (žr. Stundžia 2013b: 19, taip pat išnašose nurodomą literatūrą).

Gana kritiškai KGr yra įvertinęs F. de Saussure'as. Jis, išstudijavęs šioje gramatikoje aprašytą dalyvių ir kitų veiksmažodinių darinių kirčiavimą, rado „virtinę klaidų“ (plg. Saussure 2012: 78). F. de Saussure'o teigimu, kituose F. Kuršaičio darbuose (pvz., žodynuose) esantys kirčiuoti veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviai neatitinka KGr pateiktos šių formų kirčiavimo taisyklės (plg. Kurschat 1876: 339–341; Kuršaitis 2013b: 358–360). Ši taisyklė teigia, kad minimiems dalyviams, kurie padaryti iš veiksmažodžių, turinčių stumtinį kamieno skiemenį, būdingas pastovusis kirtis, tad dėl to trumposiose šių dalyvių nom. sg. formose jis nenušoka į žodžio galą. Anot F. Saussure'o, kituose F. Kuršaičio darbuose aptikti pavyzdžiai (*sergãš, nešãš, augãš, traukiãš...*) rodo, kad pastoviąją arba kilnojamąją minimųjų dalyvių paradigmą lemia ne veiksmažodžio priegaidė (kaip nurodo F. Kuršaitis), bet

³⁹ Nors, reikia pasakyti, kad laiškuose H. Weberiui A. Baranauskas teigia nusivylęs KGr dėl joje esančių apsirikimų ir netikrybių (plg. Stundžia 2013b: 19–20).

veiksmazodžio kamienas (Saussure 2012: 77–78). Toliau F. de Saussure'as teigia, kad panašias pastabas galima išsakyti ir apie neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių kirčiavimą. Pasak jo, tai ir aukščiau minėtos L. Masingo pastabos lemia, kad pasitikėti galima tik tais F. Kuršaičio darbais, kurie nesusiję su KGr (Saussure 2012: 78, žr. 13 išnašą).

Galiausiai, reikia pasakyti, kad F. Kuršaičio darbais, be jau 1.2. šio magistro darbo poskyryje minėto A. Leskieno, kuriam KGr pateikti faktai padėjo suformuluoti garsų akūtinių galūnių trumpėjimo dėsnį, rėmėsi ir kiti žymūs XIX antrosios pusės indoeuropeistai (Stundžia 2013a: 18–19). Tai **Filipas Fortunatovas**, 1897 m., nepriklausomai nuo F. de Saussure'o suformulavęs lietuvių kalbos kirčio kėlimosi dėsnį, dabar vadinamą Saussure'o ir Fortunatovo dėsniu (šis dėsnis teigia, kad kirtis iš tvirtagalio ir trumpojo skiemens tam tikru laiku kėlėsi į tolesnį gretimą tvirtapradį skiemenį) bei **Janis Endzelynas**. Šis kalbininkas savo žymiajame darbe *Latviešu valodas skaņas un formas* mini ir KGr (plg. Endzelīns 1982: 331). Dar teigiama, kad F. Kuršaičio darbais rėmėsi **Hermannas Hirtas**, nustatęs baltų kalboms būdingą kirčio atitraukimą iš galūnės į akūtinį šaknies skiemenį (plg. Stundžia 2013b: 20)

Apibendrinant galima pasakyti, kad, net ir atsižvelgiant į gana kritiškus L. Masingo ir F. de Saussure'o pateiktus KB II ir KGr vertinimus, jie nesumenkina F. Kuršaičio darbų kokybės ir reikšmės lietuvių kalbos akcentologijai bei jos istorijai. Taip teigti galima vien todėl, kad tai pirmas išsamus ir sisteminio pobūdžio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių aprašas (plg. Vidžiūnas 1991: 355; Stundžia 2013b: 20), kurį parengė praktiškai savamokslis kalbininkas (Karaliaučiaus universitete F. Kuršaitis baigė ne kalbotyros, o teologijos studijas).

3.5. Lyginamasis kontekstas: serbų ir kroatų kalbų prozodijos tyrimai

Kaip žinia, Karaliaučius, kuriame gyveno ir dirbo bei kurio universitete dėstė F. Kuršaitis, XIX a. – XX a. priklausė Prūsijos karalystei, o nuo 1871 m., suvienijus vokiečių žemes, – Vokietijos imperijai. Taigi, F. Kuršaičio tyrinėjama lietuvių kalba nebuvo valstybinė ar bent lygiavertė vokiečių kalbai. Serbų ir kroatų kalbos, kuriomis kalbančios tautos XIX a. pirmojoje pusėje priklausė kitoms imperijoms: Serbija – Osmanų⁴⁰, Kroatija⁴¹ – Austrijos-Vengrijos, XIX a. buvo labiau standartizuojamos nei lietuvių kalba (apie serbų ir kroatų bei ypač jų kalbų padėtį žr.

⁴⁰ Nors nepriklausomybę *de facto* Serbija išsikovojo po 1815–1817 m. sukilimo, *de jure* jos nepriklausomybė buvo pripažinta tik Berlyno kongreso metu 1878 m. (plačiau žr. Davies 2008: 648, 870).

⁴¹ Apie Kroatijos istoriją, sukilimus ir 1868 atkurtą jos autonomiją plačiau žr. Goldstein 2000: 54–96

Ronelle 2006: 382–384; 410–411; 420). Tačiau išsamūs sisteminiai ir, dabartiniu požiūriu, moksliniai šių kalbų aprašai pasirodė tik XIX a. Kadangi serbų ir kroatų kalbos, kaip ir lietuvių, yra politoninės, t. y. joms būdingos priegaidės, manytina, kad būtų naudinga trumpai pažvelgti į jų prozodijai aprašyti skirtus darbus: šių kalbų priegaidės ir kirčio sampratą ir jos pokyčius.

3.5.1. Apie naujaštokaviškąją akcentuaciją

Serbų ir kroatų kalbų akcentologijos istorija gana išsamiai ir nuosekliai aptarta I. Lehistės ir P. Ivičiaus straipsnyje „Word and Sentence Prosody in Serbocroatian“, tad toliau, aptariant XIX a. serbų ir kroatų kalbų prozodijos tyrimus, daugiausia bus remiamasi šiuo šaltiniu. Be to, ieškant tikslių autorių darbų pavadinimų, pasiremta ir L. Masingo daktaro disertacijos *Die Hauptformen des serbischchorvatischen Accents. Nebst einleitenden Bemerkungennzur Accentlehre insbesodere des Griechischen und des Sanskrit* (1876) priedu, kuriame pateikti nuo 1814 m. pasirodę darbai, svarbūs serbų ir kroatų kalbų akcentologijai ir prozodijai (žr. Masing 1876: 93–96).

Prieš pereidami prie konkrečių XIX a. serbų ir kroatų kalbos akcentologijos tyrėjų įdirbio aptarimo, I. Lehistė ir P. Ivičius trumpai aptaria vadinamąją *naujaštokaviškąją akcentuaciją*. Autorių teigimu, ji atspindinti bendrinės serbų (ir kroatų) kalbos ir apytikriai daugiau nei pusės šių kalbų tarmių prozodinę sistemą (Lehiste, Ivić 1986: 1). Mokslinėje literatūroje, aprašant naujaštokaviškąją prozodiją (ir akcentuaciją), teigiama, kad jai būdingos keturių tipų „priegaidės⁴²“, kurios dažniausiai vadinamos taip: trumpoji krintanti⁴³ (žymima ``), trumpoji kylanti (žymima `), ilgoji krintanti (žymima ^) ir ilgoji kylanti (žymima ´); dar plg. Alexander 2006: 353–354; taip pat apie šią sistemą – Girdenis 2003: 281. N. Trubeckojaus teigimu, serbų ir kroatų kalba esančios akivaizdus tokios kalbos, kurioje skiriamos dvejopos tiek trumpo, tiek ir ilgos skiemens branduolio priegaidės, pavyzdys; be to, anot šio autoriaus, kirčio ir priegaidžių savybės rodo, kad serbų ir kroatų kalbų žodžių skiemenų trukmė nėra matuotina moromis (Trubetzkoy 1939: 190–194). Krintančias priegaides serbų ir kroatų kalbose gali turėti tik pirmasis žodžio skiemuo, o kylančias – bet kuris žodžio skiemuo,

⁴² Angliškas terminas *accent* gali žymėti tiek kirčio, tiek ir priegaidės sąvoką. Tačiau, žinant, kad serbų ir kroatų kalbos yra **politonišės**, bet ne **toninės** (Lehiste, Ivić 1986: 2; dėl paryškintųjų terminų apibrėžčių žr. Girdenis 2003: 290), manytina, kad šio termino lietuviškasis atitikmuo yra **priegaidė**.

⁴³ Z. Zinkevičius savo „Istorinėje lietuvių kalbos gramatikoje“ yra teigęs, kad tyrėjai yra pastebėję ryšį tarp serbų ir kroatų senesnių krintančiųjų priegaidžių ir lietuvių bei latvių kalbų „atitikmenų“: ilgąją krintančią priegaidę latvių kalboje atliepanti šios kalbos krintančioji priegaidė (teikiamas pavyzdys sr. ir kr. *vlast* ‘valdžia’ – la. *vālstis* ‘valstybė’; lie. *vaľsčius*), o trumpąją krintančią sr. ir kr. priegaidę atliepanti latvių tęstinė, o lietuvių – staiginė priegaidė (sr. ir kr. *vřana* – la. *vārna* – lie. *vārna*; plg. Zinkevičius 1980: 44).

išskyrus paskutinį (dar plg. Sredojević, Subotić 2011: 228). Tad vienskiemeniai šių kalbų žodžiai gali turėti tik krintančią priegaidę, o daugiaskiemenių žodžių paskutinis skiemuo visada būna nekirčiuotas (*ten pat*).

Toks serbų ir kroatų akcentuacijos modelis yra naujaštokaviškojo kirčio atitraukimo rezultatas (apie jį plačiau žr. Sredojević, Subotić 2011: 227–242). I. Lehistė ir P. Ivičius teigia, kad šis kirčio atitraukimas vyko XV a. pietvakarinėje centrinių štokavų šnektų dalyje, iš kurios išplito tolyn. Senesnysis štokaviškasis kirčiavimo modelis, žinoma, su tam tikrais pokyčiais, esą išlaikytas periferinėse štokavų šnektose. Taigi, naujaštokaviškojo kirčio atitraukimo rezultatas buvo toks, kad nepradinių žodžio skiemenų kirtis (suprantama, ir priegaidė), buvo perkeltas į prieš jį esantį skiemenį. Tokiu būdu štokavų šnektose atsirado kylančiosios priegaidės. Kirčio atitraukimo nepaveiktos pradinių skiemenų priegaidės yra kylančiosios (*ten pat*).

Vis dėlto, I. Lehistės ir P. Ivičiaus pastebėjimu, aukščiau aprašytas naujaštokaviškosios akcentuacijos modelis iki galo neatspindi tikrovės – taip esą yra dėl sudėtingų krintančiųjų ir kylančiųjų priegaidžių santykių tiek intersilabinėje, tiek ir intrasilabinėje pozicijoje. Šie santykiai priklausančys nuo kalbos vartotojo intonacijos, regiono, iš kurio jis yra kilęs, bei nuo daugelio kitų veiksnių (Lehiste, Ivić 1986: 2). Nesileidžiant į šių dienų serbų ir kroatų bendrinių kalbų priegaidžių analizę ir turint omenyje, jog šiam darbui ypač aktuali Europos kalbų prozodijos tyrimų istorija, manytina, padėsianti išryškinti F. Kuršaičio prozodijai skirtų darbų svarbą, toliau bus apžvelgti įvairūs XIX a. pradžios – XIX a. antrosios pusės bandymai aprašyti serbų ir kroatų kalbų kirtį ir priegaides.

3.5.2. Svarbiausi XIX a. pirmosios pusės serbų ir kroatų kalbų prozodijos aprašai

Pirmieji darbai, skirti tiek serbų, tiek ir kroatų kalbos prozodijai bei akcentuacijai aptarti, pasirodė maždaug tuo pat metu. 1812 m. kroatas katalikų kunigas **Šimė Starčevićius**, kilęs iš Likos, išleidžia serbų ir kroatų kalbų gramatiką *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicskoj mladosti krajicskoj poklonjena/trudom..*, kurioje, nors ir labai trumpai apibūdina šios, jo terminais tariant, „ilyrų“ kalbos priegaides. Anot autoriaus, jų yra keturios: trumpoji krintanti (``) priegaidė autoriaus vadinama visiškai trumpa (sr. ir kr. *posvè krátak*), trumpoji kylanti (`) vadinama kylančia, bet greitai krintančia (sr. ir kr. *uzdignut pak brzo spushtan*), ilgoji krintanti (^) vadinama nežymiai pailginta (sr. ir kr. *malo potègnùt*), ir ilgoji kylanti (´) – visiškai

pailginta (sr. ir kr. *posve rastègnùt*), plg. Starcsevich 1812: 112–117. Vis dėlto, šio autoriaus įžvalgos apie priegaides greitai buvo pamirštos, galbūt dėl daugelio klaidų, kurias jis padarė žymėdamas pavienių žodžių priegaides (Lehiste, Ivić 1986: 3).

Sudėtingo likimo susilaukė ir serbo **Lukos Milovanovo** gramatika *Onum nastavljena k Srbskoj Sličnorednosti u Slozomjerju ili Prosodii..*, parašyta 1810 m. (tačiau 1811 m. ją spausdinti cenzūra uždraudė). Ši gramatika buvo išspausdinta tik 1833 m., jau po autoriaus mirties, prie to daug prisidėjus žymiam serbų kalbos normintojui Vukui Karadžićiui. L. Milovanovas skyrė tris serbų ir kroatų kalbų priegaides: ` – *accentus elevans* (autorius, matyt, nematė skirtumo tarp trumposios kylančios ir trumposios krintančios priegaidžių), ^ – *accentus superelevans* ir ´ – *accentus prolongans* (Милованов 1833: 20–21) Kita vertus, anot I. Lehistės ir P. Ivičiaus, minėtasis autorius skyręs nereikalingą kategoriją, jo darbe vadinamą *accentus superprolongans*, kuri atitiktų *accentus prolongans* tęstinumą, arba būtų galima sakyti, postakcentinį ilgumą (*ten pat*). Nors L. Milovanovo darbe nėra gilesnių įžvalgų, paaiškinančių serbų ir kroatų kalbų priegaidžių skirtumus, tačiau jis prisidėjo prie vėlesnių naujaštokaviškosios akcentuacijos tyrimų, nes, kaip jau buvo minėta, su šio darbo rankraščiu buvo susipažinęs Vukas Karadžićius.

Vukas Karadžićius, serbų bendrinės kalbos kūrėjas ir rašybos reformuotojas, pirmąją savo parašytą gramatiką *Писменица сербскога језика...* išleido 1814 m. Čia jis skyrė tas pačias priegaides ir žymėjo jas taip pat kaip ir L. Milovanovas, tik joms apibūdinti vartojo savo terminus. Anot jo, tariant balsį, kurio priegaidė yra trumpoji kylanti, balsas staiga nuleidžiamas, ir balsis ištariamas greitai; tariant balsį, kurio priegaidė žymima „ ^ “, balsas pakeliamas šiek tiek aukščiau ir ištęsimas, o dalis to ištęsimo tenka ir gretimam balsiui. Tariant balsį, kurio priegaidė žymima akūtu (´), balsas yra tiesiog ištęsimas (Србијанцем 1814: 11–14). Vėlesniame, 1818 m. pasirodžiusiame savo darbe V. Karadžićius tebevartoja iš V. Milovanovo perimtą priegaidžių žymėjimą, tačiau atsisako savo ankstesnių terminų – priegaides jis apibūdina naujai, o tai turės įtakos visai vėlesnei serbų ir kroatų kalbų akcentografijos (suprantama, ir akcentologijos) tradicijai (dar plg. Alexander 2006: 353). V. Karadžićiaus nauji sr. ir kr. priegaidžių apibūdinimai yra tokie: ` priegaidę turintis balsis tariamas „aštriai“ (sr. ir kr. *oštro*); ^ – priegaidę turintis balsis ištariamas tolygiai skambančiu balsu (sr. ir kr. *glas (se) kao ugrao razlazi*); tariant ´ priegaidę turintį balsį, jis yra vientisai ištęsimas (pažodžiui „nusidriekia tiesia linija“; sr. ir kr. *se glas upravo proteže*). Galiausia, šiame savo darbe V. Karadžićius įveda naują diakritiką (``), tačiau jis nėra atskirai išskirtas kaip ketvirtosios priegaidės žymiklis, tiesiog pasakoma, kad tokiu diakritiniu ženklų

pažymėtam balsiui būdingas aštresnis tarimas (sr. ir kr. *oštrije*; 1836 m. darbe tyrėjas savo apibūdinimą patikslina – šiai priegaidei esą būdingas labai aštrus ištarimas; sr. ir kr. *vrljo oštar*) nei balsis, su aštriai tariama priegaide, t. y. ´ (žr. Караџић 1818: XXXVI–XXXVII, dar plg. Lehiste, Ivić 1986: 5). Taigi, iš dalies galima teigti, kad serbų ir kroatų kalboms būdingas priegaidžių žymėjimas pamažu ima nusistovėti po 1818 m. Palyginimui galima pasakyti, kad F. Kuršaitis, aprašydamas ir įtvirtindamas lietuvių kalbos priegaidžių žymėjimą, nuo serbų ir kroatų kalbų tyrėjų „atsiliko“ tik maždaug puse amžiaus.

Dar vienas minėtinas serbų ir kroatų kalbų priegaidės aptariantis XIX a. pirmosios pusės autorius yra **Stevanas Kolarovičius**. Savo 1827 m. darbe⁴⁴ jis pirmasis konstatuoja, kad serbų ir kroatų kalboms yra būdingos dvi trumposios ir dvi ilgosios priegaidės. Apibūdindamas „ ` “ žymimą priegaidę, S. Kolarovičius teigia, kad ji tariama trumpiau ir aštriau nei „ ` “ žymima priegaidė, o, apibūdindamas „ ^ “ žymimą priegaidę, tvirtina, kad jos tarimo trukmė ilgesnė nei „ ´ “ žymimos priegaidės (ją jis apibūdina praktiškai taip pat kaip ir V. Karadžičius savo 1818 m. darbe). Be to, „ ^ “ žymima priegaidė tarimo metu kyla ir krinta, dėl to ji yra ištęsiama. Svarbu paminėti, kad S. Kolarovičius iškelia kriterijų, leidžiantį kalbėti apie opoziciją tarp ilgosios ir trumposios krintančių bei ilgosios ir trumposios kylančių priegaidžių. Pirmosios dvi esą yra baigtinės (sr. ir kr. *svršeni*), o antrosios – nebaigtinės (sr. ir kr. *zapeti*; pažodžiui – „sutrauktos“, po jų žodis esą tęsiamas toliau⁴⁵). Taigi, S. Kolarovičius buvo pirmasis, kuris į naujaštokaviškosios akcentuacijos aprašą įtraukė du susikertančius kriterijus: kiekybinį ir toninio perkėlimo. Iš to seka, kad serbų ir kroatų kalbų priegaidės sudaro opozicijas pagal kiekvieną iš šių dviejų kriterijų. Siekiant aiškumo, tokios opozicijos teikiamos 5 lentelėje (sudaryta pagal Lehiste, Ivić 1986: 5–6). Vis dėlto tokios S. Kolarovičiaus įžvalgos liko nepastebėtos ir turėjo nedaug įtakos tolesniems naujaštokaviškosios akcentuacijos tyrimams ir šio reiškinių supratimui (*ten pat*).

5 lentelė. Serbų ir kroatų kalbų priegaidžių opozicijos pagal S. Kolarovičiaus pateiktus kriterijus

Kriterijus	Priegaidžių opozicija
Kiekybinis	``ir` : ^ir´
Toninio perkėlimo	``ir^ : `ir´

⁴⁴ Kadangi apie tokį darbą ir patį autorių nepavyko rasti jokių duomenų, toliau remiamasi tik I. Lehistės ir P. Ivičiaus straipsniu.

⁴⁵ Reikia pastebėti, jog pastarasis autoriaus teiginys nėra iki galo aiškus; galbūt jo turima omenyje monosilabinių ir disilabinių priegaidžių opozicija, 1876 m. apibūdinta L. Masingo (plg. Lehiste, Ivić 1986: 5; 12–14)

Palyginti su S. Kolarovičiaus darbu, dar viena XIX a. pirmosios pusės tyrėjo, **Dimitrijaus Milakovičiaus**, gramatika, akcentologijos požiūriu, buvo žingsnis atgal. Šis autorius neskyrė trumposios kylančios ir trumposios krintančios priegaidžių. Aprašė jis tik, jo terminais tariant, „trumpąją priegaidę“, kurią žymėjo graviu, o likusių priegaidžių apibūdinimai praktiškai niekuo nesiskyrė nuo V. Karadžičiaus ir S. Kolarovičiaus (Милаковић 1838: 4–5; dar plg. Lehistė, Ivić 1986: 6).

Kaip matyti iš XIX a. pr. – XIX a. pirmosios pusės serbų ir kroatų kalbos skirtų darbų, kuriuose aptariama jų akcentologija bei prozodija, bene daugiausia įtakos vėlesniems šios kalbos prozodinių elementų tyrimams padarė Vukas Karadžičius, ypač jo 1818 m. akcentologijai skirtas darbas.

3.5.3. Svarbiausi XIX a. antrosios pusės serbų ir kroatų kalbų prozodijos aprašai (iki XIX a. 9-ojo dešimtmečio)

Norint aptarti XIX antrojoje pusėje pasirodžiusius serbų ir kroatų kalbos akcentuacijai bei prozodijai skirtus veikalus, būtina vėl grįžti prie bendrinės kalbos kūrėjo ir rašybos reformuotojo V. Karadžičiaus. Šįkart minėtina nauja jo 1818 m. serbų kalbos žodyno redakcija, pasirodžiusi 1852 m. Įdomu tai, kad šiame žodyne nuosekliai skiriamos trumpoji krintanti (``) ir trumpoji kylanti (`) priegaidės, tačiau iš sistemos aiškiai pašalinama ilgoji krintanti priegaidė (^), vietoj kurios šiame žodyne randamas akūtas (´), dabartinėse serbų ir kroatų kalbose žymintis ilgąją kylančią priegaidę. Akūtą dažniausiai lydi diakritikas „ ^ “ žymintis pokirtinį ilgumą, plg. sr. ir kr. *ljúdi* ‘žmonės’; *ovácá* ‘avis’. Anot I. Lehistės ir P. Ivičiaus, prie būtent tokio serbų ir kroatų kalbos akcentuacijos susisteminimo daug prisidėjo V. Karadžičiaus bendradarbis – leksikografas **Đuro Daničićius**, padėjęs jam rengti 1852 m. žodyną (Lehistė, Ivić 1986: 6). Deja, šiame žodyne apie priegaidžių kilmę visai nekalbama.

Pirmasis iš užsienio kilęs naujaštokaviškosios akcentuacijos tyrėjas buvo **Franas Miklošičius**. Jis buvo gimęs tokiam Slovėnijos regione, kurio tarmėje nebuvo skiriamos priegaidės. F. Miklošičiaus požiūriu, kurį jis išdėstė 1852 m., serbų ir kroatų kalbų priegaidžių opoziciją lemia skirtinga jų trukmė: trumpoji krintanti (``) priegaidė trunka vieną laiko vienetą, trumpoji kylanti (`) – du laiko vienetus, ilgoji kylanti (´) – tris, o ilgoji krintanti (^) – keturis laiko vienetus. Kokybiniu požiūriu, anot F. Miklošičiaus, trumpoji kylanti (`) priegaidė

tariama aštriai, trumpoji krintanti (`) – aštriau. Ilgoji kylanti priegaidė (´) tariama ilgai, o ilgoji krintanti (^) – padvigubinant balsio ilgumą.

1853 m. darbe, skirtame fonetikai bei ortografijai, bosnių kilmės lotynistas **Marijanas Šunjičius** suklasifikuoja serbų ir kroatų kalbų priegaides, remdamasis iškart dviem kriterijais: kokybiniu ir kiekybiniu. Anot jo, trumpoji kylanti (`) priegaidė tariama trumpai ir pakeliant balsą (lot. *breviter cum accentu acuto*), trumpoji krintanti (`) priegaidė – trumpai ir nuleidžiant balsą (lot. *breviter cum accentu gravi*), ilgoji kylanti (´) – ilgai ir pakeliant balsą (lot. *sonat longa cum accentu acuto*), ilgoji krintanti (^) – ilgai ir nuleidžiant balsą (lot. *sonat longa cum accentu gravi*). Be to, pasak M. Šunjičiaus, kalbant ištariamų balsių priegaidę lemia balso pakėlimas arba nuleidimas, o balso „sutrumpinimas“ ar ištęsimas rodo tariamo balsio trukmę. Taigi, anot I. Lehistės ir P. Ivičiaus, M. Šunjičius ima vartoti tokias sąvokas kaip trumpoji krintanti [priegaidė] ir ilgoji kylanti [priegaidė] – sąvokas, kurios dabar yra beveik visuotinai priimtose serbų ir kroatų kalbos prozodijos bei akcentologijos tyrėjų. Dar galima paminėti, kad M. Šunjičius ėmė vartoti kiek kitokius ženklus priegaidėms žymėti, nei vartojo V. Karadžičius: trumpąją krintančią priegaidę M. Šunjičiaus žymėjo graviu (`), trumpąją kylančią – akūtu (´), ilgąją krintančią – dešiniuoju kampiniu skliaustu (>), o ilgąją kylančią – kairiuoju kampiniu skliaustu (<), žr. Šunić 1853: 36–41; dar plg. Lehistė, Ivić 1986: 7.

Be to, M. Šunjičius serbų ir kroatų kalbų akcentologijos bei prozodijos istorijai svarbus dar ir tuo, kad jis buvo pirmasis tyrėjas, kuris mėgino apibūdinti šios kalbos priegaidžių požymius naudodamasis muzikos ženklų sistema (žr. 8 pav.; pavyzdys paimtas iš Šunić 1853: 41). Kadangi naudojantis muzikos ženklais yra svarbu pažymėti tiek garso toną, tiek to garso intensyvumą, be to, šiuos reiškinius dar reikia parodyti ir tinkamame intervale⁴⁶, M. Šunjičius turėjo būti tikslesnis nei dauguma kitų XIX a. serbų ir kroatų kalbų prozodijos tyrėjų (plg. Lehistė, Ivić 1986: 7–8). Pasak M. Šunjičiaus, kirčiuoto (ir priegaidę turinčio) skiemens tonas⁴⁷ arba padidėja 1 intervalu – sekunda⁴⁸ (greičiausiai, 2 pustoniais⁴⁹, arba didžiąja sekunda; deja, neaišku, kokia sekunda – didžioji ar mažoji – turima omenyje, tad laikoma, kad ji yra diatoninėse dermėse dažnesnis intervalas, kitaip tariant – didžioji sekunda), plg. sr. ir kr. *prò-bū-dī* ‘prabunda’; *spá-va-ti* ‘miegoti’ (akūtu pažymėtas skiemuo yra vienu intervalu aukštesnis už nekirčiuotuosius skiemenis); arba sumažėja vienu (vėlgi,

⁴⁶ Intervalas – dviejų muzikos garsų aukščių skirtumas, plg. Muzikos enciklopedija (*toliau* – ME) 2003: 29.

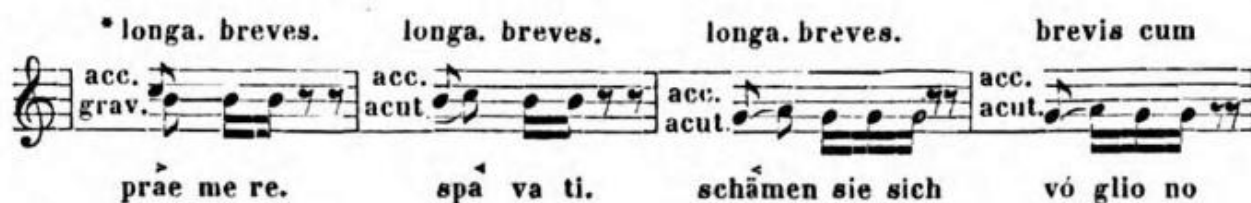
⁴⁷ Tonas – atstumas tarp dviejų muzikinių garsų, lygus dviem pustoniams (ME 2007: 530).

⁴⁸ Dėl sekundos apibrėžimo ir santykio su kitais muzikiniais intervalais žr. ME 2007: 323.

⁴⁹ Pustonis – temperuotoje garsų darnoje mažiausias atstumas tarp dviejų garsų. Pustoniai gaunami dalijant oktavą į 12 lygių dalių (ME 2007: 166).

greičiausia, didžiosios sekundos intervalu, t. y. 2 pustoniais), plg. sr. ir kr. *nè-ka* 'leisk', *spâ-va* 'miega'. Vadinasi, trumposios kylančios ir ilgosios kylančios serbų ir kroatų kalbų priegaidės tonas padidėja vienu intervalu, o trumposios krintančios ir ilgosios krintančios – vienu intervalu sumažėja. Priegaidžių skirtumas remiasi kirčiuoto skiemens tono pokyčiu, o į skiemens kiekybę neatsižvelgiama. Šiam skirtumui įtakos nedaro ir gretimas nekirčiuotas skiemuo (Lehiste, Ivić 1986: 8). Taigi, manytina, kad I. Lehisté ir P. Ivičius visai pagrįstai teigia, kad toks M. Šunjičiaus parodytas serbų ir kroatų kalbos priegaidžių skirtumas yra per daug simetriškas, ir sunku išvengti besiperšančio išpūdžio, jog tokia minėtojo tyrėjo teorija, nepagrįsta tikslesniu muzikos ženklų užrašymu, laikytina pernelyg spekuliatyvia (*ten pat*).

8 pav. M. Šunjičiaus sr. ir kr. priegaidžių žymėjimo natomis pavyzdys

Reikia pasakyti, kad F. Kuršaitis, pateikęs pirmąją lietuvių kalbos priegaidžių aprašą, pralenkė M. Šunjičių, atrodytų visai nedaug – tik 3 metais. Vis dėlto, kaip matyti iš XIX a. Mėginimų tirti ir aprašyti serbų ir kroatų kalbų priegaides, M. Šunjičius bet jau teoriškai turėjo ne vieną šaltinį, kuriuo galėjo remtis kurdamas savo teoriją. Kaip žinia, F. Kuršaitis tokios galimybės, deja, neturėjo, tad manytina, kad tai tik dar labiau pagrindžia jo mokslinės minties pažangumą ir rodo jį pasiekus itin aukštą mokslinio mąstymo lygį.

Dar vienas tyrėjas, bandęs aprašyti serbų ir kroatų kalbų priegaidžių požymius, buvo kroatų kalbininkas **Andrijas Torkvatas Brličius**. 1854 m. vokiečių kalba parašytoje serbų ir kroatų kalbų gramatikoje *Grammatik der illyrischen Sprache...* jis pateikė tokius šios kalbos priegaidžių apibūdinimus: trumpoji krintanti priegaidė (`) yra trumpa ir tariama žemu tonu; trumpoji kylanti (`) – yra trumpa ir aukštesnė už trumpąją krintančią (dar A. T. Brličius teigia, kad trumpoji krintanti priegaidė yra žema tarimo pradžioje, o trumpoji krintanti priegaidė – aukštesnė tarimo pabaigoje). Ilgoji kylanti (´) priegaidė, pasak A. T. Brličiaus, tariama ilgai, o ilgoji krintanti (^) – tarimo pradžioje yra kylanti, o tarimo pabaigoje – krintanti.

Beje, A. T. Brličius buvo antras kalbininkas, kuris bandė aprašyti serbų ir kroatų kalbos priegaides vartodamas muzikos ženklus – natas. Deja, jo gramatikoje natomis

mėginama užrašyti tik ilgųjų serbų ir kroatų kalbos priegaidžių trukmę ir tono aukštį (Brlić 1854: 12–13; dar žr. Lehistė, Ivić 1986: 8). Verta paminėti, kad Brlićiaus natomis pavaizduotų (žr. 9 pav.; paimta iš Brlić 1854: 12–13) priegaidžių savybės remiasi M. Šunjićiaus užrašymu, tik skirtumas yra tas, kad A. T. Brlićiaus transkripcijoje, kurioje pavaizduotas ilgosios krintančios priegaidės tarimas (^) – po natomis užrašytas sr. ir kr. žodis *prâvda* – antrojo balsio tonas yra vienu intervalu aukštesnis (plg. Brlić 1854: 13, kur antrojo skiemens tono aukštį atitinka paskutinės aštuntinės natos padėtis penklinėje). Vis dėlto apie paskutinio balsio ilgį ir (ar) tono aukštį A. T. Brlićius daugiau nieko nepasako.

9 pav. A. T. Brlićiaus sr. ir kr. priegaidžių žymėjimo natomis pavyzdžiai

Taigi, A. T. Brlićiaus pateiktas serbų ir kroatų kalbos priegaidžių aprašas nėra išbaigtas – jame neparodytas trumpųjų priegaidžių tono aukštis, manytina, kad ir ilgųjų priegaidžių požymių apibūdinimas remiasi ne tuo pat kriterijumi: nurodoma ilgosios kylančios priegaidės kiekybė, o ilgosios krintančios priegaidės – kokybė. Tad, lyginant 1854 m. A. T. Brlićiaus serbų ir kroatų ir 1849 m. F. Kuršaićio KB II priegaidžių aprašus pagal išsamumą, nuoseklumą ir išbaigtumą, galima pasakyti, kad F. Kuršaićio lietuvių kalbos priegaidžių aprašas ir užrašymas natomis pirmauja pagal visus šiuos požymius.

1856 m. serbų ir kroatų kalbų priegaidės savo gimnazijoms skirtoje serbų kalbos gramatikoje⁵⁰ trumpai mėgino aprašyti ir **Vladimiras Vujićius**. Jo aprašas, manytina, yra žingsnis atgal, mat šis autorius neskiria dviejų trumpųjų priegaidžių – jo manymu, serbų kalboje esanti viena trumpoji priegaidė, kurią jis žymi graviu. V. Vujićius teigia, kad trumpoji (`) priegaidė ištariama staigiai ir greitai; tariant ilgąją krintančią priegaidę (^) balsas ištęsiamas, tada jis kyla ir krinta, kol galiausia vėl skamba įprastai; o, tariant ilgąją kylančią priegaidę (´), balsas ištęsiamas tolygiai (plg. Lehistė, Ivić 1986: 8–9).

1858 m. V. Karadžićius paskutinį kartą (šis serbų bendrinės kalbos kūrėjas 1864 m. mirė) grįžo prie serbų ir kroatų kalbų akcentologijos problemų, nors teigiama, kad jam

⁵⁰ Tikslus šios knygos pavadinimas nurodytas bene vienintelio E. Stankiewicziaus, plg. Stankiewicz 1984: 96.

įtaką jau buvo padarę F. Miklošičiaus darbai (plg. Lehistė, Ivić 1986: 6–7). V. Karadžičius pateikia tokius serbų ir kroatų kalbų priegaidžių kiekybinius bei kokybinius požymius: ilgoji krintanti ($\hat{\text{}}$) priegaidė tariama ilgai (sr. ir kr. *dugački*; pažodžiui – tiesiog yra ilga), ilgoji kylanti ($\acute{\text{}}$) – ilgiausiai (sr. ir kr. *najudži*; pažodžiui – yra ilgiausia), trumpoji krintanti priegaidė ($\`{\text{}}$) – tariama aštriausiai (sr. ir kr. *najoštriji*; pažodžiui – aštriausia), o trumpoji kylanti priegaidė – tariama trumpai bei žymima diakritiku „ $\grave{\text{}}$ “ (sr. ir kr. *onaj kratki koji se naznačuje znakom `*), plg. *ten pat*. Vis dėlto trumposios krintančios priegaidės ($\`{\text{}}$) apibūdinimas rodytų, kad V. Karadžičiui nepavyko sukurti tikslios priegaidžių savybes nusakančios terminologijos. Taip manytina todėl, kad minėtas apibūdinimas kokybinis, o likusiųjų trijų priegaidžių apibūdinimai – kiekybiniai. Vis dėlto V. Karadžičiaus požiūris, kad ilgoji kylanti ($\acute{\text{}}$) serbų ir kroatų kalbų priegaidė yra ilgesnė už ilgąją krintančią ($\hat{\text{}}$), pateko į S. Boškovičiaus (1869, 1878 m.) ir J. Živanovičiaus (1874 m.) serbų kalbos gramatikas. Kaip teisingai pastebi I. Lehistė ir P. Ivičius, šiems autoriams pavyko sukurti, terminologiniu požiūriu, simetrišką serbų ir kroatų kalbų priegaidėms būdingų kiekybinių savybių aprašą. Anot S. Boškovičiaus ir J. Živanovičiaus, trumpoji krintanti priegaidė ($\`{\text{}}$) yra labai trumpa, trumpoji kylanti ($\grave{\text{}}$) – trumpa, ilgoji krintanti ($\hat{\text{}}$) – ilga, o ilgoji kylanti ($\acute{\text{}}$) – labai ilga; plg. Живановић 1874: 11.

Laikotarpiu nuo apytikriai 1860 iki 1880 m., anot I. Lehistės ir P. Ivičiaus, aprašant naujaštokaviškąją akcentuaciją ir jai būdingas priegaides bei netaikant instrumentinių tyrimo metodų, buvo padaryta viskas, kas įmanoma (Lehistė, Ivić 1986: 9). Taigi, toliau verta paminėti kelis svarbiausius šio laikotarpio tyrėjus bei jų pastebėjimus.

Terminologiniu požiūriu, naujai serbų ir kroatų kalbų priegaides 1859 ir 1860 m. aprašė **Antunas Mažuraničius** (apie jį bei jo nuopelnus serbų ir kroatų kalboms žr. Gutschmidt et al. 2014: 1464–1465). Anot jo, trumpoji krintanti priegaidė ($\`{\text{}}$) yra tariama „stipriai ir sunkiai“ (sr. ir kr. *jaki težki*), arba yra „dvigubo sunkumo“ (sr. ir kr. *dvostruki težki*); trumpoji kylanti ($\grave{\text{}}$) – tariama silpnai ir sunkiai (sr. ir kr. *slabi težki*); ilgoji krintanti ($\hat{\text{}}$; kurią, beje, A. Mažuraničius žymi „ $\acute{\text{}}$ “) – tariama aštriai (sr. ir kr. *oštri*); o ilgoji kylanti ($\acute{\text{}}$; Mažuraničiaus žymima diakritiku „ $\hat{\text{}}$ “) – užlaužiant balsą (sr. ir kr. *zavinuti*) Be to, A. Mažuraničius buvo pirmasis, kuris skirtumus tarp ilgųjų ir trumpųjų priegaidžių bandė vaizduoti tam tikromis formulėmis (Lehistė, Ivić 1986: 9). Ilgoji krintanti priegaidė ($\hat{\text{}}$) ilgis, anot A. Mažuraničiaus, vaizduotina **ăa**, o ilgoji kylanti ($\acute{\text{}}$) – **aà**. Galiausiai, A. Mažuraničius pirmasis iškėlė balso intensyvumo svarbą aprašant serbų ir kroatų kalbų priegaides – ankstesni autoriai paprastai akcentuodavę balso aukštį (*ten pat*).

Aptardamas serbų ir kroatų kalbų priegaidžių prigimtį, A. Mažuraničius ypač sutelkė dėmesį į jų tarimo pobūdį. Anot šio autoriaus, trumpoji krintanti priegaidė (``) yra tariama visiškai trumpai ir vientisai (sr. ir kr. *sasvim kratko i zbijeno*), trumpoji kylanti (`) – silpniau ir užlaužiant balsą (artima užlaužtai tariamai priegaidei; sr. ir kr. – *slabije i otegnuto poput zavinutoga*). Tariant ilgąją krintančią priegaidę (^), kirtis tenka kirčiuoto skiemens pirmajai daliai, o, tariant ilgąją kylančią priegaidę (´), – antrajai daliai (*ten pat*). Taigi, apibendrintai galima teigti, kad A. Mažuraničius pateikė nemažai serbų ir kroatų kalbų priegaidžių požymių, taigi, jo aprašas yra ganėtinai išsamus.

Jovanas N. Ilijčius savo 1860 m. parašytoje serbų kalbos gramatikoje *Српска писменица* skiria dvi trumpąsias (`` ir `) bei dvi ilgąsias (^ ir ´), priegaides. Pasak jo, „ `` “ žymima priegaidė tariama staigiai, žymima „ ` “ – šiek tiek pakeliant balsą, bet kalbant to pakilimo beveik nesigirdi; tariant „ ^ “ žymimą priegaidę, balsas ištęsimas, bet nepakeliamas, esą jis greičiau krinta; o, tariant „ ´ “ žymimą priegaidę – balsas ištęsimas ir gana žymiai pakeliamas (Lehiste, Ivić 1986: 9–10).

Vinko Pacelis taip pat 1860 m. išleistoje serbų ir kroatų kalbų gramatikoje skiria šiek tiek dėmesio šios kalbų priegaidėms, bet, pasak I. Lehistės ir P. Ivičiaus, jis perima F. Miklošičiaus kiekybinę požiūrį (Lehiste, Ivić 1986: 10). Paprastai tariant, V. Pacelis matuoja serbų ir kroatų kalbos priegaidžių trukmę per laiko vienetą (kiekviena ilgesnė priegaidė trunka $\frac{1}{4}$ laiko vieneto ilgiau): trumpoji krintanti priegaidė (``), anot jo, trunkanti $\frac{1}{4}$ laiko vieneto, o ilgoji kylanti (´) – 1 laiko vienetą (*ten pat*).

1863 m. prie serbų ir kroatų kalbų priegaidžių tyrimo vėl grįžta **Vladimiras Vujičius**. Reikia pasakyti, kad dabar šis autorius atsisako savo ankstesnio požiūrio (kad serbų ir kroatų kalbose esanti viena trumpoji priegaidė) ir sutinka, kad šioms kalboms vis dėlto būdingos keturios priegaidės. Jas V. Vujičius apibūdina remdamasis V. Pacelio terminais: trumpoji krintanti priegaidė (``) yra staigi, trumpoji kylanti – tiesiog trumpa; ilgoji kylanti priegaidė (´) esanti ilga, o ilgoji krintanti priegaidė (^) – vientisa (tolygi), plg. *ten pat*. Vis dėlto V. Vujičiaus pateiktas serbų ir kroatų kalbų priegaidžių apibūdinimas skiriasi nuo V. Pacelio aprašo. Pasak V. Vujičiaus, trumpoji krintanti priegaidė (``) tariama staigiai, šiek tiek pakeliant balsą, trumpoji kylanti (`) – greitai, šiek tiek nuleidžiant balsą; ilgoji krintanti (^) – tariama balsą ištęsiant, jam palaipsniui kylant, taigi, dėl to ši priegaidė ir esanti vientisa (tolygi). Ilgoji kylanti (´), anot V. Vujičiaus, tariama balsą pakeliant labai aukštai, be jokių kitokių jo pokyčių (*ten pat*). Taigi, nors toks V. Vujičiaus serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašas ir yra tikslesnis už jo pateiktą anksčiau, vis dėlto vargu ar jis laikytinas labai pažangiu.

Manytina, jog A. Mažuraničiaus aprašas, nors ir 3–4 metais ankstesnis, šį aprašą lenkia, nes jame apibūdinta ne tik balso intensyvumo svarba, bet priegaidžių ilgumą mėginama vaizduoti formulėmis, o ne tiesiog apibūdinti žodžiais, kaip daryta iki tol. V. Vujičius, kaip teigia I. Lehistė ir P. Ivičius, dėl serbų ir kroatų kalbų priegaidžių laikosi panašaus požiūrio į V. Karadžičiaus išdėstytą jo 1814 m. gramatikoje.

1864 m. išleistoje kroatų kalbos gramatikoje *Gramatika jezika hrvatskoga: Osnovana na starobugarskoj slovénštini* jos autorius **Vatroslavas Jagičius** taip pat yra užsiminęs apie serbų ir kroatų kalbų priegaides. Jo teigimu, kroatų kalboje skirtinos dvi trumposios ir dvi ilgosios priegaidės, kurios pagal savo savybes gali būti akūtinės (*acutus*) ir „gravinės“⁵¹ (*gravis*). Taigi, V. Jagičius mėgina skirstyti serbų ir kroatų kalbų priegaidės į dvi trumpąsias ir dvi ilgąsias priegaides, kurių kiekviena pagal savo ištarimo pobūdį gali būti tariama balsą pakeliant staigiai, arba ją keliant palaipsniui (t. y. nebūtų galima išskirti dviejų aiškių fazių: balso kilimo ir jo kritimo). V. Jagičius, mėgindamas griežtai skirti priegaidžių kiekybę, įsiveda ir kitokį priegaidžių žymėjimą: ilgąją krintančią priegaidę ($\hat{\ }$) jis žymi brūkšneliu su dviem virš jo esančiais graviais, t. y. „ $\hat{\ }^{\grave{}}$ “, o ilgąją kylančią priegaidę ($\acute{\ }$) – brūkšneliu su virš jo esančiu vienu graviu, t. y. „ $\acute{\ }^{\grave{}}$ “. Be to, V. Jagičius savo gramatikoje serbų ir kroatų kalbų priegaidžių ilgumą taip pat mėgina vaizduoti formulėmis, pvz., ilgoji krintanti priegaidė sr. ir kr. *bôg* 'Dievas' \Rightarrow *bôog*; ilgoji kylanti priegaidė – *dúša* 'siela, dvasia' \Rightarrow *duúša* (Jagič 1864: 62; 63–64; dar plg. Lehistė, Ivić 1986: 10). Taigi, kad toks ilgumo žymėjimas laikytinas morine priegaidžių interpretacija.

Serbų ir kroatų kalbų priegaidėms šiek tiek dėmesio yra skyręs ir kroatų kalbininkas **Petaris „Pero“ Budmanis**⁵² savo 1867 m. išleistoje serbų ir kroatų kalbos gramatikoje *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, parašytoje italų kalba. Šiame darbe autorius gana savitai apibūdina serbų ir kroatų kalbų priegaidžių kokybę. Anot jo, trumpoji krintanti priegaidė ($\`$) yra stipri ir trumpa (it. *forte breve*); trumpoji kylanti ($\acute{\ }$) – silpna ir trumpa (it. *debole breve*); ilgoji krintanti ($\hat{\ }$) – stipri ir ilga (it. *forte lungo*); ilgoji kylanti priegaidė ($\acute{\ }$) – silpna ir ilga (it. *debole lungo*)⁵³, plg. Budmani 1867: 7 Taigi, kaip pastebi I. Lehistė ir P. Ivičius, P. Budmanis išplėtojo A. Mažuraničiaus trumposioms serbų ir

⁵¹ Kalbant dabartiniais terminais, V. Jagičiaus „akūtinės“ priegaidės pagal aprašytas jų savybes būtų vadinamos staiginėmis, o „gravinės“ – tęstinėmis.

⁵² Beje, peržvelgus daugumą XX a. antroje pusėje pasirodžiusių serbų ir kroatų kalbos gramatikų ar kitų lingvistinių šiai kalbai skirtų veikalų, galima pasakyti, kad P. Budmanis, greičiausia, buvo vienas pirmųjų, ėmęs vartoti terminą *serbų ir kroatų kalba (-os)* (plg. Masing 1876: 94–96).

⁵³ Beje, kitoje vietoje autorius skiria dvi serbų ir kroatų kalbų priegaidžių kokybės savybes: tiek ilgosios, tiek trumposios priegaidės pagal savo kokybę gali būti stiprios, arba determinuotos (it. *forte o determinato*), ir silpnos, arba nedeterminuotos (it. *debole o indeterminato*), plg. Budmani 1867: 6.

kroatų kalbų priegaidėms taikytą opoziciją pagal tarimo stiprumą ir silpnumą, priskirdamas ją ir ilgosioms šios kalbos priegaidėms (Lehiste, Ivić 1986: 11). Beje, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad P. Budmanio gramatikoje, kalbant apie balso kėlimą ir nuleidimą kylančiųjų ir krintančiųjų priegaidžių tarimo metu, imamas vartoti terminas tonas (it. *tuono*), plg. Budmani 1867: 7–8. Šis terminas P. Budmanio priegaidžių apraše laikytinas svarbiu jų požymiu (iš autoriaus pateikto apibūdinimo galima spręsti, kad tonas kaip toks pirmiausia išryškina kylančiųjų ir krintančiųjų priegaidžių skirtumą), tačiau, remiantis I. Lehiste ir P. Ivićiumi, galima pasakyti, kad P. Budmanio apraše šis terminas gali reikšti tiesiog balso aukštį (Lehiste, Ivić 1986: 11). Apibendrinant šio autoriaus serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašą, būtų galima teigti, kad jis yra gana nuoseklus: priegaidžių kokybę mėginama apibūdinti derinant jų kokybines savybes su kiekybinėmis, ir tai daroma remiantis tais pačiais kriterijais (t. y. stiprumo ir silpnumo).

1870 m. straipsnyje „Paralele k hrvatsko-srbskomu naglasivanju“⁵⁴ **Vatroslavas Jagićius** pateikia dar vieną serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašą. Šiame straipsnyje jis bando pagrįsti savo 1864 m. išsakytą mintį, kad serbų ir kroatų kalbose skirtinos dvi trumposios ir dvi ilgosios priegaidės, pateikdamas ilgojo *ě* raidą ijekavų tarmėse. Pasak Jagićiaus, šiose tarmėse ilgasis *ě*, turėdamas ilgąją krintančią priegaidę ($\hat{}$), palaiptinui virto garsu *ǐ(j)e*, o, turėdamas ilgąją kylančią priegaidę ($\acute{}$), virto garsu *i(j)è*. Autorius pateikia tokius pavyzdžius: ekavų tarmės žodžiai *sěno* ‘šienas’ ir *déte* ‘vaikas’ atitinka ijekavų tarmės *sǐ(j)eno* ‘t. p.’ ir *di(j)ète* ‘t. p.’ (Jagić 1870: 5–6; dar plg. Lehiste, Ivić 1986: 11). Taigi, anot V. Jagićiaus, tokie priegaidžių atitikmenys serbų ir kroatų kalbų tarmėse leidžia vaizduoti priegaides pasitelkiant proporcinės formules: $\grave{\ } : \grave{\ } = \hat{\ } : \acute{\ }$ bei $\grave{\ } : \hat{\ } = \grave{\ } : \acute{\ }$ (paprastai tariant, kiekybiniu požiūriu serbų ir kroatų kalboms būdinga dviejų ilgųjų ir dviejų trumpųjų priegaidžių opozicija, o kokybiniu – dviejų kylančių ir dviejų krintančių priegaidžių opozicija). Plačiau nesigilinant į šį V. Jagićiaus pateiktą serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašą, dar reikia paminėti, kad jame autorius nepitaria A. Mažuraničiui, teigusiam, jog svarbiausia serbų ir kroatų kalbų priegaidėms būdinga savybė yra balso intensyvumas. V. Jagićiaus teigimu, tokia savybė esanti priegaidės tono aukštis (plg. Lehiste, Ivić 1986: 11).

Todėl apibendrinant belieka pasakyti, kad šis 1870 m. V. Jagićiaus serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašas svarbus ne tik šių kalbų akcentologijos istorijai; svarbus jis ir

⁵⁴ Beje, šiame straipsnyje, aptariant priegaidžių atžvilgiu serbų ir kroatų kalboms artimas kitas Europos kalbas, užsimenama ir apie A. Schleicherio ir F. Kuršaičio nesutarimą dėl lietuvių kalbos priegaidžių, plg. Jagić 1870: 8–11. Vadinasi, F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“ turėjo būti žinomas netgi tuometiniams akcentologams, tyrusiems Pietų Europos kalbas.

lietuvių kalbos akcentologijos istorijai – rodo, kad F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“, greta A. Bilenšteino latvių kalbos gramatikos *Lettische Grammatik* (plg. Jagić 1870: 8–11; 13) buvo žinomas ir nagrinėjamas tarptautiniu mastu. Taigi, manytina, kad, ateityje išsamiau tiriant F. Kuršaičio kirčio bei priegaidės sampratą ir netgi apskritai XIX a. lietuvių kalbos akcentologijai skirtus darbus, šis straipsnis akcentologų turėtų būti nuodugnai išnagrinėtas.

1870 m. apie serbų ir kroatų kalbų priegaides rašė ir žymus slovėnų kilmės pranciškonas bei XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios fonetikas **Stanislavas Škrabecas**. Kaip teigia I. Lehistė ir P. Ivičius, S. Škrabecas priskirtinas prie autorių, kurie serbų ir kroatų kalbų priegaides mėgino vaizduoti ir tirti remdamiesi binarinėmis formulėmis. Kitaip tariant, S. Škrabecas serbų ir kroatų kalbų priegaides pirmiausia skiria į dvi krintančiąsias ir dvi kylančiąsias. Toliau priegaides jis skirsto į trumpąją (ją S. Škrabecas žymi diakritiku „ ` “) ir ilgąją (žymi diakritiku „ ˘ “) krintančias bei trumpąją (žymi „ ´ “) bei ilgąją („ ˆ “) kylančias. Kylančiąsias priegaides S. Škrabecas apibūdina kaip stumtines (sl. *potisnjeni*), o krintančiąsias – kaip trauktines (sl. *potegnjeni*). Nors tokie terminai gal ir neatrodo labai aiškūs paimti paveiniui, anot I. Lehistės ir P. Ivičiaus, iš konteksto yra aišku, ką autorius turi omenyje⁵⁵ (Lehiste, Ivić 1986: 11–12).

Serbų ir kroatų kalbų priegaides 1873 m. išspausdintoje kroatų kalbos gramatikoje *Slovnica hervatska za srednja učilišta* aprašė ir jos autorius **Adolfas Veberis-Tkalčevičius**. Šiame darbe trumpąją krintančią priegaidę (`) jis apibūdina kaip „sunkią“ (sr. ir kr. *težki*; iš aprašo galima spręsti, kad ši priegaidė taip apibūdinama dėl balso kritimo), trumpąją kylančią priegaidę (˘) – kaip „gana sunkią“ (sr. ir kr. – *potežki*). Ilgoji krintanti priegaidė⁵⁶ (˘), pasak A. Veberio-Tkalčevičiaus, esanti staigi (sr. ir kr. *oštri*), o ilgoji kylanti priegaidė (´) – „užlaužta“ (sr. ir kr. *zavinuti*; dabartiniais terminais, matyt tiksliau ją būtų vadinti laužtine priegaide). Beje, reikia pasakyti, kad šią priegaidę A. Veberis-Tkalčevičius žymi diakritiku „ ˆ “, o ne cirkumfleksu ar tildės ženklu, kaip reikėtų spręsti remiantis I. Lehistės ir P. Ivičiaus straipsniu (plg. Veber-Tkalčević 1873: 18–19tt ir Lehiste, Ivić 1986: 12). Tačiau I. Lehistė ir P. Ivičius yra teisūs dėl to, kad A. Veberis-Tkalčevičius ilgąsias priegaides vaizduoja pasitelkdamas trumpąją priegaidę turinčio ir neturinčio jokios priegaidės balso

⁵⁵ Deja, šiam šaltiniui skaitmeniniu pavidalu dar nesant prieinamam, šiame magistro darbe tokių terminų plačiau komentuoti nesiimama.

⁵⁶ Ši priegaidė A. Veberis-Tkalčevičiaus žymima akūtu, t. y. taip, kaip ir A. Mažuraničiaus darbuose (plg. Lehiste, Ivić 1986: 12).

kombinacijas, pvz., *jà-aje = jáje* (ilgoji krintanti priegaidė), *bra-àda = brâda* (ilgoji kylanti priegaidė), plg. Veber-Tkalčević 1873: 18; Lehistė, Ivić 1986: 12).

Tais pat 1873 m. serbų ir kroatų kalbų garsų (galima sakyti, ir apskritai kalbos garsų) akustines bei artikuliacines savybes knygoje *Физиологија гласа и гласови српског језика* yra aptaręs **Stojanas Novakovićius**. Vis dėlto, remiantis I. Lehistė ir P. Ivićiumi, galima pasakyti, kad naujo savito serbų ir kroatų kalbų priegaidžių (kaip, suprantama, ir kirčio) savybių aprašo S. Novakovićius nepateikė. Kalbėdamas apie serbų ir kroatų kalbų priegaides, šis autorius pateikia informaciją, kurią galima aptikti ankstesnėje literatūroje, t. y. aukščiau aptartuose serbų ir kroatų kalbų akcentologijos ir prozodijos tyrėjų darbuose. Apie paties S. Novakovićiaus pažiūras sunku ką nors pasakyti – aptardamas kitų autorių darbus, skirtus serbų ir kroatų kalbų priegaidėms, dažniausia jis vartoja diakritikus, nenurodydamas priegaidės pavadinimo (plg. Новаковић 1873: 62–75). Be to, aptaręs priegaidžių kokybines savybes, S. Novakovićius teigia, kad įvairias kylančias priegaidžių aprašo problemas turėtų būti galima išspręsti atlikus tam tikrus muzikinius „matavimus“ (Новаковић 1873: 75; Lehistė, Ivić 1986: 12).

1876 m., kai pasirodė F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatika“, naują serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašą pateikė A. Leskieno mokinys **Leonhardas Masingas**. Kaip teigia I. Lehistė ir P. Ivićius, L. Masingas buvo pirmasis autorius, sistemiškai aprašęs serbų ir kroatų kalbų priegaides, mat, kaip minėti autoriai teisingai pastebi, ankstesni priegaidžių tyrėjai daugiausia jas aprašydavo remdamiesi tuo, ką girdėdavo iš klausos, arba netgi remdamiesi spėlionėmis (Lehistė, Ivić 1986: 12). L. Masingas, rašydamas daktaro disertaciją, kuriai vadovavo A. Leskienas, jis sistemingai tyrė keturių Leipcigo universiteto studentų tartį. (Trys iš šių studentų buvo serbai, vienas – kroatas; vis dėlto, pagrindinis informantas buvo vienas serbas). Turėdamas nepriekaištingą muzikinę klausą, L. Masingas, siekdamas išvengti kitų ištariamo sakinio žodžių įtakos, ėmė klausyti izoliuotai, t. y. pavieniui tariamų žodžių. Savo tyrimo rezultatams užrašyti jis naudojo muzikinę transkripciją. Remdamasis savo tyrimų rezultatais, išskyrė dvejopas serbų ir kroatų kalbų priegaides: 1) *monosilabines* (` ir ^ priegaidės), kurias tariant būdingas balso tonas bei intensyvumas juntamas tik viename daugiaskiemenio⁵⁷ žodžio skiemenyje, pvz., tariant sr. ir kr. neveikiamosios rūšies dalyvį (sg. neut.) *nòšeno* ‘sg. neut. nešiota, dėvėta’, anot L. Masingo, priegaidei būdingas balso tonas ir intensyvumas antrajame skiemenyje nėra juntamas; 2) *disilabines* (` ir ´ priegaidės), kurias

⁵⁷ Šioje a serbų ir kroatų akcentologijos bei prozodijos istorijos apžvalgoje daugiaskiemniu laikomas žodis, kuris turi ne mažiau nei tris skiemenis.

tariant priegaidei būdingas balso tono aukštis bei intensyvumas juntamas ir dviejuose daugiaskiemenio žodžio skiemenyse – dažniausia pirmajame ir atrajame, – pvz., tariant sr. ir kr. daiktavardį *kràljica* 'karalienė' (plg. Masing 1876: 58–68; apie tokį L. Masingo atradimą užsiminta ir Alexander 2006: 354). Beje, manytina, kad, siekiant išsamiau panagrinėti L. Masingo vartotą muzikinę transkripciją, būtų tikslinga parodyti, kaip šis autorius žodžio, turinčio disilabinę priegaidę, tarimą vaizdavo užrašydamas jį muzikinėje penklinėje (žr. 10 pav.; remiamasi Masing 1876: 58–59)

10 pav. L. Masingo vartota muzikinė transkripcija

Allegro assai. *f* *p* *f* *p*

krālji - cā
[krāljit-(t)sā]

arba

krāljičā

Kaip matyti iš pavyzdžių, L. Masingas, jo terminais tariant, disilabinę trumpąją kylančią priegaidę (`) muzikine transkripcija žymi net dviem būdais. Nesigilinant į tempo ir dinamikos žymenų (*allegro*, *f*, *p*) reikšmes, galima pasakyti, kad pirmuoju atveju žodžio *kràljica* 'karalienė' tarimas rodomas esant paprastajam $\frac{2}{4}$ metrui (nors paveikslėlyje matyti 2 taktai, suprantama, minimojo žodžio tarimui atspindėti reikalingas tik pirmasis taktas). Tad skiemenis *kràl-ji-* atitinka dvi aštuntinės natos, o paskutinį skiemenį *-ca* – viena aštuntinė nata, po kurios matyti aštuntinė pauzė⁵⁸. Trumpąją kylančią priegaidę (`) turinčio pirmojo skiemens balsio *a* trukmė, remiantis L. Masingo pateikta muzikine transkripcija, atitinka apytikrą vienos aštuntinės natos trukmę (taškai virš natų, vadinamosios fermatos, reiškia neapibrėžtą natos pailginimo trukmę – toks žymėjimas, suprantama, vartojamas siekiant

⁵⁸ Čia aštuntinė pauzė, matyt, rodo kalbėtojo nutilimą.

maksimalaus tikslumo), o antrojo skiemens, kurio pagrindą sudaro trumpasis balsis **i**, trukmė atitinka žemesnio skambesio aštuntinę natą. Taigi, minėtąjį balso tono aukščio bei intensyvumo kritimą, būdingą ir antrajam skiemeniui, manytina, ir rodo trečiąjį skiemenį, kurio pagrindą sudaro trumpasis balsis **i**, žyminti žemesnė nata. Antruoju atveju (t. y. pavyzdyje su trimis taktais), pirmasis taktas pradedamas ketvirtine ir aštuntine pauzėmis, (jos leidžia muzikine transkripcija labai tiksliai pavaizduoti, kad pirmasis taktas atitinka tik pirmąjį skiemenį), po kurių eina aštuntinė nata, atitinkanti trumpąją kylančią priegaidę⁵⁹ (`) turinčio balsio **a** trukmę. Antrojo skiemens, kurio pagrindą sudaro trumpasis balsis **i**, trukmę rodo pirma aštuntinė antrojo takto nata. Kiek kitokį – žemesnį – paskutinio skiemens toną atitinka antra žemesnio skambesio aštuntinė nata.

Siekiant trumpai palyginti L. Masingo serbų ir kroatų kalbų priegaidžių ir F. Kuršaičio lietuvių kalbos priegaidžių žymėjimą natomis, reikia pasakyti, kad iš pirmo žvilgsnio F. Kuršaičio transkripcija yra kiek paprastesnė. Taip yra todėl, kad joje nenurodomas metras, nevartojami muzikinių pauzių ženklai, natos jungiamos lygomis (lankeliais, žymimais virš natų), rodančiomis kad garso trukmė lygi visų lyga sujungtų natų vertei (plg. Kurschat 1849: 38–41, t. p. Kuršaitis 2013a: 53–56; Kurschat 1876: 58–63, t. p. Kuršaitis 2013b: 89–94). Reikia pasakyti, kad toks paprastumo išpūdis susidaro tik iš pirmo žvilgsnio: greičiausia, siekdamas kuo tiksliau atspindėti mišriųjų dvigarsių staiginės ir tęstinės priegaidės trukmę, F. Kuršaitis vartoja sijomis sujungtų labai mažos trukmės trisdešimt antrinių natų derinius, plg. Kurschat 1849: 41, t. p. Kuršaitis 2013a: 56; Kurschat 1876: 63, t. p. Kuršaitis 2013b: 94). Manytina, kad tokie F. Kuršaičio vartojami skirtingos vertės natų deriniai, atspindintys balsių su tam tikra priegaide (ir be jos) trukmę, yra gana tikslus priegaidžių trukmės atvaizdavimas. Kaip parodė E. Švageris, jais remiantis, galima nesunkiai apskaičiuoti staiginės ir tęstinės priegaidės trukmę o tai, kaip vienas iš kriterijų, leidžia teigti, kad F. Kuršaičiui gana gerai pavyko pavaizduoti stumtiniams balsiams būdingą tono kitimo staigumo ryškumą (žr. Švageris 2016: 4–6).

Grįžtant prie L. Masingo pateikto serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašo, trumpai reikėtų paminėti dar kelis svarbius šio autoriaus pastebėjimus. Pirma, pagal balso toną ir intensyvumą išskyręs *monosilabines* (priegaidei būdingas balso tonas juntamas tik

⁵⁹ Laikant, kad apytikrė trumpojo žemutinio pakilimo balsio trukmė galėtų svyruoti apie ~100–120 ms, o ketvirtinės natos trukmė yra apie 100 ms (plg. Ekblom 1925: 48–57; Švageris 2016: 1–5), būtų galima apskaičiuoti apytiksle sr. ir kr. trumposios kylančios priegaidės (`) trukmę. (Aštuntinė nata, kaip žinia, trunka perpus trumpiau už ketvirtinę.) Tokiu atveju (`) = ($\frac{1}{2} \times 100$ ms) + ($\frac{1}{2} \times 100$ ms) = 100 ms. Turint omenyje, kad virš natų yra fermatos – neapibrėžtą natos trukmę žymintys ženklai, – tiksliau trumposios kylančios priegaidės (`) trukmę užrašyti reikėtų taip: (`) = >100 ms.

pirmajame skiemenyje) ir *disilabines* (balso tonas ir intensyvumas dar pastebimas ir antrajame tariamo žodžio skiemenyje) priegaidės, toliau L. Masingas teigia, kad disilabinės priegaidės skamba švelniau ir silpniau už monosilabines (Masing 1876: 63–64). Antra, L. Masingas pastebėjo kelis skirtumus, būdingus informantų serbų ir informanto kroatų tarimui. Svarbiausias skirtumas esą būdingas kirčiuotam skiemeniui, žymimam diakritiku „ ` “, pavyzdžiui, aukščiau jau aptarto žodžio *kràljica* ‘karalienė’ atveju. L. Masingas pastebėjo⁶⁰, kad serbai, tardami tokio akcentinio tipo žodžius, aukštą balso toną išlaiko tiek pirmajame, tiek ir antrajame skiemenyje, o kroatų tarimui būdingas balso tono pakilimas tik pirmajame skiemenyje (Lehiste, Ivić 1986: 13).

Nesileidžiant plačiau nagrinėti serbų ir kroatų kalbų prozodijos akcentologijos istorijai ir svarbaus, tačiau gana sudėtingo L. Masingo pateikto priegaidžių aprašo, galima pasakyti tik tiek, kad, palyginti su visais ankstesniais tyrėjais, jo įnašas buvo labai svarbus. Taip galima teigti todėl, kad L. Masingas buvo pirmasis, kuris pastebėjo ir aprašė disilabines priegaides, kai ankstesni tyrėjai nepastebėjo to, jog pirmajam kirčiuoto daugiaskiemenio žodžio skiemeniui būdinga priegaidė pagal jos ištarimo savybes gali būti pastebima ir antrajame tokio žodžio skiemenyje. Be to, darbo išvadose L. Masingas netgi teigia, kad serbų ir kroatų kalbų priegaidei plačiąja prasme būdingas kylantis tonas yra pagrindinė jos sudedamoji dalis, o krintantis tonas – antrinė, arba priklausomoji, jos dalis (Masing 1876: 92; beje, į šį teiginį savo apžvalgoje dėmesį yra atkreipę ir I. Lehiste ir P. Ivičius, plg. Lehiste, Ivić 1986: 14). Apibendrintai būtų galima teigti, kad L. Masingo pateiktas serbų ir kroatų kalbų priegaidžių bei jų savybių aprašas iš esmės buvo struktūralistinis. Reakcijų į jį būta įvairių (apie jas plačiau žr. Lehiste, Ivić 1986: 14–16), tačiau galima teigti, kad to paties laikmečio ar vėliau gyvenęs serbų ir kroatų kalbų kirčio bei priegaidžių tyrėjas į L. Masingo aprašą negalėjo neatsižvelgti.

⁶⁰ Žinoma, L. Masingas pastebėjo bei aprašė ir kitokių kirčiuotų ir priegaidės turinčių žodžių tarimo skirtumų, kuriuos lemia tai, ar tą žodį tariantis informantas yra serbas, ar kroatas. Vienas tokių platesnio pobūdžio pastebėjimų, yra toks, kad informantai serbai, tardami ilguosius balsius, turinčius tiek kylančią, tiek krintančią priegaidę, linkę tą priegaidę turintį skiemenį tarti vienodai ilgai. Kroatų tarimui, priešingai, esą būdinga tai, kad pirmoji tokio skiemens dalis yra trumpesnė, o antroji – ilgesnė (plačiau žr.: apie serbų informantų tarimą ir akcentuaciją Masing 1876: 58–68; apie informanto kroatų *ten pat*: 68–77; kirčiuotų ir priegaidės turinčių skiemenų tarimo palyginimą – *ten pat*: 78tt.)

3.5.4. Serbų ir kroatų kalbų XIX a. prozodinių tyrimų apibendrinimas

Apibendrinant XIX a. serbų ir kroatų kalbų prozodinius tyrimus ir kirčio bei priegaidės aprašus, šiame darbe pasitelktus kaip lyginamąjį kontekstą, galima pastebėti ir akcentuoti kelis dalykus. Pirma, remiantis L. Masingo daktaro disertacijos priedu bei I. Lehistės ir P. Ivičiaus straipsniu, kuriame išsamiai aptarta serbų ir kroatų kalbų akcentologijos bei prozodijos tyrimų istorija, akivaizdu, kad XIX a. pradžioje ir pirmojoje pusėje šios kalbos prozodinius elementus – ypač priegaides – tik pradėta nuosekliau aprašinėti. Taip galima teigti todėl, kad XIX a. pradžioje – pirmojoje pusėje serbų ir kroatų kalbos priegaides gana nuosekliai aprašė šie tyrėjai: Š. Starčevićius, L. Milovanovas, V. Karadžičius, S. Kolarovičius ir D. Milakovičius. Š. Starčevićius buvo pirmasis, pastebėjęs, kad serbų ir kroatų kalbų žodžiams yra būdingos keturios priegaidės; L. Milovanovo darbas, manytina, buvo žingsnis atgal – šis autorius neskyrė trumposios kylančios ir trumposios krintančios priegaidžių; V. Karadžičius bando apibūdinti priegaidžių skirtumus, nors, kaip ir L. Milovanovas, aiškiai išskiria tik tris serbų ir kroatų kalbų priegaides. S. Kolarovičius pirmasis aiškiai pasako, kad serbų ir kroatų kalboms būdingos būtent dvi trumposios ir dvi ilgosios priegaidės ir mėgina paraodyti jų opoziciją pagal kiekybinį ir toninio perkėlimo kriterijų. D. Milakovičius žengė žingsnį atgal – skyrė tik tris serbų ir kroatų kalbos priegaides (t. y. trumposios ir ilgąsias ir vieną trumpąją) bei platesnių įžvalgų nepateikė. Taigi XIX a. pradžioje ir pirmojoje pusėje, mėginant tirti serbų ir kroatų kalbos kirtį ir priegaidę, daugiausia dėmesio skirta būtent antrajai – bandyta pateikti išsamesnius šios kalbos priegaidžių aprašus.

Antroji XIX a. pusė serbų ir kroatų akcentologijos bei prozodijos tyrimams buvo gerokai produktyvesnė – iki naujo ir labai svarbaus priegaidžių aprašo, kurį 1876 m. pateikė L. Masingas, įskaitant šį autorių, pavyko rasti bene 15 tyrėjų, mėginusių aprašyti serbų ir kroatų kalbų priegaides bei kirtį, darbų. Plačiau nebegrįžtant prie kiekvieno iš jų, galima pateikti kelis platesnio pobūdžio apibendrinimus. Pirma, praktiškai visi iš minėtų tyrėjų mėgino išryškinti ir aprašyti priegaides, remdamiesi kuriuo nors jų požymiu. Serbų ir kroatų kalbų priegaides mėginta aprašyti pagal jų kokybę⁶¹ (pvz., F. Miklošičiaus darbai), kokybę bei kiekybę kartu (pvz., M. Šunjičiaus, P. Budmanio aprašai). Antra, XIX a. antrojoje pusėje, pradedant jau minėto M. Šunjičiaus darbais, priegaidėms aprašyti pasitelkiama muzikos ženklų sistema (ją galima rasti ir A. T. Brličiaus darbuose); priegaidžių tarpusavio ryšį

⁶¹ Sr. ir kr. kalbos priegaidžių kokybė čia suprastina kaip įvairūs balso tono ar intensyvumo pokyčiai, pasireiškiantys tariant balsį, turintį tam tikrą priegaidę.

mėginama parodyti netgi pasitelkiant įvairias iš raidžių ir diakritikų sudarytas formules (pvz., A. Mažuraničiaus, V. Jagičiaus, A. Veberio-Tkalčevičiaus darbai); mėginta netgi keisti jau to meto mokslinėje bei mokomojoje literatūroje baigiantį įsitvirtinti priegaidžių žymėjimą (S. Škrabeco darbas, tačiau, kaip žinia, toks žymėjimas praktikoje neįsitvirtino). Trečia, reikia pasakyti, kad iki L. Masingo pateikto serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašo ankstesni tyrėjai, aprašydami kirčiuotų skiemenų priegaides bei mėgindami išryškinti jų savybes, nevengdavo remtis intuicija ar net vien teoriniais išvedžiojimais. Ketvirta, L. Masingo pateiktas serbų ir kroatų kalbų priegaidžių aprašas svarbus ne tik todėl, kad šis tyrėjas, remdamasis įvairių indoeuropiečių šeimos kalbų kirčio ir priegaidžių tyrimų aprašais, išskyrė dvejopas serbų ir kroatų kalbos priegaides (monosilabines ir disilabines). Jo pateiktas aprašas svarbus ypač todėl, kad jis yra sisteminis ir parengtas remiantis netgi ne vieno informanto tarimu. Nuo šio aprašo serbų ir kroatų kalbos akcentologija bei prozodija, tikriausiai būtų galima teigti, žengia didelį žingsnį į priekį.

Trumpai aptarus serbų ir kroatų kalbų prozodijai skirtus darbus ir šios kalbos priegaidžių tyrimo istoriją nuo XIX a. pradžios iki šio amžiaus aštuntojo dešimtmečio, kurie šiame darbe pasitelkti kaip lyginamasis kontekstas F. Kuršaičio teorinių darbų svarbai pagrįsti, taip pat galima pateikti keletą apibendrinimų. Pirmasis iš jų galėtų būti toks: L. Masingas, laikomas pirmuoju sistemiškai ir tiksliai 1876 m. aprašiusiu serbų ir kroatų kalbos priegaides, ne tik buvo įgijęs aukštąjį lingvistinį išsilavinimą, bet ir turėjo galimybę remtis beveik dvidešimties XIX a. serbų ir kroatų kalbų prozodijos klausimus nagrinėjusių autorių teorinėmis išvalgomis. F. Kuršaitis, rašydamas 1849 m. pasirodžiusį „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslą“, deja, tokios galimybės neturėjo. Kaip jau buvo užsiminta 2-ajame šio darbo skyriuje, jis turėjo remtis Mažosios Lietuvos XVII, XVIII a. autorių darbais⁶² (D. Kleino, K. Sapūno, F. V. Hako, K. G. Milkaus, P. Ruigio ir G. Ostermejerio lietuvių kalbos gramatikomis, kirčiuotais K. Donelaičio „Metais“; kaip žinia, teigiama, kad anonimine 1737 m. *Universitas lingvarum Litvaniae*, aprašydamas lietuvių kalbos priegaides, nesirėmė), t. y. žymiai anksčiau parašytais darbais. Kuriais Didžiosios Lietuvos filologų darbais F. Kuršaitis galėjo remtis, jei apskritai rėmėsi, sunku ką nors pasakyti, nes nėra žinoma, ar šio magistro darbo p. 4–5 minėtų ekspedicijų į Didžiąją Lietuvą metu jis įsigijo ar gavo dovanų kokių nors joje išleistų

⁶² Kadangi apie tai, kokios lingvistinės knygos F. Kuršaičiui 1841–1883 m. vadovaujant Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarui buvo naudojamos mokymo tikslams, galima sužinoti tik iš paties F. Kuršaičio ataskaitų ir buvusių seminaristų atsiminimų, galima teigti, kad F. Kuršaitis neabejotinai buvo gerai išstudijavęs K. G. Milkaus filologinius darbus: lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną. Taip galima teigti todėl, kad šios knygos seminaro darbe buvo naudojamos tada, kai jo vadovu buvo F. Kuršaičio lietuvių kalbos profesorius M. L. Rėza (Citavičiūtė 2004: 220–221).

lingvistinių knygų (žr. Citavičiūtė 2004: 193–196). Kaip bebūtų, beveik visuose ankstesniuose lietuvių kalbai skirtuose darbuose akcentologijos ir prozodijos dalykai aptariami gana fragmentiškai, o diakritikai dažniausiai vartoti tam tikroms morfologinėms formoms žymėti (plg. Vidžiūnas 1991: 32–33, 39). Kita vertus, F. Kuršaitis, lietuvių kalbą girdėjo ir turėjo mokėti jau nuo mažų dienų, priešingai nei L. Masingas, kuris, prieš aptardamas serbų ir kroatų kalbos priegaides ir kirčiavimą, ėmė mokytis šios kalbos ir ją išmoko. Taigi, dėl šio dalyko būtų galima teigti, kad lietuvių kalbos mokėjimas nuo vaikystės galėjo palengvinti F. Kuršaičio darbą tiriant ir išsamiai bei sistemiškai aprašant lietuvių kalbos kirtį bei priegaides. Tačiau svarbu turėti omenyje ir tą faktą, kad nors F. Kuršaitis universitete kelerius metus ir buvo studijavęs lietuvių kalbą, pagal išsilavinimą jis buvo ne kalbininkas, bet teologas.

Taigi, apibendrinant tai, kas pasakyta aukščiau, būtų galima teigti, kad serbų ir kroatų kalba akcentologijos ir prozodijos atžvilgiu XIX a. pradžioje – XX a. 9-ajame buvo tyrinėta daugiau nei lietuvių kalba, o L. Masingas, kurio sisteminis serbų ir kroatų kalbų priegaidžių (plačiąja prasme – ir kirčio) aprašas vertinamas iki mūsų dienų, tokiam aprašui sudaryti turėjo geresnes sąlygas nei F. Kuršaitis. L. Masingas, buvo profesionalus kalbininkas, galėjo remtis keliolikos ankstesnių autorių darbais, turėjo puikią muzikinę klausą; be to, serbų ir kroatų kalbų kirčio ir priegaidžių žymėjimas po V. Karadžičiaus 1818 m. darbo iš esmės buvo nusistovėjęs. Kalbant apie F. Kuršaičio darbus, reikia pasakyti, kad iki jų nebuvo ir vieningos lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės žymėjimo tradicijos; ši tradicija įsitvirtino lietuvių kalbotyroje tik po jo darbų. Bene vienintelis F. Kuršaičio privalumas buvo puikus lietuvių kalbos mokėjimas.

Išvados

- Išstudijavus bei išanalizavus F. Kuršaičio darbuose išdėstytus lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašus, parodyta gana nuosekli akcentografijos ir priegaidės sampratos raida: kaip nuo kelių pastabų KB I (1843) buvo pereita prie sisteminio lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės sampratos aprašo KB II (1849) ir KGr (1876).
- Kadangi A. Schleicheris neskyrė ilgųjų balsių priegaidžių, o kalbėjo apie skirtingą dvigarsių ištarimą ir jų dėmenų santykį su kirčiu (bet ne jų priegaides), F. Kuršaičio KB II laikytinas pirmuoju moksliniu lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašu, kuriam būdinga: 1) priegaidės (tono) ir priegaidžių akustinių skiriamųjų požymių (melodinio ir trukmės) įvardijimas; 2) priegaidžių pavaizdavimas natomis; 3) žodžių skirstymas į dviskiemenius ir daugiaskiemenius; 4) vardažodžių skirstymas į keturias kirčiavimo schemas; 5) veiksmažodžių klasifikacija pagal skiemenų akcentines savybes; 6) gana sudėtinga akcentografinė sistema.
- KGr lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės aprašas išplėtotas 1) triftongų kirčiavimo specifikos iškėlimu; 2) pagrindinio ir šalutinio kirčio idėja; 3) patikslintu priegaidžių vaizdavimu natomis ir stumtinės priegaidės apibūdinimu.
- Apskaičiavus balsių ir dvigarsių staiginės ir tęstinės priegaidžių trukmės skaitinę vertę, parodyta, kad KGr yra pakeistas priegaidžių trukmės santykis – juo remiantis, tęstinė priegaidė trunka ilgiau nei stumtinė (KB II priegaidžių trukmės santykis priešingas).
- Remiantis F. Kuršaičio priegaidžių akustinėmis charakteristikomis bei apskaičiuotomis priegaidžių trukmės skaitinėmis vertėmis, konstatuota, kad priegaidžių identifikavimo kriterijumi KB II ir KGr laikytina tono kilimo ir kritimo priešprieša.
- Išnagrinėjus A. Girdenio akustinės KGr priegaidžių rekonstrukcijos skaičiavimus ir radus nevienodo apvalinimo pavyzdžių (logaritmo ir antilogaritmo reikšmės – iki šimtatūkstantųjų, dažnių hercais – iki vienetų), parodytas E. Švagerio išsakytas šios rekonstrukcijos kritikos pagrindumas.
- Išstudijavus visų Mažojoje Lietuvoje XVII a. XVIII a. pab. išleistų lietuvių kalbos gramatikų kirčio ir priegaidės aprašus, nustatyta, kad 1) KB II išdėstyto kirčio ir priegaidės aprašo vienu iš pagrindinių atspirties taškų (dėl panašios priegaidės sampratos ir akcentinių diakritikų priegaidėms žymėti) laikytina 1747 m. P. F. Ruigio gramatika; 2) darbo *Ivade* iškelta pirmoji hipotezė, kad F. Kuršaitis, KB II aprašydamas lietuvių kalbos kirtį ir priegaidę, galėjo remtis visomis ankstesnėmis (XVII–XVIII a.) Mažosios Lietuvos filologų parengtomis lietuvių kalbos gramatikomis; daugiausia

tomis, kuriose plačiausiai aptariama lietuvių kalbos prozodija bei akcentologija, pasitvirtino.

- Peržvelgus žinomiausių XIX a. pradžios – antrosios pusės fonetikai skirtų H. Grassmanno, E. F. Chladni, E. W. von Brückės, J. N. Chermako, darbų vietas, kuriose rašoma apie prozodiją ir akcentologiją, nustatyta kad, kelti prielaidos apie tiesioginę jų įtaką F. Kuršaičiui nėra pagrindo. Todėl *Įvade* iškelta antroji hipotezė, kad, peržvelgus svarbiausius XVIII – XIX a. fonetikos mokslui skirtus darbus, pavyks rasti galimus F. Kuršaičio priegaidžių žymėjimo natomis šaltinius, nepasitvirtino.
- Pasitelktas lyginamasis kontekstas – serbų ir kroatų kalbų prozodijos tyrimų istorijos apžvalga ir trumpi tų aprašų apibūdinimai, kur įmanoma palyginti su KB II ir KGr aprašais, leido pagrįsti F. Kuršaičio akcentologijos ir prozodijos tyrimų svarbą, moksliskumą, priegaidės akustinių požymių įvardijimo išvalgumą.
- KB II ir KGr, neatsižvelgiant į pavienes kritines L. Masingo ir F. de Saussure'o pastabas, kitų žymių XIX a. antrosios pusės kalbininkų buvo vertinami labai palankiai; be to, KGr remtasi formuluojant svarbius akcentologijos dėsnius bei tiriant baltų kalbų kirčiavimą.

Literatūra ir šaltiniai

1. ALEXANDER, RONELLE, 2006: *Bosnian, Croatian, Serbian. A Grammar With Sociolinguistic Commentary*, London: University of Wisconsin Press.
2. ANDERSON, STEPHEN R., 1985: *Phonology in the Twentieth Century. Theories of Rules and Theories of Representations*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
3. BLOOMFIELD, LEONARD, 1935: *Language*, London: George Allen & Unwin Ltd.
4. BRLIĆ, ANDRIJA TORKVAT, 1854: *Grammatik der illyrischen Sprache wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten*, Wien: Mechitharisten Buckdruckerei (prieiga per internetą <https://archive.org/details/grammatikderill00brligoog>. Žiūrėta 2016-01-20).
5. BRÜCKE, ERNST WILHELM VON, 1886: *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute für Linguisten und Taubstummenlehrer*, Wiena: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn (prieiga per internetą <https://archive.org/stream/grundzgederphys01brgoog#page/n7/mode/2up>. Žiūrėta 2015-06-20).
6. BUCHIENĖ TAMARA; PALIONIS, JONAS. 1957: „Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos“, in: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
7. BUDMANI, PIETRO, 1867: *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Vienna (prieiga per internetą <https://books.google.hr/books?id=MS0tAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=Budmani+%2Bserbo-croata&lr=#v=onepage&q&f=false>. Žiūrėta 2016-02-22).
8. BŪGA, KAZIMIERAS, 1961: *Rinktiniai raštai, t.3*, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
9. CAMPBELL, LYLE, 2013: *Historical Linguistics. An Introduction (Third edition)*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
10. CHERMAK, JOHANN N., 1863: *Der Kehlkopfspiegel und seine Verwerthung für Physiologie und Medizin: Eine Monographie*, Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann (prieiga per internetą <https://archive.org/details/derkehlkopfspie00czergoog>. Žiūrėta 2015-10-14).
11. CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

12. CRYSTAL, DAVID, 2008: *A Dictionary of linguistics and Phonetics (Sixth Edition)*, Oxford: Blackwell Publishing.
13. DAVIES, NORMAN, 2008: *Europa. Istorija*, Vilnius: Vaga.
14. DROTVINAS, VINCENTAS, 1977: Fridrichas Kuršaitis ir jo „Lietuvių kalbos gramatika“, in: *Žmonės ir kalba*, sudarė B. Savukynas, Vilnius: Mokslas.
15. EIGMINAS, KAZIMIERAS, 1981: „Anoniminė 1737 m. gramatika „Universitas Lingvarum Litvaniae““, in: *Universitas Lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas.
16. EKBLÖM, RICHARD, 1925: *Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen*, Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.
17. ENDZELĪNS, JĀNIS, 1982: *Darbu izlase četros sējumos. IV, 1 daļa*, Rīga: Zinātne.
18. GIRDENIS, ALEKSAS, 2001: „Metų hegzametas“ in *Kalbotyros darbai III*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
19. GIRDENIS, ALEKSAS, 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
20. GIRDZIJAUSKAS, JUOZAS, 1966: *Lietuvių eilėdara: silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius: Vaga.
21. GOLDSTEIN, IVO, 2000: *Croatia. A. History*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
22. GUTSCHMIDT, KARL; KEMPGEN, SEBASTIAN; BERGER, TILMAN; KOSTA, PETER (eds.), 2014: *Die slavischen Sprachen / The Slavic Languages*. Halbband 2, Berlin/Munich/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2014.
23. HAACK, FRIEDRICH WILHELM, 1730: *Vocabularium litthvanico-germanicum, et germanico-litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic*, Halle: Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr (prieiga per internetą <http://www.epaveldas.lt/vbsp/Record.do?submit=Per%C5%A1okti+%C4%AF&biExemplarId=244256&psl=240>. Žiūrėta 2015-12-01).
24. HAKAS, FRYDRICHAS VILHELMAS, 2012: *Vocabularium litthvanico-germanicum, et germanico-litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)*, parengė Vilma Zubaitienė, T. 1: Kritinis leidimas / žodyno pratarmė iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė; gramatiką iš vokiečių kalbos vertė Lina Plaušinaitytė. T. 2: Studija, indeksai, rodyklės / studiją parašė Vilma Zubaitienė, indeksus ir rodyklės sudarė Vilma Zubaitienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
25. HELMHOLTZ, HERMANN VON, 1913: *Die Lehre Von Den Tonempfindungen Als Physiologische Grundlage Fur Die Theorie Der Musik* (Sechste Ausgabe), Braunschweig: Druck und

- Verlag fon Friedr. Vieweg & Sohn (prieiga per internetą <https://archive.org/stream/dielehrevondento028665mbp#page/n7/mode/2up>. Žiūrėta 2015-07-25).
26. HESELWOOD, BARRY, 2013: *Phonetic Transcription in Theory and Practise*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
 27. IVIČ, MILKA, 1973: *Lingvistikos kryptys*, Vilnius, Mintis.
 28. JABLONSKIS, JONAS, 1932: *Jablonskio raštai, tomas 1: Visuomenės straipsniai*, redagavo J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerija.
 29. JAGIĆ, VATROSLAV, 1864: *Gramatika jezika hrvatskoga: Osnovana na starobugarskoj slovenštini*, Zagreb. (prieiga per internetą <https://books.google.hr/books?id=ntlcAAAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=Jagi%C4%87&lr=&hl=hr#v=onepage&q&f=false>. Žiūrėta 2016-02-21).
 30. JAGIČ, VATROSLAV, 1870: „Paralele k hrvatsko-srbskomu naglasivanju“, in: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knijga 13*, 1870: Zagreb: U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fidera) na prodaju (prieiga per internetą <https://books.google.hr/books?id=0oQ1AQAAMAAI&pg=PA10&dq=Jagi%C4%87+sijeno&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiz2oPOyY7LAhXGIHIKHXA9CVAQ6wEIHzAB#v=onepage&q=Jagi%C4%87%20sijeno&f=false>. Žiūrėta 2016-02-22).
 31. JAKAITIENĖ, EVALDA, 2006: *Žodynų istorijos apybraiža*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 32. JAKAITIENĖ, EVALDA, 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 33. JONIKAS, PETRAS, 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. Čikaga: Litanistikos instituto leidykla.
 34. KARACIEJUS, MINDAUGAS, *Dūrinių kirčiavimas F. Kuršaičio žodynuose* (bakalauro darbas; vadovas prof. habil. dr. B. Stundžia), Vilnius, Vilniaus universitetas, Baltistikos katedra: 2012.
 35. KLEIN, DANIEL, 1653: *Grammatica Litvanica...* Regiomonti. 2-as leid.: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1957.
 36. KLEIN, DANIEL, 1654: *Compendium Litvanico-Germanicum, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littaufchen Sprache...* Koenigsberg. 2-as leid.: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius, 1957.
 37. KOERNER, KONRAD, 1994: „Introduction: Towards a History of Phonetics“ in *Studies of the History of the Language Sciences 16*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins

- Publishing Company, 1994 (prieiga per internetą https://books.google.lt/books?id=yUJAAAAAQBAJ&pg=PR14&lpg=PR14&dq=panconcelli+calzia&source=bl&ots=pLkjuPzVZb&sig=5uRF1t76Ujs7DjgOYeTH676_res&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKEwj_h_ygrYvMAhUMExoKHdzXAZsQ6AEIVjAI#v=onepage&q=panconcelli%20calzia&f=false. Žiūrėta 2016-02-15).
38. KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 2013a: *Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas. 1849*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
39. KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 2013b: *Lietuvių kalbos gramatika. 1876*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
40. KURSCHAT, FRIEDRICH, 1843: *Beiträge zur Kunde der Littauischen Sprache. 1. Heft: Deutsch-littauische Phraseologie der Präposition*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei (prieiga per internetą <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?submit=Per%C5%A1okti+%C4%AF&biExemplarId=1892&psl=60>. Žiūrėta 2016 04 06).
41. KURSCHAT, FRIEDRICH, 1849: *Beiträge zur Kunde der Littauischen Sprache. Zweites Heft. Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache*, Königsberg, Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei (prieiga per internetą <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?submit=Per%C5%A1okti+%C4%AF&biExemplarId=1891&psl=30>. Žiūrėta 2015-02-01 – 2016-05-16 laikotarpiu).
42. KURSCHAT, FRIEDRICH, 1870: *Deutsch-Littauisches Wörterbuch*, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses (prieiga per internetą <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=95598>. Žiūrėta 2016-01-28).
43. KURSCHAT, FRIEDRICH, 1876: *Grammatik der littauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
44. KURSCHAT, FRIEDRICH, 1883: *Wörterbuch der littauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
45. LEHISTE ILSE, IVIĆ, PAVLE, 1986: "Word and Sentence Prosody in Serbocroatian", in: *Current studies in linguistic series*, vol. 13, London: The MIT Press.
46. LEVELT, WILLEM J. M., 2013: *A History of Psycholinguistics. The Pre-Chomskyan Era*, Oxford: Oxford University Press.
47. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, AMBRAZAS, VYTAUTAS; GIRDENIS, ALEKSAS; MORKŪNAS, KAZYS, ET. AL., 2-asis patikslintas ir papildytas leidimas, 2008: Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

48. MASING, LEONHARD, 1876: *Die Hauptformen des serbischchorvatishen Accents. Nebst einleitenden Bemerkungen zur Accentlehre insbesondere des Griechischen und des Sanskrit*. Inauguraldissertation, zur Erlangung des philosophischen Doctorgrades verfasst un der hohen philosophischen Facultät an der Universität zu Leipzig eingereicht (Présenté le 28 octobre 1875). (= *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe Série, Tome XXIII, N° 5*). St.-Petersbourg.
49. *Mažosios Lietuvos enciklopedija (MLE) t.2*, vyr. red. Z. ZINKEVIČIUS: 2003: Kanada: Mažosios Lietuvos fondas; Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
50. MIELCKE, CHRISTIAN GOTTLIEB, 1800: *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre.*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei (prieiga per internetą http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10588747_00005.html. Žiūrėta 2016-03-10).
51. MURRAY, ROBERT. W., 2001: „The place of historical linguistics in the age of structuralism“, in: SYLVAIN, AUROUX; KOERNER E. F. K.; NIEDEREHE, HANS-JOSEF; VERSTEEGH, KEES (eds.), 2001: *History of the language sciences. An International Handbook on the Evolution of the Study of Language from the Beginnings to the Present*, Berlin/New York: Walter de Gruyter GmbH.
52. *Muzikos enciklopedija. T. 2 (I–N)*, red. ANTANAVIČIUS, JUOZAS; KARECKAS, RIMANTAS; BUROKAITĖ, JÜRATĖ, ET AL, 2003: Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
53. *Muzikos enciklopedija. T. 3 (O–Ž)*, red. ANTANAVIČIUS, JUOZAS; KARECKAS, RIMANTAS; BUROKAITĖ, JÜRATĖ, ET AL, 2007: Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
54. OHALA, JOHN J., 1991: „The integration of phonetics and phonology“, in: *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences*, Vol 1., Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence.
55. OSTERMEYER, GOTTFRIED, 1791: *Neue Littauische Grammatik.*, Königsberg: gedruckt bey G. H. Hartung.
56. PAKERYS, ANTANAS, 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.
57. PAKERYS, ANTANAS, 1994: *Akcentologija I: Daiktavardis ir būdvardis*, Kaunas: Šviesa.
58. PALIONIS, JONAS, 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

59. PEDERSEN, HOLGER, 1962: *The Discovery of Language: Linguistic Science in the Nineteenth Century* (translated by John Webster Spargo), Bloomington: Indiana University Press.
60. RUHIG, PAUL FRIEDRICH, 1747: *Anfangsgründe einer Littauifchen Grammatick..*, Königsberg: druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung (prieiga per internetą <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=30>. Žiūrėta 2016-03-08).
61. RUHIG, PHILIPP, 1980: *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (Königsberg 1745), in: *Lingvarum Minorum Documenta Historiographica. Herausgegeben von Herald Haarman, Band 4*, Hamburg: Helmut Buske Verlag.
62. SABALIAUSKAS, ALGIRDAS, 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, t.1: iki 1940*, Vilnius: Mokslas.
63. SAUSSURE, FERDINAND DE, 2012: *Baltistikos raštai (Travaux baltistiques)*, parengė Daniel Petit ir Bonifacas Stundžia, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
64. SCHLEICHER, AUGUST, 1856: *Handbuch der litauischen Sprache. I. Grammatik*, Prag: J. G. Calvesche Verlagsbuchhandlung.
65. SCHLEICHER, AUGUST, 1869: *Darwinism Tested by the Science of Language* (translated from the German of Professor August Schleicher, with Preface and Original Notes, by Dr. Alex V. W. Bikkers), London: John Camden Hotten (prieiga per internetą <https://archive.org/details/darwinismtestedb69schl>. Žiūrėta 2016-01-30).
66. SCHOLZ, FRIEDRICH, 1980: „Einleitung“ in RUHIG, PHILIPP, *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (Königsberg 1745), in: *Lingvarum Minorum Documenta Historiographica. Herausgegeben von Herald Haarman, Band 4*, Hamburg: Helmut Buske Verlag.
67. SCHULTZENS, TEOPHILI, 1673: *Compendium Gramaticae Lithvanicae*, Cattenov: Regiomonti (prieiga per internetą <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=38&page=4>. Žiūrėta 2016-04-12).
68. SHOBHANA, LAKSHMI CHELLIAH; DE REUSE, WILLEM, J., 2011: *Handbook of Descriptive Linguistic Fieldwork*, Springer – Dordrecht – Heidelberg – London – New York: Springer Science.
69. ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2010: *XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštų akcentografija* (daktaro disertacija), Vilnius–Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.

70. SREDOJEVIĆ, DEJAN; SUBOTIĆ, LJILJANA, 2011: "The Neo-Štokavian Shift and Phonological Significance of Suprasegmental Features in Different Štokavian Dialects. Acoustic and Phonetic Analysis", in: *Baltistica, VII Priedas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
71. STANKIEWICZ, EDWARD, 1984: *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from the Middle Ages up to 1850. An Annotated Bibliography*, Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishres.
72. STARCSEVICH, SHIME, 1812: *Nová ricsôslovica ilirická – vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena..*, Tarst: Slovima Gaspara Weis (prieiga per internetą <https://books.google.lt/books?id=VPRJAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=%C5%A0ime+Star%C4%8Devi%C4%87&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKewiirMOGgcvMAhUOS5oKHYNBAYkQ6wEIJjAB#v=onepage&q=b&f=false>. Žiūrėta 2015-06-30).
73. STROCKIS, MINDAUGAS, 2007: *Klasikinių kalbų kirčio žymėjimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus universitetas.
74. STROCKIS, MINDAUGAS, 2015: „Lietuvių kalbos kirčio žymėjimo įtaka F. Kuršaičio žodynuose“ (pranešimo teksto rankraštis), Vilnius: XII Tarptautinis baltistų kongresas 2015.
75. STUNDŽIA, BONIFACAS, 1986: „Kirčio semantinė funkcija“, in: *Ženklas ir prasmė*, sudarė B. Savukynas, Vilnius: Mokslas.
76. STUNDŽIA, BONIFACAS, 1989: „Antanas Baranauskas akcentologas“, in: *Baltistica III (2). Priedas*, Vilnius: Mokslas.
77. STUNDŽIA, BONIFACAS, 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: Petro ofsetas.
78. STUNDŽIA, BONIFACAS, 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija. Vadovėlis aukštosioms mokykloms*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
79. STUNDŽIA, BONIFACAS, 2013a: „Frydrichas Kuršaitis – lietuvių kalbos akcentologijos pradininkas“, in: FRYDRICHAS KURŠAITIS, *Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas. 1849*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
80. STUNDŽIA, BONIFACAS, 2013b: „Didysis Mažosios Lietuvos lituanistas ir jo gramatika“, in: FRYDRICHAS KURŠAITIS, *Lietuvių kalbos gramatika. 1876*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
81. ŠUŅIĆ, MARIAN, 1853: *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas..*, Viennae: yp. Congregationis P. P. Mechitharistarum (prieiga per internetą <http://reader.digitale->

- sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10523221_00005.html. Žiūrėta 2016-03-06).
82. ŠVAGERIS, EVALDAS, 2016: „Pradedant diskusiją dėl Frydricho Kuršaičio priegaidžių rekonstrukcijos“, in: *Lietuvių kalba*, Vilnius: Vilniaus universitetas (prieiga per internetą <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/index>. Žiūrėta 2016-03-01).
83. SZTAJER, SLAWOMIR, 2012: „Locke and Müller on Language, Thought and Religion [Locke i Muller w sprawie języka, myśli i religii]“, in: *Człowiek i Społeczeństwo*, vol. XXXIV, Poznań: Adam Mickiewicz University Press.
84. TRUBETZKOY, NIKOLAI SERGEYEVICH 1939: *Grundzüge der Phonologie*, Prague (Prieiga per internetą: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k924519/f2.item.zoom>. Žiūrėta 2015-10-12; 2016-01-17).
85. TUMELIS, JUOZAS, 1977: „Fridricho Kuršaičio autobiografija“, in: *Žmonės ir kalba*, sudarė B. Savukynas, Vilnius: Mokslas.
86. *Universitas Lingvarum Litvaniae*, 1981, Vilnius: Mokslas.
87. VEBER-TKALČEVIĆ, ADOLFO, 1873: *Slovnica hèrvatska– za srednja učilišta*, Zagreb: Troškom spisateljevim (prieiga per internetą https://books.google.lt/books?id=53xcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Žiūrėta 2016-03-01).
88. VIDŽIŪNAS, ARVYDAS, 1991: *Lietuvių kalbos priesaginių vardažodžių kirčiavimo ir akcentinės kodifikacijos istorija (Maž. Lietuva ir J. Jablonskis)*. Daktaro disertacija (rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.
89. VIDŽIŪNAS, ARVYDAS, 1997: *Jono Jablonskio akcentologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
90. VITKAUSKAS, VYTAUTAS, 1981: *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas*, Vilnius: Mokslas.
91. ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I*, Vilnius: Mokslas.
92. ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1990: *Lietuvių kalbos istorija, t.4: Lietuvių kalba XVIII – XIX a.*, Vilnius: Mokslas.
93. ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2008: *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
94. ZUBAITIENĖ, VILMA, 2000: *Leksikografinės problemos spausdintuose XVIII – XIX a. Rytų Prūsijos žodynuose* (magistro darbas), Vilnius: Vilniaus universitetas.

95. ЖИВАНОВИЋ, ЈОВАН, 1874: *Извод из српске граматике. Својим ученицима*. Српска народна задружна штампарија (prieiga per internetą <http://ubsm.bgacrs/cirilica/dokument/2356/>. Žiūrėta 2016-01-14).
96. КАРАЏИЋ, ВУК СТЕФАНОВИЋ, 1818: *Српски рјечник : истолкован њемачким и латинским ријечма... = Wolf Stephansohn's Serbisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch = Lupi Stephani F. Lexicon Serbico-Germanico-Latinum*, У Бечу (Wien, Viennae): gedruckt bei den P. P. Armeniern (prieiga per internetą <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=1216&m=2#page/1/mode/2up>. Žiūrėta 2016-02-02).
97. МИЛАКОВИЋ, ДИМИИТРИЈ, 1838: *Србска граматика састављена за црногорску младеж Димитрија Милаковића, Част прва*, У Црној Гори: у књигопечатњи правитеља црногорскога (prieiga per internetą [http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO %2BZ156169701](http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO%2BZ156169701). Žiūrėta 2015-09-12).
98. МИЛОВАНОВА, ЛУКЕ, 1833: *Опит настављења к Србској Сличноречности и Слогомјерју или Просодији..*, Беч: Штампарија Перменскога намастира (prieiga per internetą http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/luka_milovanov_georgijevic.pdf. Žiūrėta 2016-02-01).
99. НОВАКОВИЋ, СТОЈАН, 1873: *Физиологија гласа и гласови српског језика*, Београд: Државна штампарија (prieiga per internetą <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89001878776;view=1up;seq=5>. Žiūrėta 2016-03-02).
100. СЕРБИАНЦЕМ, ВУК СТЕФАНОВИЋ, 1814: *Писменица србскога језика..*, Виенн: У печатњи Г. Јоанна Шнирера (prieiga per internetą <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/-index.php?type=publications&id=1176&m=2#page/1/mode/2up>. Žiūrėta 2015-06-28).

Summary

This paper discusses the conception of the Lithuanian accent and tone set out in Friedrich Kurschat's works, i.e. *Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache* (1849; KB II) and *Grammatik der littauischen Sprache* (1876; KGr). Before investigating the specific sources, the Introduction (pages 6–13) presents Kurschat's scientific and educational activities, merits to the Lithuanian language and accentology. In the research part of the paper (pages 14–78), using descriptive analytical, philological and comparative methods, the author searches for possible links between Kurschat's conception and the previous statements of Lithuanian grammar books prepared in the Lithuania Minor (17th to 18th centuries) and relating to accent and accentuation. Also, the author seeks to answer whether this conception could have been influenced by the Western European linguistic thought that came to life in the second half of the 19th century and by the most famous research of phonetics and accentology carried out from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century. To determine how Kurschat's description of the Lithuanian accent and tone corresponds to the-then level of scientific thought, the comparative context has been invoked, i.e. historical overview of the Serbian and Croatian prosodic research in the 19th century, taking into account that the Serbian and Croatian languages are akin to the Lithuanian language in prosodic terms.

The research allows drawing the following essential conclusions:

- From a few comments in the 1843's work, Kurschat switches to the systemic description of the Lithuanian accent and tone in KGr.
- KB II is to be considered the first scientific description of the Lithuanian tones. In this work, the focus is on distinctive acoustic feature of tone, i. e. the opposition of the rise and fall of fundamental frequency, which is maintained in KGr, too.
- There is no reason to raise an assumption of direct influence of the Western European scientific thought on Friedrich Kurschat.
- Philipp Ruhig's grammar book prepared in 1747 is considered to be one of the main starting points for the description of accent and tone set out in KB II.
- Compared to the author of the first systemic description of the Serbian and Croatian tones, Kurschat could rely on half a number of the previous authors' works.

- Comparative context – historic overview of the prosodic research of the Serbian and Croatian languages and brief interpretation of these descriptions – may be one of the arguments that Kurschat's conception of accent and tone kept up with the-then level of scientific thought and was distinguished by the accuracy and completeness of the acoustic properties of tone.
- Famous linguists of the second half of the 19th century highly appreciated KB II and KGr; the latter were used investigating accentuation of the Baltic languages.